

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 19

МАРІУПОЛЬ
2020

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.
Видання включено до міжнародних наукометричних баз
«**Index Copernicus International**» (Польща)

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 10 від 24.06.2020 р.)

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш

Заступник відповідального редактора – д. філос. н., доц. О. В. Попович

Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова

Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. М. Т. Братерська–Дронь, д. філос. н., ст. наук. співроб. С. В. Курбатов, д. філос. н., проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. Р. Сапенько (Республіка Польща), проф. Я. Курчевський (Республіка Польща), д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н., проф. О. С. Поліщук, д. філос. н. пров. спец. А. О. Ручка, д. філос. н., проф. П. Ю. Саух, д. філос. н., проф. К. Б. Шадманов (Узбекистан), к. філос.н. доц. А. М. Тормахова, д. культурології, проф. П. Е. Герчанівська, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, доц. Н. А. Жукова, д. культурології, проф. К. В. Кислюк, д. культурології, доц. О. С. Колесник, д. культурології, проф. О. В. Кравченко, д. культурології, проф. І. В. Петрова, д. культурології, проф. О. В. Овчарук, к. мист., доц. Г. І. Батичко, к. мист. С. М. Шумакова, к. культурології, доц. С. А. Панченко, к. культурології, доц. Л. О. Поліщук, к. культурології, доц. К. А. Гайдукевич, заслужений працівника культури України, доц. Ю. М. Нікольченко, доц. к. філ. н., доц. С. М. Сороко (Республіка Білорусь), д.і.н., проф. В. Ф. Лисак, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слюшинський, д. соц. н., проф. В. І. Судаков, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. співроб. Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629) 58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-site: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру

видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2020

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Бєлова Н. В. МОДАЛЬНОСТІ ГЛОБАЛІСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНА ДОКТРИНА АБО КОНЦЕПТ ІДЕОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНА?	7
Суковатая В. А. ДЕТЕКТИВЫ АГАТЫ КРИСТИ КАК ФИЛОСОФИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ АНАЛИЗ	14

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Братерська-Дронь М. Т. НАУКА І МИСТЕЦТВО ПРО МОРАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА	22
Гайдук Н. А. ФУНКЦІЇ ТА ХАРАКТЕР ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	31
Кислюк К. В. ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВІЗУАЛЬНОМУ КОНТЕНТІ ПОПУЛЯРНИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ	37
Кудлай В. О., Цебро С. О. РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНА- НАТО	48
Манякіна О. С., Науменко В. Д. ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗАХОДІВ В ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЦМБ ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА)	54
Нікольченко Т. М., Нікольченко М. В. УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСЕННІСТЬ БУРЕМНИХ РОКІВ (ПІСНІ ПОЛОНУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)	61
Орехова С. Є., Музика О. М. ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УРСР ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ДІЛОВОДСТВА	73
Сабадаш Ю. С., Панченко С. А. НАУКОВЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ	85
Tormakhova A. THE ROLE OF WOMEN AND GENDER ISSUES IN UKRAINE	92
Чікарькова М. Ю. СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВИТОКИ СТРИТ-АРТУ	98
Jankowski S., Fedorova Yu. THE IDEA OF THE SOCIO-CULTURAL WORLD: UNIVERSITY LIBRARY IN THE DIGITAL AGE	105

СОЦІОЛОГІЯ

Клименко О. Ю. МУСУЛЬМАНСЬКА РЕЛІГІЙНА МЕНШІСТЬ В УКРАЇНІ: ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ЧИ ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА	115
Николаєва В. І. АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	122
Подгайко М. К. МЕНТОРСТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КАНЦЕПЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПРОТИДІЇ ПРОБЛЕМІ БЕЗРОБИТТЯ МОЛОДІ	127
Слющинський Б. В. КОМУНІКАТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА СИСТЕМИ В ПЕРІОД СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	131
Суровцева І. Ю. ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ «НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА» В СОЦІОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙ	138
Ташкінова О. А., Булгакова С. А., Гонтар М. А. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОГО ХАБУ «PROFIT QUEST» НА БАЗІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НОВА ОРГАНІЗАЦІЙНА ФОРМА ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ	143
РЕЦЕНЗІЇ	
Нікольченко Ю. М., Головка О. В. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ: УКРАЇНЕЦЬ А. М. ТРАДИЦІЙНИЙ ОДЯГ РІВНЕНЩИНИ. У ДВОХ КНИГАХ. КНИГА 1 – РІВНЕ: У ФАРВАТЕРІ ІСТИН, 2019. – 208 С.: ІЛ.	149
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	158
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	163
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	168

CONTENTS

PHILOSOPHY

- Belova N.**
MODALITIES OF GLOBALISTICS: THEORETICAL DOCTRINE OR THE
CONCEPT OF POSTMODERN IDEOLOGY? 7
- Sukovata V.**
DETECTIVES OF AGATHE CHRISTIE AS A PHILOSOPHY OF
EVERYDAYNESS: A POSTMODERNIST ANALYSIS 14

CULTURAL STUDIES

- Braterska-Dron M.**
THE SCIENCE AND ART OF MORAL RESPONSIBILITY FOR THE FUTURE 22
- Gaiduk N.**
FUNCTIONS AND NATURE OF INFORMATION AND LIBRARY ACTIVITY IN
THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATION 31
- Kysliuk K.**
FEATURES OF THE REPRESENTATIONS OF UKRAINIAN IDENTITY IN THE
VISUAL CONTENT OF POPULAR TELEGRAM CHANNELS 37
- Kudlai V., Tsebro S.**
UKRAINE-NATO COOPERATION COMMUNICATIVE CULTURE
DEVELOPMENT 48
- Manyakina E., Naumenko V.**
ORGANIZATION OF COMMUNICATIVE EVENTS IN PUBLIC LIBRARIES OF
UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF CMB NAMED AFTER V.G.KOROLENKO) 54
- Nikolchenko T., Nikolchenko M.**
UKRAINIAN FOLK SONGS OF THE STORMY YEARS (SONGS OF CAPTIVITY
OF THE SECOND WORLD WAR) 61
- Oriekhova S., Muzyka O.**
HISTORICAL DIMENSION OF DOCUMENTATION OF MANAGEMENT
ACTIVITY IN THE USSR AS THE BASIS OF MODERN DOMESTIC RECORDS 73
- Sabadash Yu., Panchenko S.**
SCIENTIFIC AND RELIGIOUS IN THE CONTEXT OF MODERN CULTURE 85
- Tormakhova A.**
THE ROLE OF WOMEN AND GENDER ISSUES IN UKRAINE 92
- Chikarkova M.**
MEDIEVAL ORIGINS OF STREET ART 98
- Jankowski S., Fedorova Yu.**
THE IDEA OF THE SOCIO-CULTURAL WORLD: UNIVERSITY LIBRARY IN
THE DIGITAL AGE 105

SOCIOLOGY

- Klymenko E.**
MUSLIM RELIGIOUS MINORITY IN UKRAINE: PRESERVATION OF
CULTURAL TRADITIONS OR POLITICAL STRUGGLE 115

Nykolaieva V. ANALYSIS OF GOVERNMENT EMPLOYMENT POLICY AT THE MODERN STAGE	122
Podhaiko M. MENTORSHIP AS AN ELEMENT OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE DUAL FORM OF EDUCATION IN UKRAINE AND PREVENTING THE PROBLEM OF YOUTH UNEMPLOYMENT	127
Slyuschynskyy B. COMMUNICATIONS AND SYSTEMS IN THE PERIOD SOCIO-CULTURAL MODERNIZATION OF SOCIETY	131
Surovtseva I. THEORETICAL VIEWS ON THE CONCEPT OF «ACQUISITION OF MEMBERSHIP» IN THE SOCIOLOGY OF ORGANIZATIONS	138
Tashkinova O., Bulgakova S., Gontar M. ACTIVITY OF VOCATIONAL GUIDANCE HUB "PROFIT QUEST" ON THE BASIS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A NEW ORGANIZATIONAL FORM OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENT YOUTH	143
REVIEWS	
GOLOVKO A., NIKOLCHENKO Y. UKRAYINETS' A. M. TRADITIONAL CLOTHING OF THE RIVNE REGION. IN TWO BOOKS. BOOK 1 / A. M. UKRAYINETS'. – RIVNE: IN THE FAIRWAY OF TRUTHS, 2019. – 208 P.: IL.	149
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	158
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTION OF RESEARCH PAPERS	163
BOOK SHELF	168

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.78

Н. В. Бєлова

МОДАЛЬНОСТІ ГЛОБАЛІСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНА ДОКТРИНА АБО КОНЦЕПТ ІДЕОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНА?

Наголошується на необхідності застосування категорії «ідеологія» як важливої теоретичної складової дослідження одного з елементів соціальних систем, а саме – суспільної свідомості в аспекті продукування її масових форм, що за останні десятиріччя набули якісно нових конкретних видів та типів існування. Аналізуються головні аспекти розуміння поняття ідеології: як ідеального виразу панівних матеріальних відносин й як хибної свідомості (das «falsche Bewusstsein»).

З метою реалізації теоретичного підходу до теорії глобалізму автор концентрується навколо вихідних визначень її термінів, що методологічно належать до другого модерну (У. Бек).

Уточнюються пропоновані дослідниками способи досягнення майбутньої перспективи космополітизації суспільства, зокрема «внутрішня глобалізація» У. Бека. Доводиться, що глобалістика цілком може бути розглянута і як умова, і як механізм формування масової свідомості і в цьому відношенні відповідає багатьом ознакам ідеології як складного соціального механізму формування суб'єктивності.

Ключові слова: внутрішня глобалізація, геобіосоціосистема, глобалістика, глобальна свідомість, ідеологія, ілюзорна форма, сталий розвиток, космополітизація, Космополітичний маніфест, космополітичний суб'єкт, планетарна самоідентифікація, суб'єкт планетарної свідомості, триосфера, хибна свідомість.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-7-13

Феномен ідеології, винахід якого належить французькому вченому А. Дестюту де Трасі, на протязі двох останніх століть неодноразово опинявся в фокусі філософії, кожного разу отримуючи нові інтерпретації. Якщо в першій половині XIX ст. «проект ідеології» передбачав створення теорії аналізу мислення («ідей») та пошук засобів їх розповсюдження (А. Дестют де Трасі, Е. Блох), то з другої половини XIX ст. провідною стає трактовка ідеології як хибного знання (К. Маркс), що протягом XX ст. переглядається в ґрунтовних розвідках Д. Белла, Г. Маркузе, К. Мангейма, Т. Парсонса, Т. Іглтона, і отримує ознаки феномену культури в працях П. Бергера, К. Гірца, С. Жижєка, Е. Лаклау, М. Фуко, Г. Хола, які поновлюють первісний погляд на ідеологію як знакову систему, що впливає на свідомість індивіда.

В той самий час висловлюється погляд, що і категорія «ідеологія», і відповідне соціальне явище вичерпали свої функції в умовах поширення науково-технічного прогресу (Е. Гідденс, Ф. Фукуяма), з чим не погоджується відомий сучасний дослідник Н. Луман, який наприкінці XX ст. наголошував: «...казати про кінець ідеологій ще зарано» [6, с. 200], пропонуючи ідеологічні конструкції в якості інструменту самоопису суспільства.

На важливості ґрунтового дослідження ідеології наголошують такі сучасні дослідники як В. Межуєв, В. Катасонов, С. Кара-Мурза, М. Равочкін, Р. Роуз, Б. Славін та багато інших. Ми повністю згодні, що зазначена категорія залишається важливою

теоретичною складовою дослідження одного з елементів соціальних систем, а саме – суспільної свідомості в аспекті продукування її масових форм, що за останні десятиріччя набули якісно нових конкретних видів та типів існування, і вважаємо, що її застосування може бути використано при розв’язанні складних соціальних проблем, що супроводжують розвиток держави Україна.

Однією з таких форм свідомості, на нашу думку, є натурфілософія постмодерну, широко відома як глобалістика, теоретичне підґрунтя якої складають концепції З. Бжезинського, У. Бека, К. Поппера, Ф. Фукуями, С. Хантінгтона, розвинені та уточнені у надзвичайно численній літературі з зазначеної проблематики, зазвичай спрямованої на проблеми, що отримали статус глобальних, та пошук механізмів вирішення цих проблем. Серед авторів, що в своїх розвідках концентруються навколо аналізу теоретичних засад глобалізму, можливо назвати З. Баумана, О. Бузгаліна, М. Ващекіна, А. Вебера, Ю. Граніна, І. Ильїна, В. Іноземцева, І. Лукашука, Д. Маршала, О. Панаріна, Дж. Стиглиця, М. Уотерса, А. Урсула, О. Чумакова та багатьох інших.

Теоретичний підхід до розгляду множини наукових публікацій з глобалізму передбачає звуження кола проблем, тому ми сконцентруємося навколо вихідних визначень термінів, які методологічно належать до *другого модерну* (У. Бек), і в першу чергу звернемося до дефініції предмету.

Зазвичай предметом глобалістики її теоретики визнають планету в цілому, узятую як сукупну «...єдність неживої, живої та соціальної природи, а також глобальні процеси цієї цілісності і породжувані ними наслідки» [13, с. 24]. З урахуванням важливості предметного самовизначення, в останні роки до системи категорій філософії глобалізму були введені нові поняття, зокрема «геобіосоціосистема» та «триосфера» [14, с. 8], що має свідчити, з однієї сторони, про новий рівень досягнутого знання, а з іншої – про наявність нових теоретичних засобів проникнення до структури досліджуваного об’єкта внаслідок синтезу різних підходів, застосованих в процесі розвитку теорії глобальних проблем.

Зокрема, «триосфера» як форма існування геобіосоціосистеми тлумачиться як «геосфера (область косної природи), біосфера (область життя) та соціосфера (область духа та соціальних відносин), узятих у їх єдності» [14, с. 11], що в цілому, як ми вважаємо, відповідає вихідному принципу первісного визначення предметного поля глобалістики.

Так само, повністю зберігається первісно обраний методологічний погляд, в якому, як точно помітив О. Панарін, глобалістика «помістила суспільство і людину в єдиний контекст, єдину систему гео–біо–соціогенези. Суб’єкт–об’єктному принципу ... тут протистоїть принцип спів–відповідності, спів–причетності, спів–розмірності» [9, с. 43]. І, як наголошують провідні прихильники глобалістики як сучасної метафізики, потребує в якості передумови дослідження формування глобальної свідомості, що за О. Чумаковим є, з однієї сторони, «світоуявленням і світорозумінням, згідно якого на перший план в оцінці принципів, особливо значущих подій виступають загальнолюдські інтереси і цінності», а з другої, є «спроможністю мислити категоріями планетарного масштабу, усвідомлювати особистісну причетність до світових справ і процесів» [12, с. 21].

Зазначена спроможність глобального мислення аналізується в багатьох експлораціях філософії глобалізму, в яких одночасно наголошується наявність глобальної світоглядної кризи, головним чинником якої, на думку дослідників, є практично відсутня *планетарна самоідентифікація*. Так, один з представників міждисциплінарного вивчення глобальних проблем А. Корольов, констатуючи, що «самоідентифікація мас здійснюється лише в традиційних формах» [5, с. 96] і

засуджуючи прихильність індивідів до наявних традиційних форм самоідентифікації, висуває завдання продукування і реалізації нової моделі соціалізації – планетарної, головним результатом якої має стати формування планетарного світогляду [5, с. 96].

Подібне завдання формування «космополітичного суб'єкта» висуває і відомий представник філософії глобалізму У. Бек, на думку якого, в глобалізації як діалектичному процесі, «...глобальне та локальне існують не як культурні протилежності, а як взаємопов'язані принципи, що імплікують один одного» [1, с. 25], трансформуючи зміст соціального й політичного всередині національних держав. Саме для позначення цього процесу автор вводить термін «космополітизація», що семантично «...позначає внутрішню глобалізацію, що розвивається зсередини національних суспільств. Вона в значній мірі трансформує повсякденну свідомість та ідентичність» [1, с. 25].

Звернемо увагу на запропоновані способи досягнення майбутньої перспективи космополітизації суспільства. У. Бек з метою пошуку механізму функціонування «внутрішньої глобалізації» вводить поняття «діалогічної уяви», що фіксує певний результат «...зіткнення культур і раціональностей в рамках одного людського життя, «інтерналізованого іншого» [1, с. 25–26]. Цей феномен діалогічної уяви «...відповідає співіснуванню конкуруючих способів життя в індивідуальному досвіді, що робить неминучим порівняння, розгляд, критику, розуміння і поєднання протилежних впевненостей» [1, с. 26], що за У. Беком, нагадує «життя у двох світах» – *космосі й полісі* [1, с. 26], і спонукає створення нової сприйнятливої до історичних змін емпірії [1, с. 32].

Ми можемо прийняти проведені У. Беком узагальнення емпіричних досліджень «інтерналізованої глобалізації» як певний емпіричний закон. Але, оскільки емпірична діяльність не виводить нас за межі того, що спостерігається (навіть після проведення низки узагальнень), виникає потреба розкриття механізму дії цього закону.

Нажаль, автор переходить до розгляду чинників космополітизації, головним з яких обирає перебудову політики і формування нового політичного суб'єкта, а саме космополітичних партій, що мають «...представляти транснаціональні інтереси на транснаціональному рівні, та одночасно працювати і в сфері національної політики» [1, с. 51]. Навіть проголошується *Космополітичний маніфест*, ключова ідея якого «...полягає в наступному: ми живемо в епоху, одночасно глобальну і індивідуалістичну... Тепер ми повинні об'єднатися, щоб спільно створити ефективну світову політику в дусі космополітизму» [1, с. 51]. Як ми бачимо, філософський аналіз формування «космополітичного суб'єкта» вбудовується в певну ідеологічну конструкцію, і космополітичний суб'єкт набуває ознак політичного.

Повернемося до ідеї планетарної самоідентифікації, прихильником якої є сучасний дослідник А. Корольов. Цей автор вказує не на індивіда (або особистість), а на масу як на того суб'єкта соціалізації, що має перетворитися на суб'єкта планетарної свідомості.

Доцільно згадати, що *маса* є особливим родом людської єдності, який, як довів один з авторитетних дослідників масової свідомості Б. Грушин, «...не співпадає а ні з людством в цілому, а ні з тим чи іншим суспільством в цілому, а ні з всілякими ... групами, що складають людство та різні суспільства» [4, с. 255], і, як такий, на нашу думку, не має власної структури, – того соціального каркасу, який був би спроможним підтримувати бажану соціальну глобальну єдність.

З цього витікає, що формування т. з. «планетарного світогляду» як механізму забезпечення єдності «мас» потребує ідеології як необхідної умови «...поєднання людей в реальній ситуації їхнього роз'єднання та «атомізації» [11, с. 85], або створення

соціального механізму, що, за відомим порівнянням А. Грамші, діє як цемент, що скріплює блоки соціальних структур.

Вважаємо, що глобалістика цілком може бути розглянута і як умова, і як механізм формування масової свідомості і в цьому відношенні відповідає багатьом ознакам ідеології як складного соціального механізму формування суб'єктивності.

Повертаючись до змісту поняття «ідеологія», що після доробок німецької філософії, насамперед, в працях К. Маркса, визначається як ідеальний вираз панівних матеріальних відносин [7, с. 45–46], що домінує в суспільній свідомості, звернемо увагу на ще один аспект розуміння феномену ідеології, а саме ідеології як хибної свідомості (*das «falsche Bewusstsein»*), досліджуваної багатьма філософами ХХ ст., насамперед представниками неомарксизму, до представників якого можна віднести Е. Ілленкова, Д. Лукача, М. Мамардашвілі та ін.

Ознаками ідеології як «доктринально оформленої хибної свідомості» [8, с. 22], за сучасним дослідником Е. Соловйовим, є такі:

- «видає окремий інтерес за всезагальний;
- пред'являє відносні істини в якості безумовних і навіть абсолютних;
- надає своїм визначенням та ключовим констатаціям *амбіцію керівних текстів*» [8, с. 22].

Стосовно всезагальних інтересів людства, вважаємо за необхідне згадати, що К. Маркс, в своєму аналізі ідеології як соціально обумовленої хибної свідомості, довів, що «загальне ... в цілому є ілюзорною формою спільності» [7, с. 47], і показав сутність суспільного механізму надання приватним інтересам форми всезагальних.

Якщо К. Маркс використовував поняття ідеології в негативній конотації, то сучасні дослідники висловлюють точки зору на об'єктивне існування загального інтересу, – тобто його наявності в дійсності, насамперед, в якості взаємної залежності індивідів, між якими розподілена праця В. Толстих. Однак, в теорії глобалізму аналіз соціальної детермінованості матеріального виробництва відсутній, і загальні інтереси людства на кшталт виживання людства, або недопущення ядерної катастрофи скоріше декларуються (або фіксується їх наявність), що обумовлено не стільки не визначеністю суб'єкта дій, спрямованих на їх подолання (держави, міжнародні організації різних рівнів і т. і.), скільки відсутністю суб'єкта, який би мав відповідні спроможності.

Гарним прикладом є одна зі складових теорії глобалізму, а саме концепція сталого розвитку, яка, незважаючи на критику, надану, зокрема, на XXIII Всесвітньому філософському конгресі (2013 р.), в дискусіях якого науковці висловлювали зауваження щодо методологічної недосконалості цього проекту, а згодом – в докладі Римського клубу «Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet» (2018) [15], – залишається мейнстрімом в предметному полі філософських, соціологічних та економічних досліджень.

Нагадаємо, що поняття «сталий розвиток» («sustainable development»), введене в науковий дискурс в 1987 р., в доповіді «Наше спільне майбутнє» («Our Common Future»), підготовленою Всесвітньою комісією з навколишнього середовища та розвитку Римському клубу, базувалося на концепції, розгорнутій у Всесвітній програмі змін. Її головними напрямками визначалися такі:

- формування перспектив щодо населення, навколишнього середовища та сталого розвитку;
- створення системи прийняття рішень з управління навколишнім середовищем;
- рішення проблем енергетики, промисловості, населених пунктів та міжнародних економічних відносин в аспекті навколишнього середовища і розвитку [3,

с. 609–610].

За визначенням Комісії Брунтланд, «сталим розвитком» визнавався такий, що «задовольняє потреби теперішнього часу, і не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби» [3, с. 609–610].

Виглядає теоретично досконало і, як би зауважив один із дослідників соціальної психології історії Б. Поршнев, створює психологічне підґрунтя для повного прийняття, оскільки «характерною рисою сьогоденного людства є те, що найважливою умовою оволодіння настроями ... стає переконливість, істинність ідей, їх доказовість і науковість» [10, с. 114]. Однак, аналіз пропонованого поняття і надбудованої над ним концепції показує, що визначення поняття «сталий розвиток», хоча за формою і може бути віднесений до категорії визначень через рід й видову відмінність, за своїм змістом належить до т. з. «визначень у вживанні», або «*definition in use*» (в сенсі Г. Райхенбаха), тобто має отримувати своє значення у *визначеному* контексті.

В даному випадку, нажаль, контекст наведеної вище програми змін містить епістемологічно не ефективні ознаки. Зокрема вживаний термін «потреби майбутнього», не може бути окреслений наявними емпіричними або теоретичними даними з урахуванням соціальних, культурних та науково-технічних змін, що супроводжують розвиток людства, і як такий, унеможлиблює конструктивне використання поняття «сталий розвиток» (*sustainable development*) як теоретичного поняття філософії глобалізму. В той самий час термін *сталий розвиток* може бути ефективним в певній політичній або ідеологічній конструкції, яка і буде носієм змісту зазначеного поняття.

Щодо ідеї створення центру прийняття рішень з управління навколишнім середовищем та встановлення «...в інтересах сталого розвитку усього людства на планеті ... загальних для усіх принципів і правил спільного життя» з акцентом на загрозу, яку «...в глобальному світі становлять ... держави, що не вписалися в глобальний контекст» [13, с. 26], виникає стійка асоціація із відомою ідеєю зовнішнього управління державами, що не спроможні ефективно управляти власними ресурсами, вперше сформульованою на Берлінській міжнародній конференції зі статуту Конго (1884–1885 рр.) і пізніше розгорнутою у принцип міжнародної політики – принцип «ефективної окупації» [2, с. 218].

Потрібно уточнити, що термін «окупація» (*occupatio*) в римському праві позначає множину складних правостосунків, і насамперед не стільки фактичну фізичну окупацію певної території, скільки поширення суверенітету держави на нові землі (*terra nullius*) [2, с. 218]. Якщо практика т. з. «ефективної окупації» дозволяла провідним країнам заходу видобувати сировину в своїх колоніях і пускати її в обіг, а за неможливості самостійно освоювати багатства колонії – допускати до господарювання на її території інші держави, керуючися принципом «ефективної окупації», що мав суто політичний характер, то сучасна ідея глобального контролю над природничими ресурсами з метою «забезпечення майбутніх поколінь рівними можливостями із минулими та нинішніми» [3, с. 921], є за наведеними вище ознаками ідеологічною, спрямованою на створення світоглядного підґрунтя й методологічних засад трансформації суспільства не стільки у формі ноосферогенези, скільки національно-глобальних перетворень, що можуть призвести до послаблення національних держав і втрати ними не тільки економічного, а й культурного суверенітету над власною територією.

Таким чином, успішне вирішення проблем сталого розвитку суспільства передбачає світоглядну основу та теоретико-методологічний інструментарій, що водночас відповідають сучасним політичним викликам і задовольняють теоретичним

принципам побудови наукових теорій. Філософський аналіз концепції глобалізму потребує урахування двох вимірів її існування: як теоретичної доктрини та як певної ідеології. Вважаємо перспективним подальше використання категорії «ідеологія» з метою дослідження не тільки суспільної свідомості, її видів та типів існування, а й в аналізі сучасних теорій соціальних систем та їх трансформації в глобальному світі.

Список використаної літератури

1. Бек У. Космополитическое общество и его враги / У. Бек // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2003. – Т. VI. – № 1. – С. 24 – 53; Bek U. Kosmopolitycheskoe obshchestvo y ego vrahyy / U. Bek // Zhurnal sotsyolohyy i sotsyalnoi antropolohyy. – 2003. – Т. VI. – № 1. – С. 24 – 53.
2. Броунли Я. Международное право : в 2-х кн. / Я. Броунли. – М. : Прогресс, 1977. – Кн. 1. – 528 с.; Brounly Ya. Mezhdunarodnoe pravo : v 2-kh kn. / Ia. Brounly. – М. : Prohress, 1977. – Кн. 1. – 528 s.
3. Глобалистика. Международный энциклопедический словарь / Под ред. И. И. Мазура, А. Н. Чумакова. – Центр научных и прикладных программ «Диалог». – М., – СПб., – Нью-Йорк : Питер, 2006. – 1100 с.; Hlobalystyka. Mezhdunarodniy entsyklopedycheskyi slovar / Pod red. Y. Y. Mazura, A. N. Chumakova. – Tsentr nauchnykh y prykladnykh prohramm «Dyaloh». – М., – SPb., – Niu-York : Pyter, 2006. – 1100 s.
4. Грушин Б. А. Массовое сознание : опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин. – М. : Политиздат, 1987 – 368 с.; Hrushyn B. A. Massovoe soznanye : opyt opredeleniya y problemy yssledovaniya / B. A. Hrushyn. – М. : Polytyzdat, 1987 – 368 s.
5. Королев А. А. О предмете, структуре и методах глобалистики // Знание. Понимание, Умение. – 2005. – №3. – С. 88–96; Korolev A. A. O predmete, strukture y metodakh hlobalystyky // Znanye. Ponymanye, Umenye. – 2005. – №3. – С. 88–96.
6. Луман Н. Тавтология и парадокс в самоописаниях современного общества / Н. Луман // Социо–логос. – Общ. ред. В. В. Винокурова. – М. : Прогресс, 1991. – С. 194–240; Luman N. Tavitolohyia y paradoks v samoopysaniakh sovremennoho obshchestva / N. Luman // Sotsyo–lohos. – Obshch. red. V. V. Vynokurova. – М. : Prohress, 1991. – С. 194–240.
7. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. / – Т. 3. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. – С. 7–544; Marks K. Nemetskaia ydeolohyia / K. Marks // Marks K., Enhels F. Sobr. soch. / – Т. 3. – М. : Hosudarstvennoe yzdatelstvo polytycheskoi lyteratury, 1955. – С. 7–544.
8. Соловьев Э. Ю. Философия как критика идеологий. Ч. II / Э. Ю. Соловьев // Философский журнал. – 2017. – Т. 10. – С. 5–31; Solovev Э. Yu. Fylosofyia kak krytyka ydeolohyi. Ch. II / Э. Yu. Solovev // Fylosofskyi zhurnal. – 2017. – Т. 10. – С. 5–31.
9. Панарин А. С. Философия политики. Учебное пособие для политологических факультетов и гуманитарных вузов / А. С. Панарин. – М. : Новая школа, 1996. – 424 с.; Panaryn A. S. Fylosofyia polytyky. Uchebnoe posobyе dlia polytolohycheskykh fakultetov y humanytarnykh vuzov / A. S. Panaryn. – М. : Novaia shkola, 1996. – 424 s.
10. Поршнев Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнев. – М. : Наука, 1966. – 213 с.; Porshnev B. F. Sotsyalnaia psykholohyia y ystoriya / B. F. Porshnev. – М. : Nauka, 1966. – 213 s.
11. Производство как общественный процесс (актуальные проблемы теории и практики) / Под ред. В. И. Толстых. – М. : Мысль, 1986. – 350 с.; Proyzvodstvo kak obshchestvennyi protsess (aktualnye problemy teoryy y praktyky) / Pod red. V. Y. Tolstykh. – М. : Myisl, 1986. – 350 s.
12. Чумаков А. Н. Глобалистика : Учебно-методическое пособие / А. Н. Чумаков. –

М. : МАКС пресс, 2011. – 28 с.; Chumakov A. N. Hlobalystyka : Uchebno-metodycheskoe posobyе /A. N. Chumakov. – М. : МАКС press, 2011. – 28 с.

13. Чумаков А.Н. Теоретико-методологические основания исследования процессов глобализации /А. Н. Чумаков // Век глобализации. – 2013. – №2. – С. 23–37; Chumakov A. N. Teoretyko-metodolohycheskye osnovaniya yssledovaniya protsessov hlobalyzatsyy /A. N. Chumakov // Vek hlobalyzatsyy. – 2013. – №2. – S. 23–37;

14. Чумаков А. Н. Триосфера. Эпометаморфоз и новые задачи глобалистики /А. Н. Чумаков // Век глобализации. – 2016. – №3. – С. 3–15; Chumakov A. N. Tryosfera. Эпометаморфоз у новые zadachy hlobalystyky /A. N. Chumakov // Vek hlobalyzatsyy. – 2016. – №3. – S. 3–15.

15. Weizsäcker, E., Wijkman, A. Come on! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Report to the Club of Rome [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.worldcat.org/title/come-on-capitalism-short-termism-population-and-the-destruction-of-the-planet/oclc/1012106970>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

N. Belova

MODALITIES OF GLOBALISTICS: THEORETICAL DOCTRINE OR THE CONCEPT OF POSTMODERN IDEOLOGY?

In order to implement a theoretical approach to the theory of globalism, the author concentrates on the original definitions of its terms, which methodologically belong to the second modern (U. Beck), including the definition of the subject of globalism. It is emphasized the necessity of the category of «ideology» as an important theoretical component of the study of one of the elements of social systems, namely – social consciousness in terms of producing mass forms, which in recent decades have acquired qualitatively new specific species and types of existence.

The main aspects of understanding of the concept of ideology are analyzed : as an ideal expression of the dominant material relations and as a false consciousness (das «falsche Bewusstsein»). The methods proposed by researchers to achieve the future perspective of cosmopolitanization of society, in particular, the «internal globalization» of U. Beck are specified. As a result of the analysis of the concept of «sustainable development», it is proved that the definition of «sustainable development», although in form can be attributed to the category of definitions due to genus and species difference, by its content belongs to the so-called «definitions in use» (G. Reichenbach), which are to receive meaning in a certain context.

Due to the fact that the context contains epistemologically ineffective features, in particular the term «needs of the future» cannot be explicated by available empirical or theoretical data, taking into account the social, cultural and scientific and technological changes that accompany human development, it is impossible constructively use the concept of «sustainable development» as a theoretical concept of philosophy. At the same time, the term «sustainable development» can be effective in a particular political or ideological construction, which will be the bearer of the meaning of this concept.

It turns out that globalism can be considered both as a condition and as a mechanism for the formation of mass consciousness, and in this respect corresponds to many features of ideology as a complex social mechanism for the formation of subjectivity.

Key words: *internal globalization, geobiosocial system, globalism, global consciousness, ideology, illusory form, sustainable development, cosmopolitanization, Cosmopolitan manifesto, cosmopolitan subject, planetary self-identification, subject of planetary consciousness, triosphere, false consciousness.*

УДК 130.2

В. А. Суковатая

ДЕТЕКТИВЫ АГАТЫ КРИСТИ КАК ФИЛОСОФИЯ ПОВСЕДНЕВНОСТИ: ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ АНАЛИЗ

Статья посвящена изучению жанра детектива как модели философского познания мира. Цель статьи – изучить, как эволюционировало отношение к детективу в академической философии XX века и какие эпистемологические парадигмы можно выделить в детективных рассказах А. Конан-Дойля и в романах Агаты Кристи.

Актуальность статьи обусловлена недостаточной изученностью жанровой эпистемологии детектива в современной культурологии. Методы исследования статьи базируются на «археологии знания» М. Фуко и культурно-семиотическом подходе Р. Барта и У. Эко. Новизна статьи определяется выявлением философской парадигмы, которая лежит в основе детективных романов А. Кристи. Сделана попытка рассмотреть современный детектив не как развлекательный жанр литературы, а как способ обучения различным формам культуры и традиции современного читателя. Обосновывается влияние философии повседневности на эпистемологическую и культурософскую модель романов А. Кристи.

Ключевые слова: *детектив, эпистемология жанра, Конан-Дойл, Шерлок Холмс, логика детектива, Агата Кристи, философия повседневности.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-14-21

В современной культуре детектив является одним из самых популярных и востребованных жанров, отличаясь чрезвычайным разнообразием: от «крутого полицейского» детектива Реймонда Чендлера до исторического Роберта ван Гулика, «женского» Джоан Браун, фантастического Станислава Лема, и многих других. Долгое время детектив находился на обочине академического внимания в силу того, что обладая закрученной интригой, вызывал широкий читательский интерес и относился к массовой литературе «низкого уровня» (low genre), читать которую недостойно интеллектуалов. Статус детектива как философского жанра, на наш взгляд, легитимизировал итальянский семиолог Умберто Эко в своих романах «Имя роза» (1980) и «Маятник Фуко» (1988). У. Эко не только создавал, но исследовал детективы: ему принадлежит работа «Нарративная структура у Флеминга» (1982) [9], в которой Эко, опираясь на идеи В. Проппа и русской формальной школы, анализировал строение романов о Джеймсе Бонде в контексте массовой культуры, волшебной сказки и мифа.

Цель статьи – изучить, как эволюционировало отношение к детективу в академической философии XX века и какие эпистемологические парадигмы можно вычленил в рассказах А. Конан-Дойля и в романах Агаты Кристи. Актуальность статьи обусловлена недостаточной изученностью жанровой эпистемологии детектива в современной культурологии. Методы исследования базируются на «археологии знания» М. Фуко и культурно-семиотическом подходе Р. Барта и У. Эко.

Впервые к анализу детективов как жанра массовой культуры обратился Виктор Шкловский в 1925 году. Известный теоретик кино и литературы В. Шкловский в своих статьях «Новелла тайн» и «Роман тайн» [7] сформулировал схемы сюжетных приемов в детективных произведениях, исходя из функций персонажей и их семантики. Идеи Шкловского в отношении строения детективов и функций героев были во многом близки идеям Владимира Проппа относительно функционально-типологического анализа сказки, что Пропп впервые обосновал в «Морфологии сказки» (1928 г.), что

отражало типологическую общность подходов формальной школы к анализу текстов культуры. В послевоенный период анализом сюжета глубоко занимался Михаил Бахтин, указывая на наличие архаического начала в большинстве современных жанрах, в том числе, детектива [1, с. 116–120]. Можно сказать, что детектив интересовал формалистов прежде всего как пример массовой культуры, которая выражает себя в определенных схемах действия и героях.

О важной – аксиологической, – функции детектива в культуре XX века, впервые написал немецкий философ кино Зигфрид Кракауэр, который связал типичу жанра, характер нации и принцип политического устройства страны. В своей работе «От Калигари до Гитлера. Психологическая история немецкого кино» 1947 года Кракауэр утверждал, что появление классического детектива является показателем уровня либеральной демократии в стране [5, с. 14]. А так как у немцев 1920–1930 х годов такой демократии не было, то немецкая культура не была способна создать национальный вариант героя, подобного Шерлоку Холмсу и довольствовалась иностранцами в качестве героев-детективов. Можно сказать, что Кракауэр сделал интересный эксперимент, поместив детективный жанр в пространство политической теории и теорий национализма, создав модель изучения определенного жанра с точки зрения его соответствия-несоответствия «духу нации» (в терминологии А. Шпенглера) и с точки зрения влияния политического устройства общества на востребованность и возможность осуществления персонажей с определенными этическими установками.

Продолжение идей Кракауэра о типе детектива, который является концентрированной формой выражения политических идей, доминирующих в обществе, можно найти у Умберто Эко [9]. У. Эко анализировал детективы о Джеймсе Бонде с точки зрения идеологического противостояния периода Холодной войны и утверждал, что романы А. Флеминга о суперагенте Бонде оказались успешными именно в силу того, что персонажи этих романов четко соответствовали противостоянию идеологий в биполярном мире: либерализма и тоталитаризма, «свободного мира» и Советского Союза. В этом контексте победа британца Бонда над представителями других наций символизировала победу «западных ценностей» и утверждали превосходство западного образа жизни над иными. Анализ детективов, проделанный У. Эко при помощи семиотического метода, подтвердил сконструированный и идеологически *не-нейтральный* характер глобальной массовой культуры.

Изменение отношения к детективному жанру в среде профессиональных философов началось в середине XX века в контексте развития постпозитивизма и распространения идей Мишеля Фуко, Карла Поппера, Томаса Куна об относительности научного знания, о влиянии общественных стереотипов эпохи на науку как одну из форм существования культуры. В 1982 г. вышла статья финских философов науки Яакко Хинтикка и Мерил Хинтикка под интригующем названием «Шерлок Холмс против современной логики» [10]. В этой статье детективные рассказы рассматривались как полезный пример в практиках обучения логике и эпистемологии (которые начинаются с умения правильно задавать вопросы), а также повседневным навыкам поиска необходимой информации. Я. Хинтикка и М. Хинтикка проанализировали рассказы о Шерлоке Холмсе с точки зрения наличия в них модели поиска и сбора невербализированного знания о «возможных мирах», которые становятся, познаваемы благодаря определенной структуре вопросов, учета полноты данных, и многое другое [6]. Статья оказалась актуальной в контексте развития философии науки, этики, теории информации [11], логики познания, теории коммуникации [3] и заложила определенную традицию использовать образ Шерлока

Холмса как объяснительную модель принципов работы систем искусственного интеллекта [12]. Можно сказать, что с этого момента детективы о Шерлоке Холмсе вошли в сферу философского и культурологического дискурса не только как литературный жанр, но как формализованная модель стратегии получения нового знания и разрешения конфликта. Важный вклад в изучение детектива был сделан Джоном Кавелти, который следуя идеям русской формальной школы, анализировал строение детектива как структуры с жестким сюжетным каркасом: «формула – это часто повторяемая повествовательная и сюжетная модель, что делает ее неким стабилизирующим началом в культуре. Эволюция формул – это тот процесс, посредством которого усваиваются, ассимилируются обыденным сознанием новые ценности, новые интересы» [4]. Таким образом, во второй половине XX века детектив был легитимизирован как важный элемент культуры, при помощи которого происходит обучение молодого (или немолодого) человека неким стереотипным («формульным») действиям, которые существуют в каждом национальном обществе и являются необходимыми для поддержания традиций этики, этикета, социального порядка, общественных иерархий, понятий о добре и зле, норме и ее нарушении, воздаянии и восстановлении порядка. На наш взгляд, интерес к детективу в постмодерном обществе стоит в одном ряду с интересом постмодерной литературы к мифологическим сюжетам: использование мифологических сюжетов в постмодерной литературе способствует тому, что суть проблемы становится более ясной, так как современный конфликт, «одетый» в мифологические одежды, превращается в более обнаженный, а не «замаскированный», выявляются его сущностные архетипы, источники конфликта и его разрешение.

С нашей точки зрения, детектив в своей основе восходит к архаическим формам мышления: с одной стороны, это *загадка*, разгадать которую необходимо, чтобы сохранить жизнь (например, загадка Сфинкса); с другой стороны, это *система обучения выживанию и защите* в первобытном обществе, когда умения *следить, наблюдать, делать выводы в условиях неопределенности* помогают, как в древности, – укрыться от врагов, подстеречь добычу, найти безопасное жилье, вычислить неприятеля, и т.д. Любая деятельность такого рода превращается в детектив, то есть в поиск ответа в ситуации с риском для жизни. К детективной деятельности первого рода можно отнести рассказы о Шерлоке Холмсе, успешная деятельность которого построена на правильном формулировании вопроса, логике и рассуждении. Однако экзистенциальные ситуации второго рода, в которых детективные коллизии требуют умений быть хорошим следопытом и понимать природу вещей, на наш взгляд, воплощаются в детективах Агаты Кристи. В отличие от детективов о Шерлоке Холмсе, где в качестве модели познания предлагаются разные логические процедуры, в детективах Агаты Кристи мы можем наблюдать познание: а) через интуицию; б) через знание повседневности и стереотипов поведения людей, которые всегда являются носителями какой-то «идеи» (говоря в терминологии Бахтина). Это может быть идея «профессиональная», и тогда человек действует как представитель определенной профессии (это особенно актуально с возрастом, когда «профессиональная деформация» накладывает отпечаток на все формы поведения и восприятия человека). Это может быть «социальная» идея, когда поведение человека формируется под влиянием его осознания своей принадлежности к определенному социально-имущественному слою. В проявлениях человека может сосуществовать несколько «идей», которые в разное время выходят на первый план и заставляют человека действовать согласно стереотипам своего реального прошлого или своего воображаемого прошлого, но каждый разный модель своего «я» человек конструирует

исходя из определенной «идеи», как должен вести себя «типичный» представитель определенного хабитуса (социального, профессионального, классового, политического, сексуального, возрастного, и т.д.) в предлагаемых обстоятельствах.

Если образ Шерлока Холмса входит в академические исследования в первой половине XX века, то интерес к произведениям Агаты Кристи в философском контексте актуализируется только в постмодерный период, с развитием гендерных, феминистских [13], постколониальных исследований и теории Другого [14]. Если детективы о Холмсе репрезентируют модели формальной логики, то детективы Агаты Кристи, на наш взгляд, следует рассматривать в контексте философии повседневности, которая становится все более влиятельным направлением интеллектуальной мысли середины-конца XX века. В частности, философ и социолог Альфред Шюц рассматривал повседневный жизненный мир в качестве основной и первостепенной реальности человека. По мысли А. Шюца, социология жизненного мира и поведение человека, как правило, мотивируется прежде всего простейшими смысловыми парадигмами, к которым апеллирует «жизненный опыт» субъекта [8] и наполнение смыслами того или иного действия происходит именно в «потоке опыта». Если мы обратимся к наиболее популярным героям Агаты Кристи, например, мисс Марпл, то вспомним, что старушка-детектив начинает разгадывание загадки «задом наперед», полагаясь не на причинно-следственные связи, а на свой жизненный опыт: она вспоминает, на кого из ее деревенских знакомых похож своим поведением тот или иной человек, как бы встраивая его в модель знакомой ей деревенской повседневности и зная, как развивалась судьба того или иного сельского персонажа вследствие его темперамента и «хабитуса» (образа жизни, привычек), делает прогноз (или ретроспекцию) в отношении героев актуального происшествия. Например, об этом методе познания рассказывает сама мисс Марпл в романах «Труп в библиотеке» (1942 г.), «Объявлено убийство» (1950 г.), «Зеркало треснуло» (1962 г.).

По мнению Шюца, действия других людей поддаются истолкованию лишь в той мере, в какой они являются «типическими» в восприятии других людей и соответствуют моделям «типического» поведения. Именно эта посылка является принципиальной для любого классического интеллектуального детектива вообще, и особенно характерно это для эпистемологии детективов Агаты Кристи. Даже в случаях несоответствия действий других людей типическим практикам определенного сообщества, субъект (автор, главный герой-детектив, а вслед за ними и читатель), тяготеет к тому, чтобы реферировать эти действия к «типическим», так как это облегчает субъекту их восприятие: сама повседневность есть модус типичности. Вывод, который из этого следует состоит в том, что в своей повседневности люди реферировать к образу Другого все то, что не соответствует их ожиданиям от типизированной ими картины мира. Поэтому «узнавание» преступника или жертвы в романах Агаты Кристи происходит через выяснение его хабитуса, его образа жизни, который становится источником формирования его/ее «идеи», его мотивов, желаний, разочарований, которые приводят к тем или иным решениям и поступкам. А. Шюц уделял большое внимание способности сознания к типизированию, которое лежит в основании повседневных практик человека, так как согласно Шюцу и его последователям, повседневная жизнь человека не настолько ясна, насколько принято ее считать, ясность и прозрачность повседневной жизни представляются обманчивыми. Поведение партнера по коммуникации может вырываться из привычной схемы, не соответствовать системе ожиданий субъекта и вызывать чувство депрессии, страха, связанные с утерей уверенности в понимании. В этой ситуации нормализация возможна, с точки зрения субъекта, только путем приписывания партнеру какого-то

типичного и понятного мотива, то есть благодаря типизации личности в рамках привычной картины мира. Повседневное мышление стремится к непрерывной типизации явлений окружающего мира, превращая поведенческую аналогию в метод психологического объяснения *Других*. Пьер Бурдье исследовал политики повседневности и пришел к выводу, что каждый социальный класс формирует свой тип «habitus'a», то есть жизненного пространства, в рамках которого работают разные интерпретативные и познавательные модели [2].

В детективах А. Кристи с участием Эркюля Пуаро, мисс Марпл, суперинтенданта Баттла, Харли Кина понимание других людей – преступников, их жертв и свидетелей, – происходит через поиск «типического» в их жизненных и мотивационных моделях. Как правило, полагаются не столько на логику (которая превалирует в сюжетах, связанных с Шерлоком Холмсом), сколько на интуицию, знание людей и их типов поведения (хабитусов), характерных для определенного социального и профессионального слоя. Пуаро, который до переезда в Великобританию, работал полицейским в Бельгии, опирается на свои профессиональные навыки в отыскании преступника, но еще чаще использует свою наблюдательность, парадоксальный ум и возможность получить полицейскую помощь инспектора Джеппа. Для других героев Кристи в процессе расследования очень важны разговоры со свидетелями или подозреваемыми, даже на самые отвлеченные темы. Например, в романе «Карты на стол» Пуаро отыскивает убийцу, расспрашивая четырех человек о том, как протекали партии в бридж. В романе «Загадка Ситтафорда» завязкой сюжета служит сеанс спиритизма и предсказание о смерти, которую затем расследуют молодая девушка и полицейский инспектор, используя неувязки в светских беседах с обитателями деревни. При этом повседневность часто оказывается пугающей и двусмысленной для самих героев (о которой они случайно проговариваются), так как за поступками людей, которые выглядят обычными, часто скрываются противоположные смыслы, скрываемые чувства и драматическое прошлое (как, например, в романах А. Кристи «Каникулы в Лимстоке» и «Спящее убийство»). Повседневность, наполненная стереотипным («формульным») поведением близких людей или соседей, оказывается своего рода экзистенциальным испытанием, наполненным опасными встречами и фатальными выборами, которые приводят к преступлению (как, например, в романе «Десять негрят»). Деньги (как вариант – борьба за наследство), любовь (стремление к богатому браку), а также страх потерять репутацию (самолюбие) лежат в основе большинства преступлений в романах Кристи, истоки которых сыщики ищут в повседневности героев. Часто обыденные поступки и разговоры вызывают у героев столь сильные эмоции – ярость, страх потери или желание обладания, – которые приводят к преступлению, как нарушению определенного типа хабитуса. Согласно Бурдье, хабитусы определяют телесное поведение человека, ощущение «своего хабитуса» ориентирует человека на определенный язык, не только социоязык, но и язык тела, расположение героев в пространстве дома или социума. Именно поэтому, на наш взгляд, сыщики у Агаты Кристи уделяют большое внимание восстановлению стереотипных процедур дома, поведению хозяев и их окружения, подразумевая, что любая необычность является точкой, в которой произошло преступление, то есть нарушение нормы. Также, как исследователи в области повседневности стремятся выявить устойчивые микро-инварианты социальной рутинной жизни, герои, выступающие в роли сыщиков в романах Кристи, акцентируют внимание читателя на деталях каждодневного быта, соответствиях или несоответствиях поведения свидетеля заявленному хабитусу. Один из важных посылов Кристи состоит в том, что только поняв логику повседневности жертвы, можно обнаружить ее убийцу и понять причину

преступления как нарушения «нормального» течения жизни.

Таким образом, можно сделать вывод, что отношение к детективному жанру в академических дискуссиях XX века менялось: от статуса детектива как «развлекательного жанра» массовой культуры в эпоху Модерна в объект философской рефлексии в эпоху Постмодерна. Каждый (хороший) детектив предлагает определенную (собственную) эпистемологическую модель, которая может быть атрибутирована к определенной философской парадигме: если детективы Конан-Дойля по своей структуре рассуждений ближе к моделям формальной (аристотелевской) логики, то в романах Агаты Кристи мы обнаруживаем воспроизведение философии повседневности, в пространстве которой действуют герои. В постмодерной философии детектив актуализируется как способ познания хабитусов иных миров, иных культур, так как через обнажение чужого хабитуса читатель как бы «входит» в повседневность иных социальных групп, соприкосновения с которыми он лишен в реальности. В эпоху Постмодерна детектив становится способом изучения (через мир детектива) мира иной повседневности, не доступной личному опыту читателя (повседневности иного социального, национального, культурного круга). Новизна статьи обусловлена выявлением философской парадигмы, которая лежит в основаниях детективных романов А. Кристи. Обосновывается влияние философии повседневности на эпистемологическую и культурософскую модель романов А. Кристи.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / Михаил Бахтин. – Собрание соч. Т. 6. – Москва: Русские словари. Языки славянской культуры, 2002. – 340 с. ; Bakhtin M. Problemu poetiki Dostoevskogo. – Sbranie soch. – T. 6. – Moskva: Russkie slovari. Yazuki slavyanskoj kul'turu, 2002. – 340 S.
2. Бурдье П. Социология политики: Пер. с фр. / Пьер Бурдье – Москва: Socio-Logos, 1993. – 336 с. ; Burdje P. Sociologija politiki : per. s fr. – Moskva: Sozio-Logos, 1993. – 336 S.
3. Герасимова И. Вопрос, ответ на который «невозможен в принципе» / Ирина Герасимова // Эпистемология и философия науки, 2006. – № 3. – С. 178–187. ; Gerasimova I. Vopros, otvet na kotorui “nevozmogen v prinzipe” // Epistemologija i philosophija nauki, 2006. – № 3. – S. 178–187.
4. Кавелти Дж. Изучение литературных формул : Перевод с английского/ Джон Кавелти // Новое литературное обозрение. – Москва: Новое литературное обозрение, 1996. – № 22. – С. 33–64. Режим доступа: <https://www.metodolog.ru/00438/00438.html> ; Kavelti J. Izuchenie literaturnuh formul: perevod s angliiskogo. // Novoe literaturnoe obozrenie. – Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 1996. – № 22. – S. 33–64. Regim dostupa: <https://www.metodolog.ru/00438/00438.html>
5. Кракауэр З. От Калигари до Гитлера. Психологическая история немецкого кино / Зигфрид Кракауэр: Пер. с нем. – Москва: Изд-во «Искусство», 1977. – 184 с. ; Krakauer Z. Ot Kaligari do Hitlera. Psikhologicheskaya istoria nemezkogo kino: per. s nemezkogo. – Moskva: Izd-vo “Iskysstvo”, 1977. – 184 S.
6. Хинтикка Я., Хинтикка М. Шерлок Холмс против современной логики: к теории поиска информации с помощью вопросов: Пер. с англ. / Якко Хинтикка, Мерил Хинтикка // Язык и моделирование социального взаимодействия. Переводы. Сост. В. Сергеева и П. Паршина. Общ. ред. В. Петрова. – Москва: Прогресс, 1987. – С. 265–281. ; Hintikka Ya., Hintikka M. Sherlock Holmes protiv soveremnoi logiki: k teorii poiska informazii s pomosvchu voprosov: per. s angl. // Yazuk I modelirovanie social'nogo vzaimodeistviya. Perevodu. Sost. V. Sergeeva i P. Parshina. Obsh. red. V. Petrova. – Moskva: Progress, 1987. – S. 265–281.

7. Шкловский В. О теории прозы / Виктор Шкловский – Москва: Федерация, 1929. – С. 125–176. ; Shklovski V. O teorii prozu. – Moskva: Federaziia, 1929. – S. 125–176.
8. Шюц А. Структуры повседневного мышления: Пер. с англ. / Альфред Шюц // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 129–137. ; Schuz A. Strukturu povsednevnogo mushleniia : per. s angl. // Soziologicheskie issledovaniia. – 1988. – № 2. – S. 129–137.
9. Eco U. The Narrative Structure of Ian Fleming / Umberto Eco // Waites, B., Bennett, T. and Martin, G. (ed.) Popular Culture: Past and Present. – Kent: The Open University, 1981. – P. 242–262.
10. Hintikka J., Hintikka M. Sherlock Holmes confronts modern logic: Toward a theory of information-seeking through questioning / Jaakko Hintikka, Merrill B. Hintikka // Studies in Language Companion Series. Approaches to Theory Formation. Ed. by E.M. Barth and J. L. Martents. John Benjamins B.V. – Argumentation. – vol. 8: Amsterdam, 1982. – P. 55–76
11. Hintikka J. Sherlock Holmes formalized / Jaakko Hintikka // Die Philosophie in der modernen Welt. – Frankfurt a.M., 1988. – Vol. 1. – P. 355–365.
12. Manning R. Why Sherlock Holmes can't be replaced by an expert system / R. Manning // Philosophical studies. – Dordrecht, 1986. – Vol. 51. – N.1. – P. 19–28.
13. Makinen M. Agatha Christie: Investigating Femininity /Merja Makinen. - New York: Palgrave Macmillan, 2006. – 205 p.
14. York R. Agatha Christie: Power and Illusion / Richard York. – New York: Palgrave Macmillan, 2007. – 175 p.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

V. Sukovata

DETECTIVES OF AGATHE CHRISTIE AS A PHILOSOPHY OF EVERYDAYNESS: A POSTMODERNIST ANALYSIS

The article is devoted to the study of the detective genre as a model of philosophical cognition of the world and a system of cultural values. The goal of the article is to study how the attitude to the detective genre evolved in the academic discussions of the 20th century: transformation of status of the detective from an “entertainment genre” to the object of the philosophical reflection was the result of evolution of the philosophical paradigms from semiotics and postpositivism in the Modern epoch to postmodernism and theories of everyday thinking in the Postmodern epoch.

The actuality of the article is due to insufficient study of the epistemology of the detective in the contemporary Cultural studies. The research methods of the article are based on the "archeology of knowledge" by M. Foucault and the cultural-semiotic approaches of R. Barthes and U. Eco.

Author argues that although both detectives of A. Conan Doyle and Agatha Christie belong to the intellectual type of detective, they are based on different epistemological images of the world. Author of the article investigates the epistemological paradigms which the base in the detective stories of A. Conan Doyle and in the novels of Agatha Christie. The author analyzes the methodological approaches to the detective genre in the works of the leading theorists of the 20th century, including V. Shklovsky, M. Bakhtin, Z. Krakauer, U. Eco, and others. The author proposes to consider the modern detectives not only as the entertaining genre, but as a way to know various different forms of culture and traditions. The author notices that Finnish philosopher J. Hintikka has created a tradition of using the stories on Sherlock Holmes as an explanatory model of the principles of operation of artificial intelligence systems which goes back to Aristotle's logic.

As a rule, the detectives in Agate Christie's novels represent not formal logic (which prevailed in the stories about Sherlock Holmes), but searches of criminal through intuition, own life experience, knowledge of people and their typical behavior (habitués). Recognition of a criminal or a victim in the novels of Christie occurs through knowing the lifestyle of a person which becomes a source of the formation of his / her "idea", his motives, desires and disappointments, which lead to certain decisions and actions. There concludes that A. Christie's detectives were based on the ideas of the philosophy of "everyday social thinking" (by A. Schütz) as the epistemological and culturosophical model. The author argues that the detectives of A. Conan Doyle and A. Christie are determined by different philosophical paradigms which represent the different epochs.

Key words: detective, epistemology of genre, Conan Doyle, Sherlock Holmes, detective logic, Agatha Christie, philosophy of everyday life.

В. А. Суковата

ДЕТЕКТИВИ АГАТИ КРІСТІ ЯК ФІЛОСОФІЯ ПОВСЯКДЕННОСТІ: ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ

Стаття присвячена дослідженню детективного жанру як моделі філософського пізнання світу та системи культурних цінностей. Мета статті – вивчити, як розвивалося ставлення до детективного жанру в академічних дискусіях ХХ століття: доводиться, що трансформація статусу детектива з «жанру розваг» в об'єкт філософської рефлексії стала результатом еволюції філософські парадигми від семіотики та постпозитивізму в сучасну епоху до постмодернізму та теорії повсякденного мислення в епоху постмодерну. Актуальність статті обумовлена тим, що до цього часу немає розвідок щодо гносеології детектива в сучасних культурологічних дослідженнях. Методи дослідження статті ґрунтуються на «археології знань» М. Фуко та культурно-семіотичних підходах Р. Барта та У. Еко.

Авторка стверджує, що хоча і детективи А. Конан Дойла і Агати Крісті належать до інтелектуального типу детективів, вони ґрунтуються на різних гносеологічних образах світу. Автор статті досліджує епістемологічні парадигми, які лежать в основі детективних історій А. Конан Дойла та романах Агати Крісті. Авторка аналізує методологічні підходи до жанру детективів у роботах провідних теоретиків ХХ століття, зокрема В. Шкловського, М. Бахтіна, З. Кракауера, У. Еко та інших. Автор зауважує, що фінський філософ Дж. Хінтіка створив традицію використання оповідань про Шерлока Холмса як пояснювальну модель принципів роботи систем штучного інтелекту, що сходить до логіки Аристотеля.

Авторка пропонує розглянути сучасні детективи не лише як розважальний жанр, а як спосіб пізнати різні форми культури та традицій. Як правило, детективи в романах Агат Крісті представляють не формальну логіку (яка переважала в оповіданнях про Шерлока Холмса), а пошук злочинців через інтуїцію, власний життєвий досвід, знання людей та їх типову поведінку (хабітус). Визнання злочинця чи жертви у романах Крісті відбувається через пізнання способу життя людини, який стає джерелом формування його або її «ідеї», мотивів, бажань та розчарувань, що призводять до певних рішень та дій. Там робиться висновок, що детективи А. Крісті базувалися на ідеях філософії «повсякденного соціального мислення» (А. Шюц) як епістемологічні та культурософської моделі. Автор стверджує, що детективи А. Конан Дойла та А. Крісті визначаються різними філософськими парадигмами, що представляють різні епохи.

Ключові слова: детектив, епістемологія жанру, Конан Дойл, Шерлок Холмс, логіка детектива, Агата Крісті, філософія повсякденності.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 304.4+81'373.21

М. Т. Братерська-Дронь

НАУКА І МИСТЕЦТВО ПРО МОРАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА МАЙБУТНЄ ЛЮДСТВА

Стаття присвячена актуальній проблемі ймовірного майбутнього нашої цивілізації і моральної відповідальності людства за нього.

Ключові слова: апокаліпсис віртуальний і реальний, мораль науки, публіцистичність мистецтва, моральна відповідальність людства за своє майбутнє.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-22-30

У ХХ столітті людство реально зіткнулося з загрозою рукотворного знищення життя на планеті. Перша і Друга світові війни у глобальному масштабі показали незахищеність людського життя.

Ще 1925 р. в Женеві був складений багатосторонній Протокол про заборону застосування на війні хімічних і бактеріологічних засобів. Вже тоді вчені-гуманісти почали бити на сполох моральною некерованістю наукових досягнень.

Ще на початку 1920-х років наш співвітчизник Володимир Вернадський писав: «Вчені не повинні заплющувати очі на можливі наслідки їх наукової роботи, наукового прогресу. Вони повинні відчувати свою відповідальність за наслідки своїх відкриттів» [4, с. 136].

Так, Костянтин Ціолковський у бесідах зі своїм другом і учнем Олександром Чижевським неодноразово наголошував, що людина, яка присвятила своє життя розробленню засобів масового знищення людства, не має права вважати себе вченим. Особливу занепокоєність у нього викликала перспектива використання відкриття в галузі ядерної фізики, пов'язаного, за його визначенням, із діяльністю «демона фізики Альберта Ейнштейна». У 20-х роках, задовго до Хіросіми та Нагасакі, К. Ціолковський застерігав, що як тільки фізики розкладуть атом, усі ми постанемо перед питанням: «Бути чи не бути?» Шекспір вклав це риторичне питання в уста Гамлета, та невдовзі питання бути людині чи не бути? – буде вирішувати все людство. Якщо природний кінець Космосу можливо прогнозувати через невизначений час, то штучний кінець світу, можливо, не за горами.

Наприкінці 20-х рр. К. Ціолковський та О. Чижевський здійснюють спробу на державному рівні поставити наукову та художню творчість у залежність від морально-етичних норм співіснування. Вони розробляють «Проект закону про карну відповідальність при укладанні відгуків на наукові, технічні, літературні та інші праці», який лишився нездійсненим. Отож, на перший план мало вийти питання про особисту відповідальність творця за своє творіння.

Наприклад, всі «батьки» зброї масового знищення чудово усвідомлювали можливі наслідки своїх наукових розробок. Так, Е. Фермі, називаючи термоядерну зброю «зловісним явищем, надзвичайно небезпечним для всього людства», водночас присвятив їй розробці декілька років наполегливої праці. Н. Бор виступив зі статтею «Виклик цивілізації», у якій зокрема писав: «Жахливі засоби руйнування, які

потрапили до влади людини, будуть являти смертельну загрозу для цивілізації, якщо тільки з часом не буде досягнуто загальної домовленості про відповідні заходи запобігання кожному невинуватому використанню нового джерела енергії» [6, с. 190]. Проте стаття була надрукована лише по гарячих слідах атомних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі у серпні 1945 р.

Р. Опенгеймер виступив наприкінці 40-х рр. проти розробки водневої бомби та залишився в історії як «батько» атомної зброї, який власноручно від імені четвірки нобелівських лауреатів підписав 16 квітня 1945 р. рекомендацію керівництву країни про застосування атомної зброї проти Японії.

Ще 1919 р. А. Ейнштейн у статті «Пам'яті Марії Кюрі» не без морального (рос. нравственного) пафосу зауважував: «Моральні якості видатної особистості мають, можливо, більше значення для сучасного покоління й всієї ходи історії, ніж суто інтелектуальні чесноти. Останні залежать від шляхетності характеру значно більшою мірою, ніж це прийнято вважати» [7, с. 116]. Але супроти ядерної зброї вчений почав активно виступати тільки після трагічних подій у Японії. 1955 р., перед смертю, А. Ейнштейн підписав разом із іншими вченими так званий «Маніфест Ейнштейна – Рассела», який започаткував широко відомий Пагоушський рух за мир і роззброєння.

Більш емоційно відреагували на ядерну загрозу представники мистецтва. Так, ще 1950 р. було надруковане невеличке оповідання «Буде ласкавий дощ» одного з найбільш яскравих представників жанру антиутопії Рея Бредбері. Дія відбувається теплим серпневим днем 2026 р. після ядерної катастрофи. Життя наче продовжується: світить сонце, по небу плывуть хмаринки, йде ласкавий дощ... Та лякає якась дивна тиша, в містечку більше не має людей, всі будівлі згоріли, залишився лише один будинок, на обгорілій стіні якого закарбувались силуети його загиблих хазяїв: чоловік із газонокосилкою, жінка, яка тягнеться за квіткою, двоє дітей, що грають у м'яч. Лише слухняні роботи-помічники ретельно продовжують свою вже нікому не потрібну роботу – готують їжу, прибирають, розважають тих, кого вже не існує. Письменник вставляє в своє оповідання вірш Сари Тісдейл, написаний ще 1920 року, рядки якого додають атмосфері ще більшого трагізму і болючого смутку:

*«Будет ласковый дождь, будет запах земли,
Щебет юрких стрижей от зари до зари.
И ночные рулады лягушек в прудах,
И цветение слив в белопенных садах;
Огнегрудый комочек слетит на забор,
И малиновки трель выткет звонкий узор,
И никто, и никто не вспомнят войну:
Пережито-забыто, ворошитъ ни к чему,
И ни птица, ни ива слезы не прольёт,
Если сгинет с земли человеческий род.
И Весна... и Весна встретит новый рассвет,
Не заметив, что нас уже нет».*

Також одними з перших, хто звернувся до теми судного дня були американські кінематографісти. В 1951 р. виходить картина режисера Роберта Уайза «День, коли Земля зупинилась». Та знаковим став фільм американського режисера Стенлі Креймера «На березі» (1959), який був створений на піку хвилі ядерної загрози у жанрі філософської антиутопії.

У вступних титрах картини значаться: «Ця історія, яка не відбулася й не відбудеться, якщо люди об'єднаються». На календарі дата: 1964 рік. У світовій атомній

війні загинула Америка і Європа. Живе лише один материк – Австралія, живе в очікуванні радіоактивної хмари, живе лише п'ять місяців.

Останні часи існування людства виявляють трагізм і відчайдушну безвихідь його історій. З першого погляду, життя йде своєю чергою. Люди намагаються не думати про катастрофу. Працюють магазини, бари, ресторани. Хтось відвідує пляжі, влаштовує парусні перегони, хтось намагається спустошити сховища колекційного вина, приймає участь у змаганні ловлі форелі, або у автомобільних перегонах.

Але в усьому відчувається болісний надрив, передчуття неминучого кінця. На дорогах мало автомобілів, люди пересідають на велосипеди – бензинова криза. В аптеки шикуються великі черги за таблетками – безболісним кінцем життя.

Треба зазначити, що автори картини були не далекі від істини. 1961 р. в СРСР було проведено випробування найбільш потужної в світі ядерної зброї, так званої «Цар-бомби» (або «кузькіної матері»). А 1962 р. розгорілася карибська криза, коли людство було на межі ядерної війни. На цю подію відгукнулися такі відомі режисери, як Стенлі Кубрік сатиричною стрічкою «Доктор Стрейнджлав, або Як я навчився не хвилюватися і полюбив атомну бомбу» і Сідней Льюмет фільмом-попередженням «Система безпеки» (1964).

Фільм С. Кубріка є гострою сатирою на недолуге громадянське керівництво США та СРСР, які можуть розв'язати війну але не можуть її зупинити, військових та науковців одержимих божевільними ідеями. Такий собі генерал Джек Ріпперт («Джек-потрошитель») втомившись після невдалого побачення з жінкою, вирішує, що виною цьому є отруєні росіянами фруктові соки, тому клятві комуністи повинні бути знищені. Він віддає наказ знищити Росію, висилаючи до Москви літаки з ядерною зброєю. Сюжет розгортається в трьох площинах – на військовій базі, секретній кімнаті для нарад у Білому Домі і на борту бомбардувальника. Всі спроби якось залагодити конфлікт залишаються марними. Та нарешті, секретний код зламанний, і по телефон-автомату, оскільки техніка відмовила, переданий у Білий Дім, божевільний генерал покінчив із собою, військова база взята під контроль, всі літаки повертаються..., окрім одного зі зламанною рацією, який продовжує свій шлях до Росії. Остання надія зупинити механізм Судного дня, призвати такого собі доктора на прізвище Стрейнджлав («Дивна любов»). Його ввозять на колясці, він напівлюдина – напівробот. Доктор підраховує шанси запобігти катастрофі і заявляє, що вона неминуча. Більш доцільно врятувати крашу частину нації – керівництво країни і кілька відбірних чоловіків і жінок, сховавши їх у небезпечному місці. При цьому його механічна рука починає імпульсивно сіпатися, Стрейнджлав бореться з нею, проте інстинкти перемагають – рука підіймається у фашистському вітанні, а доктор звертається до президента словами: «Мій фюрер!» (натяк на вчених типу Фон Брауна). В цей час останній літак наближується до цілі, пусковий механізм заїло, тоді майор Конг (скорочене від Кинг Конгу) осідлавши атомну бомбу з надписом «Привіт – Вам», летить вниз на своєму «Пегасі». На фоні спалахуючих атомних грибів лунає лірична пісня «We'll meet again» («Ми зустрінємось знов, але не знаю де і коли») – саркастична епітафія людству.

До речі, коли Оппенгеймер висловився проти подальшої розробки водневої бомби, його опонентом виступив творець водневої бомби Е. Теллер, який на початку 50-х рр. закликав до найшвидшої реалізації проекту, а також до усунення Оппенгеймера від цієї справи. Події розгорталися за часів зростаючого загострення стосунків між Сходом і Заходом, періоду так званої «холодної війни», отже уряд США, який мав чітко окреслені стратегічні плани, позбавив у 1954 р. Оппенгеймера допуску до секретних справ. Проте більша частина американської наукової громади розцінила вчинок Теллера як неприпустиме порушення етичних норм і піддала його бойкоту. А

суспільна організація «Вчені та інженери за соціальну та політичну дію» (утворена 1969 р.) присудила Теллеру премію вченого-маньяка доктора Стрейнджлава.

Звичайно, вищезгадані фільми, не вичерпували низку картин, автори яких намагалися розкрити означену проблему з різних точок зору. Це стрічки: «Прокляті» (1961) Джозефа Лоузі, «Паніка в нульовому році» (1962) Рея Мілланда, «Стид» (1968) Інгмара Бергмана та інші, які продовжували традиції фільму «На березі», намагаючись дослідити моральнісний (рос. нравственный) стан людства, яке вижило після Судного дня.

Ідея моральної відповідальності кожної людини за своє майбутнє підіймалася і на радянському екрані [1–2].

Насамперед слід згадати кінострічку Михайла Швейцера «Втеча містера Мак-Кінлі» (1975) зняту за сценарієм Леоніда Леонова. Фільм знятий в жанрі соціального памфлету, який поєднує елементи філософської притчі, сатиричної комедії, пародії, ліричної драми, трагікомедії тощо.

Герой фільму – рядовий клерк деякої патентної фірми Джейк Мак-Кінлі. Кожний ранок, з'їдаючи свою традиційну яєчню, він поспішає на роботу, де репрезентує патентній комісії новітні винаходи на кшталт пігулок «Dream» («Мрія»), споживання яких забезпечує оптимістичний погляд на життя та його проблеми. Проте, що таке «оптимістичні» пігулки у порівнянні зі сальваторіями, які пропонує фірма «С.В.С.»! Голова фірми – заповзятий мільонер Сем Болдуїн, використовуючи колоїдний газ, відкритий деяким легковажним Кокільоном, починає розбудову так званої «обителі спасіння» – багатопверхових підземних усипальниць, де за солідні гроші бажаючі можуть замовити себе місце і, спочивши у багатовіковому сні, перечекати «смутні часи». «Фірма «С.В.С.» дає шанс на краще майбутнє – виголошує реклама. Повідомлення про забруднення оточуючого середовища, соціальні кризи, фінансові потрясіння, війни і т. ін. – ось, що гарантує сальваторіям популярність і попит.

Заманлива перспектива уникнути проблем насущних, сховатися і перечекати всі катастрофи, серйозно зацікавила містера Мак-Кінлі. Колишній вояка, він як ніхто інший, усвідомлює загрозу ядерного знищення світу. Він смертельно втомився від безглузлого коловороту життя, він наляканий економічною нестабільністю, знищенням природи, байдужістю і жорстокістю сучасного мегаполісу, аморальністю суспільства масового споживання. Доведений до відчаю, він розуміє, що далі так жити не в змозі, проте що робити він не знає. Ніхто не може дати йому ради: ані священик, який пропонує змиритися; ані світська мораль у вигляді Повії, яка на пропозицію Джейка сховатися з ним у сальваторії, бажає залишитися на цій гріховній Землі і побачити, як «полихатиме уся ця жирна багнука». І лише фірма «С.В.С.» пропонує своїм клієнтам «надію, що створена з їх особистого страху».

Перша спроба нелегально проникнути у сальваторій, закінчується викриттям і випровадженням героя через смітник із словами: «Тут не полюбляють зайців, містере Мак-Кінлі».

Та дійсний квиток у «щасливе майбутнє» не по кишені звичайному клерку. Щоб здобути грошей, добропорядний Мак-Кінлі зважується на відчайдушний вчинок, за прикладом героя Ф. Достоєвського, – вбити і пограбувати багату стару. Наслідуючи відомий сюжет, він навіть купує сокиру, яку загортає в елегантну упаковку. Але, стара дама, підкладаючи замість себе гумову ляльку, цинічно розігрує невдалого злодія. Джейку нічого не залишається, як звести рахунок із життям. Сцена самогубства автори вирішена в іронічно-пародійному ключі. Мак-Кінлі, який приготувався стрибнути в річку, зупиняє волоцюга, і пропонує респектабельному панові обмінятися з ним одягом

– не пропадати ж добру даром! Та на драній подошві черевика халамідника, герой знаходить виграшний лотерейний квиток, що випадково туди приліпився.

Нарешті, герой досягає заповітної мети – він біля брами «обителі спасіння». Здійснилася мрія, і Джейк поринає у тривалий сон. Електронний годинник невпинно відраховує час. Наступає 2225 рік. Щасливий містер Мак-Кінлі воскресає, щоб із новими силами вступити у ХХІІІ століття. Але виходячи зі сальваторію, він бачить зовсім не те, на що очікував: ядерні спалахи підіймаються над мертвою обпеченою землею. «Люди!» – волає розгублений містер Мак-Кінлі. Та у відповідь, лише на мить відчиняються люки підземних сховищ, і знову настає мертва тиша. Мак-Кінлі починає усвідомлювати весь жах сподіяного. «Господи, – волає він у порожнечу, – пробач мене за те, що я скоїв. Я втік, залишив світ напризволяще долі!».

На радість, апокаліптичні видіння героя виявляються лише його сном. І коли Мак-Кінлі прокинеться від нічного страхіття, то зрозуміє, що обрав не найкращий шлях вирішення проблем сьогодення, він зрозуміє, що жити – це діяти, мати відповідальність за майбутнє і відстоювати його.

1986 року на екрани вийшла остання картина Андрія Тарковського «Жертвоприношення». Це психологічна драма, колізія яка побудована на засадах «чорної фантастики», а патетика тяжіє до філософської притчі. Сюжет певним чином перегукується з сюжетом стрічки С. Креймера «На березі». Дія відбувається на далекому скандинавському острові Готланд у Балтійському морі, де проживає такий собі Александер зі своєю родиною. Вчорашній відомий актор, сьогодні усамітнений вчитель, критик, есеїст Александер болісно переживає сучасний стан суспільства. Він переконаний, що людство заблукало й обрало «помилковий, страшенно небезпечний шлях». «Ми, – каже він, – прийшли до жахливої дисгармонії, невідповідності між розвитком матеріальним і духовним. Наша культура, точніше цивілізація принципово помилкова <...> Вона заснована на силі, владі, страху і залежності. А весь наш, так званий, технічний прогрес завжди служив тільки для того, щоб винаходити або предмети комфорту, або знаряддя сили для збереження влади <...> кожен винахід науки ми обертаємо на зло».

Для Тарковського це не нові думки, вони спливали в «Солярісі», «Сталкері» і «Ностальгії». Проте, ще ніколи вони не набували такого відчайдушного болю за майбутнє людства.

День народження героя спонукає зібратися разом його близьких, знайомих і друзів. Це відбувається саме тоді, коли звучить попередження про початок нової світової війни, війни, яка можливо, знищить усю існуючу цивілізацію. Екран телевізора гасне, роздається несамовитий гуркіт, що закладає вуха й наводить жах. Колір зникає з екрану, а з ним зникає звичне життя. Місце соковитої трави заповнюють брудні калюжі. Сутінки спускаються на землю, неприродно лапятий сніг, а може радіоактивні опади наповнюють безрадісний простір. Спустошені міста, з останніми уламками цивілізації повертають нас до сталкерівської зони. Перед глядачем розгортається страшний образ Апокаліпсису.

Кожний з героїв реагує на страшну звістку по своєму: хто впадає в істерику, хто замикається в собі, хто намагається допомогти іншим, хто скрасити, можливо, останні миттєвості життя. Тільки Александер воліє щось зробити, щоб відвернути від людства його страшну долю. Тарковський залишається вірним собі – технічний прогрес не може здійснюватися за рахунок духовного сходження людства. Лише такі якості, як: любов, милосердя, співчуття, *жертвоність*, допоможуть людству врятувати нашу цивілізацію.

Зазначимо, що «Жертвоприношення» вийшло в світ 1986 року, коли фантастичні жахи і пророцтва стали реальністю Чорнобиля для багатьох сотень тисяч людей.

Цього ж року на екранах з'явилася стрічка російського режисера Костянтина Лопушанського «Листи мертвої людини». Фільм був створений в класичному жанрі антиутопії. Ядерний смерч, що пронісся над Землею, поставив під загрозу існування людської цивілізації. В екстремальній ситуації людям належить не тільки знайти можливі шляхи виживання, але й озирнутися назад, подивитися у свою душу, щоб відшукати те зерно зла, котре дало перші паростки недовіри і ненависті, що призвели до тотальної катастрофи. В центрі драматургічного конфлікту знаходиться постать головного героя – вченого Арлсона. Для нього загальна трагедія людства стає суто особистою драмою людини безпосередньо причетною до катастрофи. У найбільш критичну мить свого життя, він, чиї праці стали основою створення зброї масового знищення, задається питанням: як могло трапитися, що наука покликана слугувати прогресу цивілізації, стала знаряддям її загибелі? Де була моральнісна межа, порушивши яку, вчений забув про свій вищий обов'язок – служити гуманістичним ідеалам, і став співучасником найбільшого злочину проти людства?

За своєю натурою Арлсон мізантроп, він вірить у просвітницьку силу розуму. Але світ ілюзій, створений уявою вченого, зазнає поразки, стикаючись із жорстокою реальністю. Пустельні пейзажі колись квітучої Землі, спустошені міста, вкриті скелетами порожніх домівок, мертві людські тіла, і над усім цим панує ядерна зима і вічні сутінки. Здається, що життя людей існує в якомусь іншому нереальному вимірі. Традиційні, з позиції сучасної цивілізації, цінності підлягають тут кардинальній ревізії. Безглуздо виглядають «безцінні» експонати музею мистецтв, дбайливо загорнуті у поліетиленову плівку. Саме в таку плівку пакують трупи людей, яких хоронять у сховищах музею. Проте, безумовної цінності набувають наркотично-обезболюючі препарати, якими жваво торгують на «чорному ринку». І над пануючими над землею і під землею хаосом і смертю, як скорботний і цинічний пам'ятник загиблій цивілізації, висяться руїни бібліотеки, де в сотнях тисяч книжок зібрані кращі думки і почуття людства.

В цей трагічний час доля зводить героя фільму з дітьми із сиротинського притулку. За законами воєнного часу хворі діти не можуть без батьків потрапити у безпечну зону. Знекровлені дитячі обличчя, і тільки широко розкриті очі дивляться на дорослих із сумом і докорою. Саме поняття дитинства несумісне з війною. Арлсон не зможе покинути дітей і до останньої миті буде намагатися їх підтримати і повернути бодай якусь надію в майбутнє.

У фільмі чітко проходить думка про те, що загибелі матеріального світу передуює крах моральнісних ідеалів, особистої відповідальності і провина за це рівною мірою лягає як на тих, що творить зло, так і на тих, хто байдуже дивиться на нього. Післямовою до фільму могли б стати вступні титри до картини «На останньому березі»: «Ця історія, яка не відбулася і не відбудеться, якщо люди об'єднаються».

Роздуми над майбутнім нашої цивілізації режисер К. Лопушанський продовжив у своєму наступному фільмі-попередженні «Відвідувач музею» (1989). Якесь екологічна криза поставила під загрозу існування життя на планеті. Земля перетворилася на тотальний смітник, зловонних відходів – рослинність знищена ерозією, пилові бурі і сморід панують над Землею. Разом із середовищем деградує людство. Більша частина населення – потворні мутанти, дикі істоти, які живуть у резервації. Залишилися поодинокі острівці життя, де існують морально деградуючі люди. Панкатострофа торкнулася всіх сфер життя людини, яка деградує не тільки фізично та інтелектуально, а і морально. Проте, ходять чутки, що десь в морі існує Музей, де зберігаються матеріальні свідчення знищеної цивілізації. Ось туди і відправляється такий собі безіменний «відвідувач музею», щоб доторкнутися до останніх артефактів колишнього

світу і можливо виправити ситуацію, повернувши людство до своїх витоків. Кружляння по колах реального пекла, що царює на землі, приводить його до колись квітучих, покинутих міст і, врешті решт, з'ясовується, що ніякого Музею не існує. Це якась мрія, *fata morgana*, яка дає хлибку надію на майбутнє. Та звідки ще не повернувся жоден з «відвідувачів». Усвідомивши всю безвихідь становища людства, «відвідувач музею» відчайдушно волає: «Скільки часу у мене, Господи?» Відповіді не чути, хоча вона очевидна: «Стільки, скільки ви самі відміряли».

Фільм К. Лопушанського можна розглядати, як кульмінаційну крапку, логічне завершення філософського осмислення «апокаліптичної» тематики в радянській, а можливо і світовій кінофантастиці ХХ століття.

Саме 1970–1980-ті рр. позначилися болісним усвідомленням незахищеності і крихкості людського життя. Людство наче стало тверезити. 1972 року була підписана Конвенція про заборону розробки, вироблення і накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та її застосування. Того ж року був заключений перший двосторонній договір між СРСР і США, який обмежував безпосереднє накопичення ядерної зброї.

1983 року, під час загострення холодної війни між двома супердержавами, академік Андрій Сахаров, напише відкритий публіцистичний лист «Небезпека термоядерної війни», відповіддю на який стане розгромна стаття «Коли втрачають честь і совість» в газеті «Правда» підписана чотирма академіками (Прохоров, Скрябін, Тихонов, Дородніцин), яка суттєво погіршила перебування Сахарова у засланні в Горькому.

Стало зрозуміло, що ядерна енергія може бути не тільки політикою чи економікою, а насамперед інструментом самознищення. Науково було обґрунтовано, що найбільша загроза для людства криється не там, де її не очікували. Ядерна війна – це не тільки масова загибель людей, тотальні руйнації, радіація, інфекційні хвороби і т.д. Головна небезпека пов'язана зі змінами в біосфері, яке людство не зможе пережити.

Та сьогодні біосфері загрожують не тільки відходи життєдіяльності людини, забруднення навколишнього середовища, а і шалене вичерпання природних ресурсів, мутація в біосистемі, що може привести до непередбачуваних явищ, зокрема нових хвороб людства і т. ін..

Сучасне людство набуло сили, яка може кардинально змінити зовнішній вигляд планети. І нажалі, людина – як елемент біосфери (біоти) – стає небезпечною для біосфери в цілому. Як зазначав відомий вчений Микита Моїсеєв людина із ліліпута, служника в лавці кришталевої посуду, раптом перетворилася на Гуллівера, кожний необачливий рух якого може зруйнувати, всю гармонію, створену природою за мільярди років, гармонію, яку вже не можливо буде відновити [5, с. 19].

Проблеми існування біосфери актуалізували вимоги не тільки до особистої етики вчених, а і етики наукових знань. На межі ХХ і ХХІ століть, зокрема в Україні активно почали розвиватися такі напрями філософської думки, як: філософія науки, соціальна етика, біоетика, екоетика тощо. Сьогодні в цій площині працюють такі науковці, як Т. Гардашук, С. Грабовський, К. Зарубицький, А. Ермоленко, О. Кравченко, М. Кисельов, В. Крисаченко, В. Лук'янець, О. Мороз, Л. Озадовська та ін.

Та чим більш плідно в цій сфері працюють науковці, тим далі від цієї проблематики відходить мистецтво. Треба констатувати, що на початку ХХІ століття, жанр *філософської антиутопії* практично зник із літератури і кінематографу. З одного боку, сучасне кіно, зокрема, останнього десятиліття, приділяє темі глобальних катастроф не аби яку увагу: «Арктичний вибух» (1910), «Землетрус» (2010), «Крізь

сніг» (2013), «Останні години» (2013), «Розлом Сан Андреас» (2015), «Хвиля» (2015) «Геоштурм (2017), «Розлом» (2018), «Блукаюча Земля» (2019) та ін.

Всі ці стрічки зроблені з постановочним розмахом, видовишно, із великою затратою коштів. Їх дивляться з цікавістю, інколи навіть із захопленням. Вони можуть вражати спецефектами та технічними можливостями сучасного кінематографу, проте вони не спонукають замислюватися над причинами трагедії і відповідальністю кожного за долю планети.

Можливо людина втомилася від шокової терапії і не хоче думати про негативне, воліючи жити у щасливому світі, де все радісно і гармонійно, де не існує суму і страждань. Мабуть тому на сучасному екрані панують мелодраматичні і комедійні стрічки, пригодницькі бойовики, де все завжди закінчується «хеппі ендом». Сюди ще додамо численні передачі про смачну їжу, шоу сумнівної моралі, комедійні скетчі вульгарного смаку, задушевні токшоу про особисте і головне із явно підставними особами.

Ось тут ми попадаємо у віртуальну реальність, тільки цього разу світу утопії, в якій тепло і затишно біля телевізору із склянкою чаю, не треба перейматися насущними проблемами і головне – не треба багато думати, щоб не вкоротити собі віку.

Що має статися, щоб прокинути пересічну людину від солодкого сну апатії і байдужості?

Особиста відповідальність кожного за майбутнє всіх і всіх за майбутнє кожного – ось головний принцип виживання сучасної цивілізації.

Кінець світу залежить і від людини, і він буде таким чи інакшим у залежності від дій людини – наголошував філософ Микола Бердяєв [3, с.246; 249]. І додавав: «Найвеличніша релігійна і моральнісна істина, до якої повинна дорости людина, – це те – що неможна врятуватися поодинці. Моє спасіння передбачає і спасіння інших, моїх близьких, спасіння всього світу, перевтілення світу» [1, с. 357].

Список використаної літератури

1. Братерська-Дронь М.Т. Кінофантастика: філософський аспект. – К., Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 243 с.; Dron M.T. Kinofantastyka: filosofskyi aspekt. – K., Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova, 2013. – 243 s.

2. Братерська-Дронь М. Т. Тема Апокаліпсису в кіномистецтві // Вісник Маріупольського державного університету, 2012. – Вип. 3. – С. 25 – 31.; Braterska-Dron M. T. Tema Apokalipsysu v kinomystetstvi // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu, 2012. – Vyp. 3. – S. 25 – 31.

3. Бердяев Н. А. О назначении человека. – Москва : «Республика», 1993. – 382 с.; Berdyayev N. A. O naznachenii cheloveka. – Moskva : Respublika, 1993. – 382 s.

4. Вернадский В. И. О науке. – Дубна: «Феникс», 1997. – 572 с. ; Vernadsky V. I. Dubna: Feniks, 1993. – 572 s.

5. Моисеев Н. Слово о научно-технической революции. – Москва: «Молодая гвардия», 1985. – 235 с. ; Moiseev N. Slovo o nauchno-tekhnicheskoj revoliutsii. – Moskva: «Molodaya gvardiya», 1985 – 235 s.

6. Фролов И. Т., Юдин Б. Г. Этика науки. – Москва: Политиздат, 1986. – 400 с. ; Frolov I. T., Yudin. B. G. Etika nauki. – Moskva: Politizdat, 1986. – 400s.

7. Эйнштейн А. Физика и реальность. – Москва : Наука, 1965. – 359 с.; Einstein A. Fizika i realnost. – Moskva : Nauka, 1965. – 359 s.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2020

M. Braterska-Dron

THE SCIENCE AND ART OF MORAL RESPONSIBILITY FOR THE FUTURE

The article is devoted to the actual problem of the probable future of our civilization and the moral responsibility of mankind for it.

In the twentieth century, humanity was actually faced with the threat of man-made destruction of life on the planet. The tragedy of Hiroshima and Nagasaki with great severity raised the question not only about the morality of science, but also the personal responsibility of the scientist for his discoveries. In particular, in 1955, the Einstein-Russell Manifesto was signed, which initiated the widely known Pugwash Movement for Peace and Disarmament.

Art has responded to the nuclear threat. In 1950, R. Bradbury's story "There Will Be a Graceful Rain" was published. One of the first to address the subject of doomsday was American filmmakers: R. Weiss («The Day the Earth Stalled», 1951), S. Kramer («On the Shore», 1959), S. Kubrick («Doctor Stranzhla», 1964), S. Lumet («Security System», 1964).

The idea of moral responsibility of each person for his future was raised on the Soviet screen in the films: «The Escape of Mr. McKinley» (1975, M. Schweitzer), «Sacrifice» (1986, A. Tarkovsky), «Letters of the Dead Man» (1986, K. Lopushansky), «Visitor to the Museum» (1989, K. Lopushansky).

It was in the 1970s and 1980s that they became a painful awareness of the insecurity and fragility of human life. It has become clear that nuclear energy can be not only a policy or an economy, but above all a tool of self-destruction. It has been scientifically justified that the greatest threat to humanity lies not where it was not expected. Nuclear war is not only the mass destruction of people, total destruction, radiation, infectious diseases, etc. The main danger is the climate change of the planet, changes in the biosphere (the effect of nuclear winter), which humanity will not be able to survive. marked by a painful awareness of the insecurity and fragility of human life. But today, the biosphere is threatened not only by human waste, environmental pollution, but also by the gradual destruction of the natural environment, the frantic depletion of natural resources, etc.

The main thing that threatens our civilization is moral irresponsibility to posterity. What has to happen for humanity to realize the danger of indifference? Personal responsibility for the future of everyone and everyone for the future of everyone is the main principle of survival.

The eminent philosopher M. Berdyaev wrote: «The end of the world depends on man, and he will be one way or another, depending on the actions of man... The greatest religious and moral truth to which a man must grow is that he cannot be saved alone. My salvation also involves the salvation of others, my loved ones, the salvation of the whole world, the transformation of the world».

Keywords: *apocalypse virtual and real, moral of science, journalism of art, moral responsibility of mankind for the future.*

УДК 021.1:004.65:001.101

Н. А. Гайдук

ФУНКЦІЇ ТА ХАРАКТЕР ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ НАУКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті за допомогою бібліометричного аналізу для демонстрації можливостей даного методу, як способу інформаційного забезпечення управління науковою діяльністю, досліджено кількісну та якісну структуру документного потоку наукової періодики з документознавства на матеріалі публікацій у фаховому науковому журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» за період 2017–2019 рр. Авторка досліджує загальну кількісну складову публікацій з документознавства за означений період; мовну структуру документного потоку; аналізує документний потік наукової періодики з документознавства за авторською ознакою.

Ключові слова: бібліометричний аналіз, бібліометрія, документний потік, документознавство, кількісний аналіз.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-31-37

На сьогодні однією з основних тенденцій сучасного розвитку наукових бібліотек є перетворення їх у високотехнологічні інформаційні комплекси. Насамперед це пов'язано зі зростанням доступу бібліотечних установ до різних електронних ресурсів – вітчизняних і зарубіжних баз даних наукової інформації. Використання таких баз даних значно підвищує потенціал інформаційного забезпечення науки, оскільки дає змогу оперативно отримувати необхідні відомості з великих за обсягом і складних за структурою масивів даних, що відображають стрімкий розвиток науки й технологій. Аналіз такого розвитку проводиться на основі ряду показників, серед яких такі бібліометричні індикатори: кількість наукових продуктів (статей, книг, патентів, звітів), кількість посилань на них, імпаکت-фактори журналів тощо [3].

Формування прогностичних моделей інформаційно-бібліотечної галузі, на думку О. В. Никонорової, зумовлене постнекласичним етапом розвитку наукових досліджень, передумовами якого можна назвати інтенсивне застосування наукових знань практично у всіх сферах соціального життя, зміну характеристик наукової діяльності, пов'язаної з революцією в засобах зберігання та отримання інформації, пріоритетність міждисциплінарних та проблемно-орієнтованих форм дослідницької діяльності на основі комплексних наукових програм, в яких беруть участь фахівці з різних галузей знань [7, с. 17].

Зважаючи на великий обсяг інформації, що нині передається та споживається, для її систематизації виявляється необхідним дослідження певних шарів документних потоків у динаміці. Вважається, що для такого дослідження найбільш придатним є метод бібліометричного аналізу, який дозволяє на основі статистичного аналізу кількісних показників документних потоків певної галузі визначити притаманні йому закономірності та здійснити його моделювання. «Актуальною проблемою в умовах швидкого збільшення обсягу й ускладнення структури інформаційних масивів є забезпечення достовірних значень бібліометричних індикаторів за допомогою методологічно коректних і ретельно документованих процедур» [6, с. 271].

Як самостійна дисципліна бібліометрія була сформована в 1960–1970-х роках і розглянута у цьому аспекті у працях І. Вормелла [2] та А. Варшавського [6]. «Сучасні

бібліотечні та інформаційні фахівці, завдяки використанню бібліометричних методів в дослідженні баз даних (БД) і аналітичній роботі, мають більше можливостей створити нові ніші і спеціальності для застосування своїх послуг», підкреслює І. Вормелл [2, с. 24]. Швидке зростання кількості і різноманітності інформації, науково-технічні досягнення дозволяють, на думку А. І. Чорного, перейти від традиційних, бібліотечних форм інформаційного обслуговування до нових форм, в яких зростає частка аналітико-синтетичної переробки інформації, заснованої на все більшому використанні бібліо- і наукометричних методів, а також досягнень в галузі математичної логіки та комп'ютерної лінгвістики [8, с. 18]. Основні аспекти використання баз даних у сучасних бібліометричних дослідженнях вивчає у своїх працях П. Інгерсен [6]. Питання стосовно обмежень застосування баз даних і їхніх недоліків у бібліометричних дослідженнях детально аналізовані у працях Ю. Гарфілда [6]. Наше дослідження спирається на праці щодо бібліометричного аналізу як інструменту моніторингу та підтримки досліджень О. Бережняк [1], А. Медведєвої [6], О. Жабіна [3, 5], Л. Костенко [5].

За визначенням А. Медведєвої, «комплексність охоплення й інтерпретації характеристик літератури, що первісно притаманні бібліометрії як якісно новій формі її аналітико-синтетичної обробки документальних інформаційних потоків, роблять її комунікаційним посередником» [6]. Крім того, організація і проведення бібліометричних досліджень логічно розширюють професійну діяльність університетських бібліотек; підвищують їх статус в науковому співтоваристві; збільшують ступінь залученості в процеси наукового дослідження і університетського управління; зміцнюють вплив і престиж бібліотеки в межах університету. Як наслідок, переосмислюються професійні ролі і завдання інформаційно-бібліотечних фахівців, розвиваються і формуються нові компетенції та, відповідно, з'являються нові послуги, які будуть забезпечені, і в результаті змінюється інформаційно-бібліотечною професією. Отже, з'являється необхідність бібліометричного аналізу певних документних потоків у їхній динаміці, що зумовлює актуальність запропонованого дослідження.

Основним об'єктом вивчення в бібліометричних дослідженнях є різні публікації певних документних потоків, які найчастіше згруповані за різними ознаками, наприклад, за авторами, журналами, тематичними рубриками, країнами тощо.

Е. Карікова, В. Тютюнник [4], М. Костенко, А. Жабін [5; 3] та О. Бережняк [1] застосовували метод бібліометрії для дослідження документних потоків художньої літератури. Але в цих працях недостатньо враховуються всі особливості документних потоків художньої літератури, зокрема у жанровій структурі відсутні «змішані жанри», а також не приділено належної уваги аналізу видань за авторами [1].

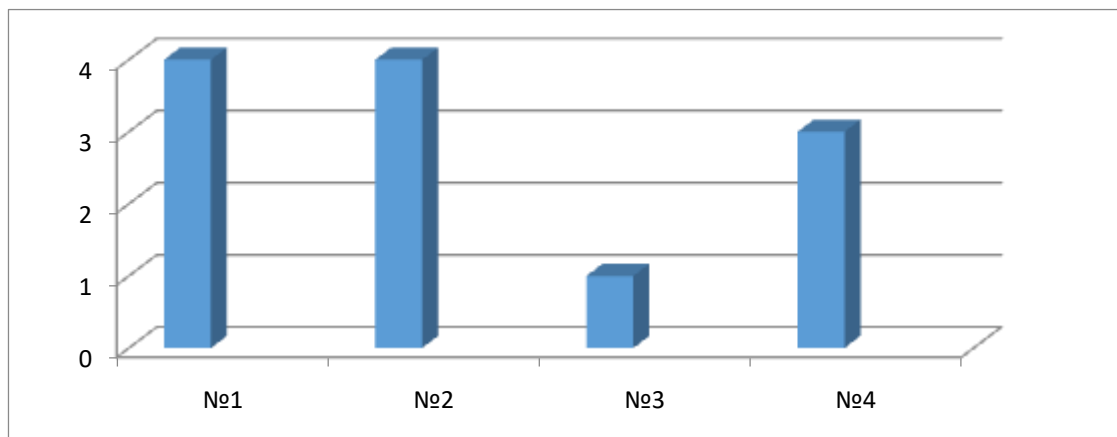
Метою статті є дослідження кількісної та якісної структури документного потоку наукової періодики з документознавства за певний визначений період та виявлення особливостей його прогресу чи регресу для демонстрації можливостей даного методу як способу вивчення динамічного розвитку певних документних потоків.

Джерелом проведеного бібліометричного аналізу документного потоку наукової періодики з документознавства є фаховий науковий журнал «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» за 2017–2019 роки. Журнал засновано у 2004 році, висвітлюються актуальні питання бібліотекознавства, документознавства, соціальних комунікацій. Затверджено наказом МОН України від 13.07.2015 р. №747 як фахове видання із соціальних комунікацій. Збірник зареєстровано в міжнародних наукометричних системах. Періодичність: 4 рази на рік. Мова видання: українська, російська, англійська. Засновник: Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. Для відстеження динамічних змін кількісної та якісної структури певного документного потоку краще розширити хронологічні межі бібліометричного аналізу, проте аналіз за

три роки здатний показати можливості обраного методу для аналізу більш масивних документних потоків за більш широкий проміжок часу.

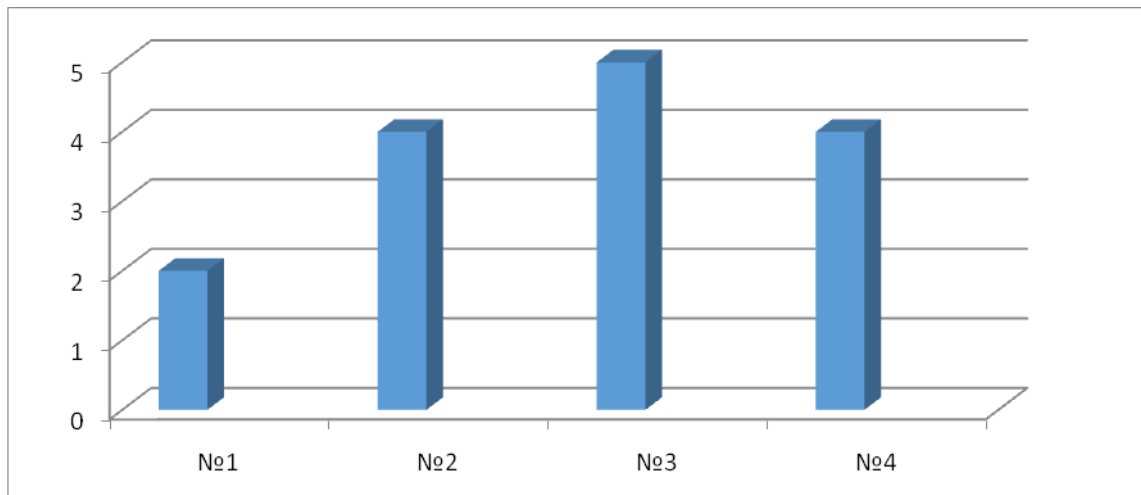
Першим і найважливішим параметром будь-якого бібліометричного аналізу документного потоку наукової періодики з повинен бути *кількісний аналіз* публікацій за означеними роками задля того, щоб відзначити тенденцію про збільшення, зменшення чи приблизно стали *кількість* певних публікацій з документознавства. На офіційному сайті журналу у вільному доступі містяться наступні архівні випуски журналу: 2017 рік, випуски 1 – 4; 2018 рік, випуски 1 – 4, 2019 рік, випуски 1 – 4. Отже, було проаналізовано дванадцять випусків журналу. Даний журнал не містить окремих розділів, присвячених документознавству, отже кількісний та якісний склад статей з документознавства у кожному з випусків здійснювався на основі власних розумінь та міркувань, виходячи з назви статті та ключових слів (та їх форм) на кшталт «документознавство», «документ», «діловодство», «документне забезпечення», «документний», «документотворення», «документування», «документація», «лист», «службовий лист». Найкраще аналітичні дані, отримані за допомогою бібліометричного аналізу оформлювати у вигляді діаграм або таблиць.

2017 рік, № 1, 2 містять по 4 статті з документознавства, 2017 рік, № 3 містить 1 статтю з документознавства, № 4 містить 3 статті з документознавства, отже 12 статей загалом за 2017 рік, «Рисунок 1».

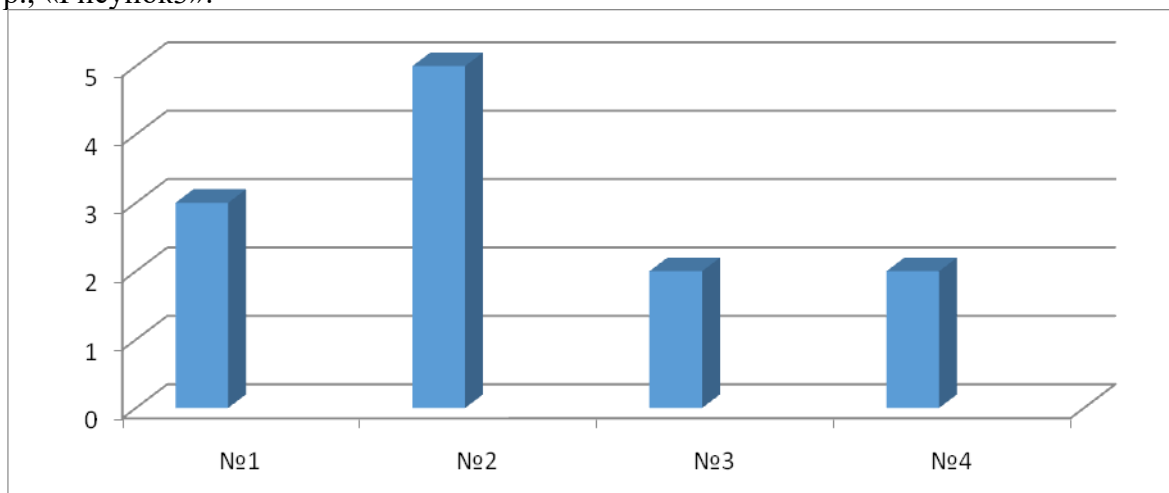
«Рисунок 1. Публікації за 2017 рік»

2018 рік, № 1 містить 2 статті з документознавства, 2018 рік, № 2 містить 4 статті з документознавства, 2018 рік, № 3 містить 5 статей з документознавства, 2018 рік, № 4 містить 4 статті з документознавства, отже, загалом 15 статей за 2018 рік, «Рисунок 2».

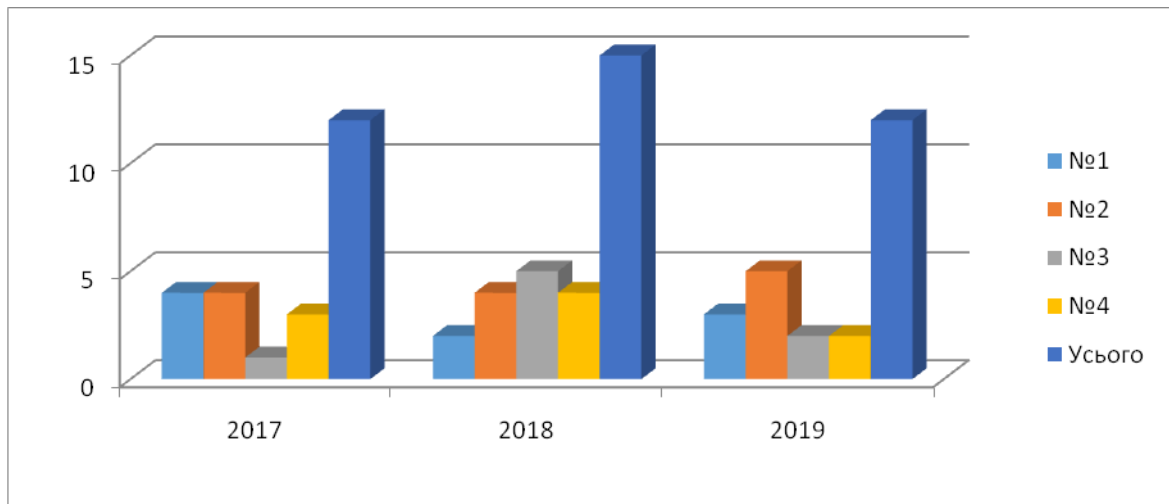
«Рисунок 2. Публікації за 2018 рік»

2019 рік, № 1 містить 3 статті з документознавства, 2019 рік, № 2 містить 5 статей з документознавства, 2019 рік, № 3 містить 2 статті з документознавства, 2019 рік, № 4 містить 2 статті з документознавства, отже, 12 статей за 2019 рік, так само, як за 2017 р., «Рисунок3».

«Рисунок 3. Публікації за 2019 рік»

За результатами аналізу можемо зробити такі висновки: найбільша кількість публікацій з документознавства – у 2018 році – 15, 2017 та 2019 року було опубліковано по 12 робіт. За номерами: найбільша кількість – по 5 – у №3 за 2018 рік, та у №2 за 2019 рік. Усього – 39 робіт. Це означає, що маємо за три роки приблизно сталу кількість статей з документознавства у даному журналі, що відображено «Рисунок 4».

«Рисунок 4. Кількісний аналіз статей з документознавства за 2017 – 2019 рр.»

Іншим критерієм аналізу публікацій наукової періодики з документознавства може стати, наприклад, *мовна структура* документного потоку. Кількість публікацій, виданих державною мовою, та кількість публікацій іноземними мовами і мовами національних меншин визначають мовну політику держави. Мовна структура документного потоку наукової періодики з документознавства за 2017 – 2019 рр. у журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» становить 100% українськомовних публікацій за 2017 рік, 80% – за 2018 рік, 92% – за 2019 рік. Отже, за репрезентований період у документному потоці наукової періодики з документознавства з великою перевагою превалюють україномовні публікації. Дана тенденція є зрозумілою, адже наукові видання повинні друкуватися державною мовою.

Одним з параметрів нашого бібліометричного аналізу документного потоку наукової періодики з документознавства є аналіз за *авторською ознакою*. Він дозволяє визначити найактивніших та найвідоміших сучасних науковців. У результаті проведеного аналізу було виявлено, що найбільше публікацій з документознавства за 2017 – 2019 роки у журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» мали такі автори, як М. Комова – 6 публікацій, В. Добровольська – 5 публікацій, З. Сverdлик – 3 публікації, Л. Ковальська, Л. Грінберг, О. Тур – по 2 публікації. Інші автори мали по 1 публікації; усього за три роки у журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» за тематикою документознавства опублікувалося близько 30 різних авторів.

Як підсумок проведеного бібліометричного аналізу можна констатувати: кількість статей з документознавства у 2017 – 2019 рр., представлених у фаховому журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» є приблизно сталою, що свідчить про постійний інтерес науковців до даної галузі знань. У документному потоці наукової періодики з документознавства з великою перевагою превалюють україномовні публікації; щодо аналізу документного потоку наукової періодики з документознавства за авторською ознакою, то за три аналізованих роки виявляємо близько 30 авторів, що публікувалися у журналі, шестеро з яких мають більше, ніж одну публікацію. Отже, за допомогою бібліометричного аналізу ми дослідили кількісну та якісну структуру документного потоку наукової періодики з документознавства у фаховому науковому журналі «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» за період 2017 – 2019 рр., та виявили особливості кількісної динаміки публікацій за

означений період, мовну та авторську складові, таким чином продемонструвавши можливість даного методу як способу вивчення динамічного розвитку певних документних потоків як одного з дієвих засобів інформаційного забезпечення управління науковою діяльністю.

Список використаної літератури

1. Бережняк О. В. Бібліометричний аналіз документного потоку художньої літератури/ О. В. Бережняк. – Електронний ресурс: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/413>; Berezhniak O. V. Bibliometrychnyi analiz dokumentnoho potoku khudozhnoi literatury/ O. V. Berezhniak. – Elektronnyi resurs: <http://conference.nbu.gov.ua/report/view/id/413>;

2. Vormell I. Pridanіe novykh kachestv naydennoy informatsii / I. Vormell // Mezhdunar. forum po inform. – 2000. – Т. 25. – № 4. – С. 23 –29; Vormell I. Pridanie novykh kachestv naydennoy informatsii / I. Vormell // Mezhdunar. forum po inform. – 2000. – Т. 25. – № 4. – С. 23 –29;

3. Жабін О. Бібліометрія та альтернативні метрики / О. Жабін // Наук. пр. нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. НАН України, нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, асоц. б-к України. – Київ, 2016. – № 43. – С. 296 – 311; Zhabin O. Bibliometriia ta alternatyvni metryky / O. Zhabin // Nauk. pr. nats. b-ky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho. NAN Ukrainy, nats. b-ka Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, asots. b-k Ukrainy. – Kyiv, 2016. – # 43. – С. 296 – 311;

4. Карикова Е. В. Методология количественного анализа документно-информационных потоков (Библиометрия произведений лауреатов Нобелевской премии по литературе) / Е. В. Карикова, В. М. Тютюнник // Наукоеведение. – 2000. – № 2. – С. 4 – 6; Karikova E. V. Metodologiya kolichestvennogo analiza dokumentno-informatsionnykh potokov (Bibliometriya proizvedeniy laureatov Nobelevskoy premii po literature) / E. V. Karikova, V. M. Tyutyunnik // Naukovedenie. – 2000. – № 2. – С. 4 – 6;

5. Костенко Л. Бібліометрика української науки: інформаційно-аналітична система / Л. Костенко, А. Жабін // Бібліотечний вісник. – 2014. – № 4. – С. 8 – 12; Kostenko L. Bibliometryka ukrainskoi nauky: informatsiino-analitychna systema / L. Kostenko, A. Zhabin // Biblioteknyi visnyk. – 2014. – # 4. – С. 8 – 12;

6. Медведєва А. Бібліометричні системи як інструмент моніторингу та підтримки досліджень / А. Медведєва // Наук. пр. нац. б-ки України ім. В.І. Вернадського. НАН України, нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, асоц. б-к України. – Київ, 2017. – Вип. 48. – С. 271 – 279; Medvedieva A. Bibliometrychni systemy yak instrument monitorynhu ta pidtrymky doslidzhen / A. Medvedieva // Nauk. pr. nats. b-ky Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. NAN Ukrainy, nats. b-ka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, asots. b-k Ukrainy. – Kyiv, 2017. – Vyp. 48. – С. 271 – 279;

7. Никонорова Е. В. Читатель и библиотека в современном обществе (некоторые аспекты постнеклассического библиотековедения) / Е. В. Никонорова // Библиотековедение. – 2009. – № 5. – С. 15 – 39; Nikonorova E. V. Chitatel' i biblioteka v sovremennom obshchestve (nekotorye aspekty postneklassicheskogo bibliotekovedeniya) / E. V. Nikonorova // Bibliotekovedenie. – 2009. – № 5. – С. 15 – 39;

8. Черный А. И. ISI Web of Knowledge – современная система информационной поддержки научных исследований/ А. И. Черный // Науч.-техн. информ. – Сер. 1. – 2009. – № 12. – С. 15 – 22; Chernyy A. I. ISI Web of Knowledge – sovremennaya sistema informatsionnoy podderzhki nauchnykh issledovaniy/ A. I. Chernyy // Nauch.-tekhn. inform. – Ser. 1. – 2009. – № 12. – С. 15 – 22.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2020

N. Gaiduk

**FUNCTIONS AND NATURE OF INFORMATION AND LIBRARY ACTIVITY
IN THE SYSTEM OF SCIENTIFIC COMMUNICATION**

The article observes the quantitative and qualitative structure of the document flow of scientific periodicals in Documentary Science on materials of publications in the professional scientific journal «Library Science. Documentary Science. Information Science» for the period of 2017 – 2019, using the bibliometric analysis to demonstrate the possibilities of this method as a way of studying the dynamic development of certain documentary flows. Considering the large amount of information, that is transmitted and consumed, to organize it, it is necessary to study certain document flows in dynamics. It is believed that the most appropriate method for such research is the method of bibliometric analysis, which allows, based on the analysis of quantitative indicators of document flows of a particular industry, to determine the inherent patterns and to modulate it. The main subject of study in bibliometric research is usually various publications of certain documentary flows, which are often grouped according to different characteristics, for example, to authors, journals, thematic columns, countries, etc.

The author studies the total quantitative component of publications in Documentary Science and a part of each segment in the total number of publications; language structure of the document flow; one of the criteria for analyzing the document flow of scientific periodicals in Documentary Science is a part of individual publications by years and coauthored. In addition, the parameter of the bibliometric analysis is the analysis of the documentary flow of scientific periodicals in Documentary Science according to the author's feature. Ukrainian-language publications predominate in the documentary flow of scientific periodicals on documentary studies.

Regarding the analysis of the documentary flow of scientific periodicals on document science on the basis of authorship, in the three analyzed years we find about 30 authors who have been published in the journal, six of which have more than one publication.

Using bibliometric analysis, we investigated the quantitative and qualitative structure of the document flow of scientific periodicals in document science in a professional scientific journal and identified features of the quantitative dynamics of publications for the period, linguistic and authorial components, thus demonstrating the possibilities of this method as a way to study the dynamic development of certain document flows. one of the effective means of information management of scientific activity.

Key words: *Archival Science, bibliometric analysis, bibliometric, Library & Information Science, document flow, Documentary Science, quantitative analysis.*

УДК 008 (=161.2)–028.22–048.62: 077.5] (045)

К. В. Кислюк

**ОСОБЛИВОСТІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У
ВІЗУАЛЬНОМУ КОНТЕНТІ ПОПУЛЯРНИХ ТЕЛЕГРАМ-КАНАЛІВ**

У статті розглянуто особливості репрезентації української ідентичності у візуальному контенті 5 найпопулярніших Телеграм-каналів («Україна 24/7», «Україна сейчас», «Україна Online», «ТСН», «Инсайдер UA»). Було виокремлено дві групи її маркерів – Political Identity (сполучення синьо-жовтих кольорів, прапор чи тризуб як центр зображення або домінуючий фон) та Military (чоловіки та жінки в українській

військовій формі, зброя та військова техніка). Їх питому вагу слід рахувати значно вищою, ніж формальні по 2–3% від загального візуального масиву. Провідною визначено першу групу, яка уособлює громадянсько-політичну ідентичність. Її поширення пояснено спрямуванням внутрішньої політики чинної влади на «громадян України», не диференційованих за геополітичними і ціннісними уподобаннями.

Зазначено на основі попередніх досліджень автора, що в соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм знано ширше представлений інший, етнонаснений рівень української ідентичності. Фактично єдиним спільним сучасним символом України, одночасно візуальним і меморіальним, у різних медійних каналах виявилися поодинокі зображення Монументу Незалежності на однойменному майдані в Києві. Це чітко демонструє незавершеність процесів постмодернізації України на рівні цінностей, культурної пам'яті та ієрархії ідентичностей.

Ключові слова: ідентичність, культура, медіа, Телеграм, українська ідентичність, українська культура.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-37-48

У даній публікації автор продовжує дослідження в соціокультурних вимірах української ідентичності, розпочате ним у статтях 2015–2019 рр. і проміжно підсумоване в монографії «Українська культура 1 чверті ХХІ ст.: повороти модернізаційних перетворень» (Київ, 2018).

Перетворення ідентифікаційної тематики на своєрідну концептуальну ікону (іконік концепт) – актуальний світовий науковий тренд, спричинений занепадом усталених для І половини ХХ ст. національно-державних – маркерів ідентичності під впливом глобалізаційних процесів, «конфлікту цивілізацій» (С. Гантінгтон) та настання «інформаційної епохи» з мережевою, горизонтальною побудовою усіх без винятку соціально-комунікативних зв'язків (М. Кастельс). 2018 року в каталогах Бібліотеки Конгресу США налічувалося понад 1000 англійських видань зі словом «ідентичність» у назві, проти 37 у 1950-і рр. [9, р. 2].

В Україні рефлексії над власною ідентичністю, які відбувались від 2000-х рр. під впливом невпинного «прощання з імперією» (О. Гнатюк), значно розширилися в добу системної кризи ІІ Української республіки (2013–2019 рр.). Щойно завдяки спеціалізованим дослідженням зазначена проблема постала у всій своїй історико-культурній глибині та суспільно-політичній ширині, зміна влади в країні поставила ці дослідження на своєрідну паузу.

До представників відповідної історіографічної традиції можуть бути зараховані і сучасні західні дослідники (Е. Вільсон, С. Єчкельчик), і митці української діаспори останніх поколінь (С. Грабовський, З. Когут, М. Павлишин, С. Плохій, О. Пріцак, О. Субтельний, О. Толочко, І. Шевченко, Р. Шпорлюк), і вітчизняні літератори та публіцисти (Ю. Андрухович, С. Дацюк, С. Жадан, О. Забужко, Р. Кісь та ін.), власне фахові науковці. Серед останніх ми виділяємо праці Л. Нагорної, М. Степико, особливо М. Рябчука [5]. Актуальний і дотепер маловивчений погляд на українську ідентичність пропонує Ю. Половинчак. На жаль, авторка зосереджує свою увагу не на змісті, а на особливостях, перебігу, механізмах, інституціях трансформації української ідентичності в сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі. Підкреслюючи, наприклад, у цікавому нам аспекті надзвичайно «компресивність» медійних образів, їх «здатність у доступному виді передавати значні масиви інформації» [4, с. 132]. У західній гуманітаристиці останніми роками поширюється інший підхід. Ідентичність розглядається як політико-моральний елемент, важливіший, навіть, за соціально-політичні інституції. Його зрілість доводить довершеність західної ліберальної

демократії [11]. Порівняно з цим українська етнополітична ідентичність виглядає як попередній етап розвитку. Попри беззаперечні наукові здобутки, особливо в царині вивчення історико-культурних витоків української ідентичності, усім зазначеним працям бракує культурологічності підходу, розгляду питання в широкому соціокультурному контексті, визначення його культурницьких детермінацій.

Метою статті є удосконалення авторської концепції багаторівневої української ідентичності. Згідно до неї, формальна громадянсько-політична ідентичність притаманна 70% громадян України; фактична, мовно-культурна – 50% мешканцям України а реальна, етнонаснажена, властива 25% українців. На думку авторка, структура української ідентичності відображає не стільки спізнілість процесів націо- та державотворення, згідно до класичних концепцій речників діаспори («хвороба бездержавності» В. Липинського), скільки багатшаровість української культури, що є наслідком дуже своєрідної траєкторії процесів навздогінної модернізації.

В основу методології дослідження покладене поєднання кількісних (статистичний метод) та якісних (інтерпретативний метод, порівняльний метод, семантичний метод) дослідницьких інструментів, найближчим аналогом якого є контент-аналіз, у загальнотеоретичному контексті «візуальної культурології». На відміну від інших дисциплін і програм дослідження візуального, остання має не стільки заглиблюватися у специфіку візуальних конструкцій як таких, скільки визначати взаємозв'язок між візуальністю та культурою – відзеркалення у візуальних образах соціокультурних трендів та ідентифікацію процесів зворотного впливу візуального на культуру.

На першому етапі роботи автором було проаналізовано увесь візуальний зміст найпопулярніших Телеграм-каналів, відібрано найбільш характерніші, на його думку, ідентифікаційні маркери, обраховано їх питому вагу. *На другому етапі роботи* найбільш показові візуальні маркери сучасної української ідентичності було проінтерпретовано методом соціокультурної детермінації та соціокультурної каузальності на предмет виявлення їх причинно-наслідкового зв'язку із соціокультурним контекстом. *На третьому етапі роботи* проведено дослідження було розширено семантичним аналізом альтернативних візуальних образів української ідентичності, а також порівнянням поточних результатів з даними соціологічних досліджень (Центру Разумкова, Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), Соціологічної групи «Рейтинг») та відомостями, отриманими автором раніше під час дослідження характерних візуальних репрезентантів української культури в мережах Інстаграм і Фейсбук.

Зазвичай, Telegram узагалі не враховується серед найпопулярніших світових та українських соціальних мереж [9], адже формально – це месенджер. Проте, за даними маркетингових досліджень групи Kantar Ukraine, у березні 2020 року Телеграм входив у ТОП-10 найбільш популярних мобільних додатків [2] і займав 28 місце серед найвідвідуваніших сайтів. При виборі предмету дослідження було також взято до уваги критерій впливовості, здатність одночасно продукувати новини і формувати медійний порядок денний (newsmaker) та відігравати роль впливового суб'єкта (actor) важливих соціальних подій.

Хоча медійна специфіка каналу комунікації позначається на його змісті переважною мірою (це зазначав ще автор першої культурологічної теорії медіа М. Маклуен з його «засіб сам по собі є повідомленням»), однак не виключає можливості презентувати прямо або опосередковано особистість автора повідомлення, його соціально-гендерну позицію чи культурну ідентифікацію.

Так, один із популярних вітчизняних Телеграм-каналів – «Музика SAMBURSKA» (https://tmtt.me/music_samburska), який належить молодій дівчині з Івана-Франківська

Тані Самбурській. Остання професійно заробляє на соціальних мережах (адже, лише один її інстаграмний профіль ([_samburska](#)) має 1,3 млн. передплатників. На перший погляд, у її Телеграм-каналі (390 фото) та профілі в Інстаграм (228 публікацій) відсутні зображення ідентифікуючого змісту (знайдено лише одно фото у вишиванці). Але, на відміну від інших топових каналів у Телеграм, Таня використовує виключно українську мову, яка, на нашу думку, є однією з провідних ознак середнього, фактичного, рівня української ідентичності.

Нами було досліджено візуальний контент 5 найпопулярніших українських Телеграм-каналів згідно до автентичної статистики (<https://uk.tgstat.com>), за винятком каналу, присвячений коронавірусу. Це (назви подаються мовою оригіналу) – «Україна 24/7», «Україна сейчас», «Україна Online», «ТСН» (телеграмна служба новин), «Інсайдер UA», які належать до категорії «Новини та ЗМІ». На момент завершення дослідження на початку червня 2020 року кількість підписників кожного з цих каналів фіксувалась у діапазоні 250–500 тис., а охоплення аудиторії перебувало в діапазоні від 220 тис. до 1,6 мільйона (але мало тенденцію до різкого зниження).

Генеральна вибіркова сукупність досліджуваних візуальних образів у цих каналах склала 11 300 одиниць. Абсолютна більшість з них представляли собою т. зв. «ілюстративні фотографії». Ми вважаємо, що репродукуючи скорочену версію новин, журналісти та редактори використовують, навіть підсвідомо, у супровідних зображеннях найбільш усталені чи стереотипізовані образи, серед яких крупним планом трапляються саме маркери ідентичності. Група фото, присвячених одній події, зараховувалась як одна ілюстрація. Однакові ілюстративні фотографії на різних Телеграм-каналах обраховувалися для кожного каналу окремо.

Загалом, нами виділено дві великі групи образів, які репрезентують вітчизняну ідентичність зразка 2020 року. Першу групу ми умовно позначили як *Political Identity*, другу – як *Military*. Провідним маркером першої групи, яка відображає достатньо поширений у сучасному світі громадянсько-політичний рівень ідентичності, виявилась національна жовто-синя кольорова гама, зображення українського прапора та малого герба України – тризуба, банкнот. До групи *Political Identity* були зараховані образи, де сполучення синє-жовтих кольорів, прапор і герб є як центром зображення, так і певним фоном (поряд із діячами, заходами, зібраннями, фарбуванням споруд і транспорту, зображеннями на плакаті чи інфографіці тощо), який уможлиблював однозначну ідентифікацію зображеного з Україною.

Кількість унікальних ідентифікаційних образів для топ-5 українських Телеграм-каналів була зафіксована в межах 40–70 зображень для групи *Political Identity* та від 20 до 50 зображень для групи *Military*. Це склало по 2–3% від загального візуального масиву. Сумарна питома вага обох груп візуальних маркерів української ідентичності вийшла за межі статистичної похибки і доводить їх певну значущість. Через велику сенсонавантаженість цих візуальних маркерів їх фактичну вагу слід рахувати ще вищою.

Позаяк усі розглядувані канали почали активно працювати навесні–влітку 2019 року, ми не виявили статистично значущих кореляцій у розміщені образів політичної ідентичності у зв'язку із переходом від президентської каденції Петра Порошенка до президентської каденції Володимира Зеленського. Це доводить сталість відповідного ідентифікаційного тренду.

Додатковим елементом громадянсько-політичної ідентичності українців у Телеграмі можна визнати її західну зорієнтованість. Постійно зустрічаються зображення іноземних політиків, міст, установ. Кількісно вони не переважають маркери української ідентичності, однак у просторово обмеженому (екраном

смартфона) інформаційному каналі утворюють наочний асоціативний зв'язок з ними (навіть якщо ілюструється повідомлення, з Україною безпосередньо не пов'язане). Гадаємо, ця особливість вповні відображає симпатії суспільства. Якщо до НАТО продовжує зберігатися упереджене ставлення майже половини населення, то на уявному референдумі за вступ України до ЄС проголосувало би взимку 2020 року дві третини (63,3%) усіх опитаних Центром Разумкова [8] і більше половини (51,6%) опитаних Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) українців [3]. Серед аудиторії Телеграм, яка здебільшого мешкає у великих українських містах (+50 тис. населення) і є соціально активною, відсоток прозахідних симпатиків вочевидь є значно вищим.

Домінування політичної ідентичності в Телеграм-каналах має кілька пояснень. Це і специфіка самих топових Телеграм-каналів як каналів новин, і загальносвітові тенденції, і вище місце в ієрархії ідентичності українців. У сучасній суспільно-політичній кон'юнктурі України воно, на нашу думку, вповні відображає тренд до збільшення відсотку тих, хто ідентифікує себе в першу чергу громадянином України. За даними Соціологічної групи «Рейтинг», у 2010 році тих, хто міг себе так назвати було 57%, а у 2019 році – 65%. Цьогоріч було зафіксовано найменшу за час досліджень кількість тих, хто ідентифікував себе як жителя свого регіону, міста, села (15%), також зменшилась кількість тих, хто обрав би альтернативу «просто людина» (18% цьогоріч, 29% – минулого року) [6]. Саме на такого, не недиференційованого за геополітичними і ціннісними уподобаннями, виборця розрахована політика нинішнього президента. Разом із тим, занижка питома вага розглядуваної проблематики відображає фактичне призупинення політики «лагідної українізації», яку влада чинна, не відмінюючи формально, фактично відсуває на задній план суспільного «порядку денного».

До групи *Military* ми включили зображення чоловіків і жінок в однострої, у шоломах і бронезилети або без, із зброєю або без, фото військової техніки з людьми або без, фото військових у польових умовах, у місцях постійної дислокації, парадах, повсякденному житті, які представляли ЗСУ, НГ, СБУ, Державну прикордонну службу. Прикметне, що, за винятком полку «Азов» і створеної на його основі політичної партії «Національний корпус», не зустрічається зображень представників добровольчих і парамілітарних формувань, популярних у 2014–2015 рр. Цей факт, на нашу думку, відображає процес інституціоналізації подібних утворень, цілком закономірний не тільки з військової точки зору, але із точки зору знівелювання гібридних ідеологічних загроз.

Із переходом до президентської каденції Володимира Зеленського зі змісту образів групи *Military* (щоправда це стосується, радше, інформаційного простору в цілому) фактично щезли теми знищення ворожої техніки, особового складу, зайняття нових позицій. Спроба надати мирному врегулюванню «конфлікту на Сході України» нового поштовху призвела до вилучення теми військової активності ЗСУ на Донбасі, хоча розвороту тренду не відбулося.

Закріплення мілітарних маркерів української самтотожності якнайкраще ілюструє факт перебування України у стані неоголошеної війни. Це – попри дотепер поширене у буденній свідомості уявлення «Ніякої війни немає» (автор особисто чув його, навіть, від співробітника одного із військкоматів м. Харкова), а також попри констатоване експертами Інституту масової інформації стале зниження частоти згадувань про Операцію об'єднаних сил в інформаційному полі України в останні 2–3 роки [1].

У реальності будь-яка подія – чи то загострення на фронті, чи то мирне розведення сил і засобів на певних ділянках фронту, чи то загибель українських захисників, чи то знищення ворожої техніки та особового складу, закупівля техніки та

озброєнь за кордоном чи поставки техніки, корупція в «Укроборонпромі», реформування призову чи системи харчування, призначення чи переміщення військових керівників, обмін військовими і цивільними полоненими, затримання ворожих агентів, призов на строкову службу, останнім часом – стан захворюваності на COVID-19 серед особового складу ЗСУ продовжують залишатись важливими новинами.

Позаяк маємо по кволу мілітаризацію суспільної свідомості (навіть, помірковані темпи якої після завершення активної фази бойових дій на Донбасі дозволяють вести боротьбу на виснаження максимально тривалий час), йдеться, радше, про ситуативний і вкрай мінливий стан. За нашою стратифікацією, готовість до оборони держави є показником зовсім іншого рівня ідентичності – реального, етнонасаженого. Його питома вага в ідентифікаційній ієрархії українців є найнижчою. Наприклад, лише 23% опитаних Соціологічної групою «Рейтинг» восени 2019 року виступили за продовження військових дій до повного відновлення української влади на всьому Донбасі [7].

Тому трансляція образів групи *Military* виглядає відірваною від трансляції української ідентичності. Це стає особливо помітним завдяки слабкому семантичному зв'язку з іншими маркерами українськості. Якщо на офіційних Фейсбук-сторінках армійських бригад (<https://www.facebook.com/pg/93OMBr/photos>; https://www.facebook.com/pg/72brigade.bes/photos/?ref=page_internal) частина мілітарних зображень є прямо сполученою з етнонаціональною символікою (рис. 1.), то у Телеграм-каналах домінує, так би мовити, чисте *Military*, ідентифікаційні характеристики якого (форма, шеврони, нашивки, нагороди, знаки на військовій техніці) не винесено на передній план.

«Рисунок 1 – Military з етнонаціональним акцентом»

Здобуті нами результати помітно контрастують із відомостями нашого аналізу візуальних репрезентацій української культури в соціальних мережах Інстаграм (спільнота *ukraine_insta*, «Все про Україну та українців», «Батьківщина очима українців») та Фейсбук («Українці всього світу – єднаймося!»), вперше проаналізованих наприкінці 2018 року і повторно студійованих у середині 2020 року.

У цих мережах виявилось значно важче простежити громадянсько-політичну версію національної специфіки України. Зображення із синьо-жовтою колірною символікою, прапор і гербом України, якщо і траплялися, то були часто закцентовані не на змісті зображуваного, а на його ексклюзивності чи візуальній привабливості (тракторний причіп з пофарбованим у жовто-синє кузовом, прапор у пейзажі над прірвою тощо). Натомість переважали зображення, які можна віднести до етнокультурної версії української ідентичності, зазвичай, фемінізовані і рустикалізовані образи України (жінка в національному вбранні, етнокультурна символіка, лани зі стиглою пшеницею або соняшником). У Телеграм-каналах

подибуємо лише поодинокі подібні зображення, які не складають статистично значущих показників. Це можуть бути портрети окремих політиків у вишиванках (С. Вакарчук), ілюстративні фото до певних подій (Свято вишиванки, зміни у шкільній програмі). Пейзажні та ландшафтні зображення України тут повністю позбавлені не тільки ідентифікаційних орієнтирів, але й культурної самоцінності. Гірські пейзажі ілюструють законодавчу заборону вирубки лісів у Карпатах; фото ланів із соняшником і пшеницею супроводжуються питаннями про економічну доцільність відкриття ринку землі; а сільські обрії Дніпропетровщини виявляються заповненими заздалегідь виритими могилами для жертв пандемії тощо.

У відфотошопленому світі Інстаграма війни, зрозуміло, зовсім не знайшлося місця. У версії *ukraine_insta* 2020 року із 1344 публікацій ми знайшли лише два мілітарні образи. Мілітарна проблематика у Фейсбуці з причини суспільно-політичного спрямування цієї соцмережі виявилась більш наочною. У спільноті «Українці всього світу – єднаймося!» із 2158 публікацій ми виявили нині 308 мілітарних зображень, або понад 14% від усього візуального масиву. Це на перший погляд підтверджує зв'язок із реальним рівнем української ідентичності. Серед останніх 68 образів, або 22% відсотки, можна визначити як «жіночі мілітарі». Це в цілому корелює з трендом до збільшення кількості жінок на військовій службі. Однак, ця кількість (складає трохи більше 3% від загального візуального масиву) виглядає у рази меншою порівняно із сотнями зображень етнокультурного образу України-жінки, що, радше, візуалізує протилежний наратив – слабкої, миролюбної країни, яка не хоче війни.

Фактично ми стикаємось із явищем соціального інфантилізму, викликаного незавершеністю та різновекторністю процесів навздогінної модернізації. Це стосується і першої хвилі такої модернізації, коли розтягнутий до середині ХХ ст. перехід українських земель до рівня індустріально-аграрного суспільства значною мірою впливав на збереження архаїчних патернів у суспільній свідомості, власне, відзначених у класичних теоріях українського національного характеру (Д. Чижевський); і другої хвилі, коли перехід до постіндустріального суспільства, що вимагає різкого збільшення індивідуальної соціальної активності та відповідальності, викликає «захисну реакцію» більшості «пересічних українців».

Спільний момент у візуальних репрезентаціях української культури та української ідентичності в Telegram, Facebook, Instagram ми вбачаємо у відсутності чітко сформованого сучасного символічного ряду. Єдиним символом, одночасно меморіальним і візуальним, який зустрічається (щоправда, в одиничних випадках) в кожному із розглянутих комунікативних каналів, є Монумент Незалежності в Києві. У випадку з Україною гомогенізація її меморіального простору (передусім, через політику декомунізації) допоки значно випереджає його розширення новітніми складовими. Хоча у ранніх культурах відповідний процес розтягувався та 3–4 покоління (Я. Ассман), у сучасних успішних у плані політико-економічної модернізації суспільствах меморіальна традиція створюється і усталюється значно швидше, оскільки асоціюється у більшості громадян з разючими перемінами на краще за їх життя. І саме вона стає підмурівком для громадянсько-політичної ідентичності, слабкість якою робить цю ідентичність менш виразною.

Уважаємо, що між різними рівнями української ідентичності, презентованими через різні медійні канали, так само як і між різними групами ідентифікаційних маркерів, немає нездоланної прірви. Питання, радше, полягає у використанні певної моделі взаємовідносин між ними. У досліджених нами Телеграм-каналах ми виокремили три можливі моделі (щоправда, різного ступеню опрацьованості).

Першу модель демонструють нам зображення в популярному каналі політика і блогера Анатолія Шарія (@ASupersharij). Попри звинувачення в антиукраїнських поглядах, знаходимо і там ідентифікаційні зображення груп *Political Identity* та *Military*. У каналі «Анатолій Шарій» *Political Identity* та *Military* часто поєднуються (рис. 2.), вочевидь, демонструючи наратив близькості України до колись поширених у країнах, що розвиваються, режимів «військової хунти» або фашистських практик доби Другої Світової війни (популярний меседж доби «русской весны» весни-осені 2014 року).

«Рисунок 2 – Образ України як націонал-фашистської держави»

Прямо протилежну модель – «ультрапатріотичну» – демонструє зображення плакату, присвяченого Дню захисника Вітчизни, який ми знайшли на каналі «Інсайдер UA». Там намальовано вояка в сучасному однострої поряд із козаком на фоні лану стиглої пшениці (рис. 3.). Безліч однотипних йому було створено після офіційного встановлення свята. Художня умовність, а не документальність розглядуваного візуального образу (вона прочитується уже в тому факті, що військовослужбовця ЗСУ вдягнуто не в офіційну польову уніформу, а в т. зв. «бундес», камуфляж, який асоціюється з армією ФРН) постає засобом конструювання бажаного семантичного зв'язку між різними рівнями української ідентичності, між різними шарами української культури.

«Рисунок 3 – Ультрапатріотичний образ України як могутньої козацької держави»

Сучасна ідентичність, попри назовні домінуючу ієрархічну позицію на зображенні (попереду та праворуч від глядача), зрештою виглядає відсунутою етнічною ідентичністю (представленою козаком) через однозначно домодерний, доіндустріальний ландшафт, в який її вміщено. Відтак вповні адекватна чинним викликам перед Україною, розглянута модель насправді виглядає надто архаїчно, а враховуючи найнижчу питому вагу етнонасаженої ідентичності в її нинішній структурі, ще й ідеалістично.

Нарешті, третю, модель – єдиної України – демонструє популярне фото із Ходи Гідності на честь святкування Дня незалежності 2019 року (у Телеграмі використано в каналі «Україна 24/7»). На ньому президент Зеленський у діловому костюмі позує поряд із дітьми у національними вбранні та кремезними чоловіками у військовій формі (рис. 4.). На нашу думку, тут сфокусовано суть можливих новітніх візій української

ідентичності, як сучасної громадянсько-політичної ідентичності із тонкою мілітарною амальгамою й укоріненням у традиційній народній культурі. Проте, реалізація подібної програми є можливою лише внаслідок системної політики, медійний аспект якого є важливим, але не провідним.

«Рисунок 4 – Образ України як сучасної обороноспроможної держави»

Аналіз репрезентації української ідентичності у візуальному контенті 5 топових Телеграм-каналів («Україна 24/7», «Україна сейчас», «Україна Online», «ТСН» (телеграмна служба новин), «Инсайдер UA») виявив дві групи її маркерів Через велику сенсовантаженість їх питому вагу слід рахувати значно вищою, ніж формальні по 2–3% від загального візуального масиву. Їх було умовно позначено як *Political Identity*, (сполучення синьо-жовтих кольорів, прапор чи тризуб, банкнота як центр зображення або домінуючий фон) та *Military* (чоловіки та жінки в українській військовій формі, зброя та військова техніка). Домінуючою є перша група, яка уособлює громадянсько-політичну ідентичність. Її поширення можна пояснити і загальносвітовими тенденціями, і вищим місцем в ієрархії ідентичності українців, і спрямуванням внутрішньої політики чинної влади на «громадян України», не недиференційованих за геополітичними і ціннісними уподобаннями. Продукування маркерів *Military* більшою мірою пояснюється збереженням актуальності військових новин в умовах неоголошеної війни між Росією та Україною. Воно відображає також стан часткової мілітарної мобілізації суспільної свідомості упродовж останніх 6 років. Від свого традиційного носія – реальної, етнонасаженої ідентичності, трансляція подібних образів в Telegram є відірваною, адже їх ідентифікаційні характеристики (форма, шеврони, нашивки, нагороди, знаки на військовій техніці) не винесено на передній план.

У попередніх дослідженнях автора, навпроти, виявилось значно важче простежити громадянсько-політичну версію національної специфіки України в соціальних мережах Фейсбук та Інстаграм. Там переважали зображення, які можна віднести до етнокультурної версії української ідентичності, зазвичай, фемінізовані і рустикалізовані образи України. Більша питома вага супровідних мілітарних образів (14% від загального візуального масиву у фейсбук-спільнотах), наявність в їх візуальному контенті особливого «жіночого мілітарі (3%)» насправді не змінювали наратив «Україна, як жінка, війни не хоче».

У зазначених медійних каналах фактично єдиним спільним сучасним символом України, одночасно візуальним і меморіальним, виявилися поодинокі зображення Монументу Незалежності на однойменному майдані в Києві. На думку автора, це чітко демонструє незавершенність процесів постмодернізації України не тільки в соціально-економічному та політичному плані, але й на рівні найважливішого, за сучасними науковими уявленнями (Р. Інглхарт) ціннісного простору, разом зі тим – культурної пам'яті та ієрархії ідентичностей. Лише за умови успішності просування на цьому

шляху в поєднанні з проведенням системної внутрішньої політики є можливими новітніші візії української ідентичності – як сучасної громадянсько-політичної ідентичності із тонкою мілітарною амальгамою й укоріненням у традиційній народній культурі. Допоки вони репрезентуються лише постановочними фото (наприклад, фото із Ходи Гідності на честь святкування Дня незалежності 2019 року).

Серед перспективних напрямів подальшого дослідження можемо назвати, передусім, студіювання регіонального виміру української ідентичності, який представлений у ТОП-50 Телеграму каналами найбільших міст – «Х...й Днепр», «Київ оперативний», «Х...я Одесса», «Х...й Харків». Це дослідження може стати доволі інформаційно насиченим і цікавим, оскільки перелічені мегаполіси мають аналогічні профілі в різних соціальних мережах.

Список використаної літератури

1. Інститут масової інформації. Звідки українські ЗМІ беруть новини про ОСС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://imi.org.ua/articles/zvidky-ukrains-ki-zmi-berut-novyny-pro-oos-i77>; Instytut masovoi informatsii. Zvidky ukrainski ZMI berut novyny pro OSS [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://imi.org.ua/articles/zvidky-ukrains-ki-zmi-berut-novyny-pro-oos-i77>.

2. KANTAR. Рейтинг мобільних додатків за березень 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tns-ua.com/news/rejting-mobilnih-dodatkiv-za-berezen-2020>; KANTAR. Reitynh mobilnykh dodatkiv za berezen 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://tns-ua.com/news/rejting-mobilnih-dodatkiv-za-berezen-2020>.

3. КМІС. Геополітичні орієнтації жителів України: лютий 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=927&page=3>; KMIS. Neopolitychni oriientatsii zhyteliv Ukrainy: liutyi 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=927&page=3>.

4. Половинчак Ю. Сучасне інформаційно-комунікаційне середовище як простір трансформації української національної ідентичності : монографія / Юлія Половинчак. – К., 2017. – 372 с.; Polovynchak Yu. Suchasne informatsiino-komunikatsiine seredovyshechye yak prostir transformatsii ukrainskoi natsionalnoi identychnosti : monohrafiia / Yuliia Polovynchak. – Kyiv, 2017. – 372 s.

5. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки / М. Рябчук. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. – 252 с.; Riabchuk M. Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti – Istorychni prychnyny ta politychni naslidky / M. Riabchuk. – K. : IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2019. – 252 s.

6. Соціологічна група «Рейтинг». Динаміка патріотичних настроїв українців: серпень 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniukraincev_avgust_2019.html; Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». Dynamika patriotychnykh nastroiiv ukrainsiv: serpen 2019 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_patrioticheskikh_nastroeniukraincev_avgust_2019.html.

7. Соціологічна група «Рейтинг». Ставлення українців до вирішення питання окупованих територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_ukraincev_k_resheniyu_voprosa_okkupirovanykh_territoriy.html; Sotsiolohichna hrupa «Reitynh». Stavlennia ukrainsiv do vyrishennia pytannia okupovanykh terytorii [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu :

http://ratinggroup.ua/research/ukraine/otnoshenie_ukraincev_k_resheniyu_voprosa_okkupirovannyh_territoriy.html.

8. Центр Разумкова. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. Рівень підтримки громадянами вступу України до ЄС та НАТО (січень 2020р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r.>; Tsentr Razumkova. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova. Riven pidtrymky hromadianamy vstupu Ukrainy do YeS ta NATO (sichen 2020 r.) [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/riven-pidtrymky-gromadianamy-vstupu-ukrainy-do-yes-ta-nato-sichen-2020r>.

9. Coulmas F. Identity : A very short Introduction. Oxford Press, 2019.

10. Social Media State. Apr. 2019–Apr. 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/ukraine>; Social Media State. Apr. 2019–Apr. 2020 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://gs.statcounter.com/social-media-stats/all/ukraine>.

11. Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. Farrar, Straus and Giroux, 2018

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020

K. Kysliuk

FEATURES OF THE REPRESENTATIONS OF UKRAINIAN IDENTITY IN THE VISUAL CONTENT OF POPULAR TELEGRAM CHANNELS

In the article had been considered the features of the representations of Ukrainian identity in the visual content of 5 most popular Telegram-channels («Ukraine 24/7»; «Ukraine now», «Ukraine Online», «TSN», «Insider UA»). Two groups of its markers had been determineted – Political Identity (combination of blue-yellow colors, national banner or emblem (trident) as the center of the image or the dominant background) and Military (man and women in Ukrainian military uniforms, weapons and military equipment) In fact, the share of which markers had been highest than formally 2–3% of the total visual content for every group.

The first group, which embodies the civic and political identity, had been determineted as a leading Its spread had been explained by the direction of the current government's domestic policy on «citizens of Ukraine» who were not differentiated according to geopolitical and value preferences.

The production of Military markers had been explained by the continuing relevance of military news in the context of the undeclared war between Russia and Ukraine. It also reflects the state of partial military mobilization of public consciousness over the past 6 years. The broadcast of such images in the Telegram had been detached from its traditional basis – a real, ethnically charged identity. Whose identification characteristics (uniform, chevrons, stripes, awards, badges on military equipment) had been not brought to the center of image.

On the basis of previous researches of the author had been noted that another – ethnically charged level of Ukrainian identity was more widely represented on social networks Facebook and Instagram. There Ukraine was associated with a woman in a national costume or an image of a field with ripe wheat or sunflower. The greater share of accompanying military images (14% of the total visual array in Facebook communities), the presence in their visual content of a special female military (3%) did not really change the narrative «Ukraine as a woman does not want war».

In these communication channels had been found the only common present day symbol of Ukraine, both visual and memorial, – the images of the Independence Monument on the square of the same name in Kiev. This clearly demonstrates the incompleteness of Ukraine's postmodernization processes, including at the area of values, cultural memory and the hierarchy of identities.

Keywords: *identity, culture, media, Telegram, Ukrainian identity, Ukrainian culture.*

УДК 316.7:651.4(477+327.7НАТО)(045)

**В. О. Кудлай,
С. О. Цебро**

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНА-НАТО

Розглянуті особливості сприйняття понять «комунікативна культура» та «комунікативна настанова» в контексті дипломатичних зносин між Україною та Організацією Північноатлантичного договору. Проаналізована культура діяльності місії України при НАТО, форми взаємодії Україна-НАТО. Окреслені визначні події, що сприяли розвитку комунікативної культури співробітництва сучасної України з Організацією Північноатлантичного договору.

Ключові слова: *комунікативна культура, комунікація, дипломатія, співробітництво, євроатлантична інтеграція, НАТО, Україна.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-48-54

Культура комунікації між такими суб'єктами як держави та міжнародні організації є важливим аспектом багатогранної дипломатичної практики. До неї належать дипломатична комунікація, а також комунікативна установка, що реалізується засобами представницьких заходів дипломатичних представництв, місій при міжнародних організаціях, їх діяльність загалом. Дипломатична комунікація вимагає від учасників вмінь дотримуватись меж фаховості у побудові діалогу, досягати консенсусу без компрометації цілісності національних інтересів, виявляти повагу до взятих зобов'язань, практичних навичок кооперації у сфері зв'язків з громадськістю для боротьби з деструктивною пропагандою та поширення виважених інформаційних повідомлень, що ґрунтуються на фактах. Важливими комунікативними формами роботи НАТО з країнами колишнього Варшавського договору є регулярне проведення інформаційних кампаній з пояснення мети та важливості присутності НАТО у цих регіонах, організація трансляцій відеоматеріалів з демонстрацією реальної роботи контингенту НАТО (що унеможлиблюватиме ефект від пропагандистських повідомлень, які суттєво знизили підтримку євроатлантичної інтеграції серед населення під час подій 1999 р. у Югославії. У світлі подій кінця 1990-х р., коли НАТО сприймалося українським населенням як криваве войовниче утворення, а держава налагоджує діалог з цією організацією важливо було відкрити публічний інформаційний офіс у Києві та надавати інформацію про справи НАТО у спосіб, який би задовольнив неймовірну жагу до правди про альянс.

Мета публікації полягає у з'ясуванні особливостей комунікативної культури в контексті співпраці між Україною та Організацією Північноатлантичного договору; узагальненні комунікативних досягнень діяльності місії України при НАТО; окресленні

основних подій, що сприяли формуванню комунікативної культури співробітництва сучасної України з Організацією Північноатлантичного договору.

Стан наукової розробки досліджуваної теми пов'язаний з публікаціями таких дослідників як: С. Джердж [1], М. Кордон [2], В. Корнілова [3], які розглянули теоретичні та історичні аспекти взаємодії України з НАТО; соціально-комунікативний аспект зносин Україна-НАТО розглядався у монографії Б. Носової [4].

З огляду на тему студіювання важливо визначити зміст поняття «комунікативна культура». Як відомо, є різні бачення та підходи до трактування базового для культурології поняття, зокрема, як зазначає професор К. Кислюк, традиційно «культура» постає об'єктом методологічних досліджень різних гуманітарних наукових дисциплін, але рідко стає суб'єктом методологічної активності [5]. У нашому випадку «комунікативна культура» може розглядатися саме як інструмент, як сукупність набутого кращого досвіду [6, с. 188], характерного для суб'єктів студіювання та як траєкторія, що має відтворюватися у подальших комунікаціях. Серед публікацій дотичних до проблем дипломатичної комунікації Україна-НАТО зустрічаються наративи, які розглядають це питання в контексті терміна «комунікативна настанова», який пропонується професором В. Ільганаєвою на позначення впливу «на партнера з тією чи іншою метою: переконати, викликати сумнів, змусити щось зробити тощо; стан схильності суб'єкта до здійснення будь-якої комунікації» [6, с. 161]. Ми не заперечуємо правомірність використання такого підходу до дипломатичних зносин між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, проте викладені нижче практики комунікації Україна-НАТО підтверджують коректність застосування поняття «комунікативна культура».

Доцільно розглянути рівень комунікативної культури України з НАТО на сучасному етапі, який закріплено нормативно-правовою базою співробітництва Україна – НАТО. Взаємини НАТО з Україною зародилися 10 березня 1992 р., коли М. Вернера як генсек НАТО запросив представників нашої країни до співпраці у Раді євроатлантичного партнерства (далі РСАП) [7]. Основоположними документами, що визначають зміст, характер і створюють договірно-правову основу відносин так званого «особливого партнерства» України з НАТО та якими регулюється співробітництво України з Альянсом є Рамковий документ Програми НАТО «Партнерство заради миру» [8] (далі ПЗМ) (започатковано 10 січня 1994 р., Україна приєдналася 8 лютого 1994 р.), Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО від 9 липня 1997 р. [9], Декларація про її доповнення від 21 серпня 2009 р. [10] та Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. [11].

Комунікативна сутність рамкового документа «Програма ПЗМ» передбачає досягнення низки цілей, які можна інтерпретувати як: заходи із організації публічного контролювання збройних сил учасників; сприяння підвищенню готовності та здатності приймати активну участь у операціях під патронатом ООН та ОБСЄ; розширення співпраці у мілітаристичному секторі задля реалізації планування маневрів та військової підготовки; підтримка відкритості у плануванні національної оборони, наповненні бюджету армій [8].

Положеннями прийнятої Хартії про особливе партнерство встановлено, що між НАТО та Україною забезпечується активна політична комунікація між Україною та Альянсом та діє Комісія Україна – НАТО, під егідою якої функціонують спільні робочі групи співробітництва Україна – НАТО з питань воєнної реформи, оборонно-технічного співробітництва, планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру, з питань наукового співробітництва та з юридичних питань. Відповідно до Декларації про доповнення Хартії, під егідою КУН також розробляються Річні

національні програми співробітництва Україна-НАТО (РНП) [10].

Закон України «Про напрямки внутрішньої і зовнішньої політики», який закріплював позаблоковий статус України та фіксував намір України як європейської позаблокової держави продовжувати конструктивне партнерство з Альянсом, засвідчив свою надієвість у ситуації з зовнішньою агресією з боку Російської Федерації. З огляду на це 23 грудня 2014 р. український парламент ухвалив Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості», що дозволило відкрити нові перспективи отримувати допомогу від НАТО для превентивної протидії військовим агресіям у майбутньому. У той же час, до статті 8 Закону України «Про напрями внутрішньої і зовнішньої політики» була внесена норма, що основними напрямками державної політики з питань національної безпеки України є: у зовнішньополітичній сфері – проведення активної міжнародної політики України з метою, зокрема, поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації» [11].

У джерелах з Рішень йдеться про визначення питань, ухваленень та інших документів стосовно партнерства НАТО з Україною [12].

Місія України при НАТО – дипломатичне представництво при міжнародній організації, що функціонує для підтримки сталої та дієвої співпраці НАТО з Україною та участі у Раді Євroatлантичного Партнерства, заради імплементації та виконання Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, що була прийнята 9 липня 1997 р. у Мадриді [9].

Аналізуючи комунікативну практику Місії України при НАТО, стає зрозумілим, що вона узгоджується з положеннями Конституції України та українським законодавством загалом, інтернаціональними угодами України, указами Президента та уряду, договором між Україною та НАТО.

Кажучи про діяльність Місії, треба сказати про завдання, які покладені до її виконання, а саме: сприяння співробітництва України-НАТО в реформуванні сектору безпеки та оборони, участі в програмах, участі і діяльності у військовій, військово-технічній сферах та у оборонній реформі; встановлення урядових контактів, виконавчої влади країни з органами РСАП та структурами Міжнародного секретаріату НАТО [13].

Отже, кажучи про сформованість комунікативної культури між Україною та НАТО, то суверенна, незалежна Україна, дотримуючись принципів верховенства права та демократії, зарекомендувала себе невід’ємною складовою євroatлантичної безпеки. Відносини між НАТО і Україною беруть свій початок в 1990-і роки, і з тих пір вони стали одним з найбільш істотних партнерств НАТО. З 2014 р., внаслідок російсько-українського конфлікту, було активізовано співпрацю у важливих областях.

Налагодження конструктивної комунікації почалося після закінчення «холодної війни», коли Україна приєдналася до Ради північноатлантичного співробітництва (1991 рік) і програми «Партнерство заради миру» (1994 рік).

Комунікація інтенсифікувалася після підписання Хартії про особливе партнерство 1997 р., відповідно до якої для розвитку співпраці була заснована Комісія НАТО-Україна (КНУ).

Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між НАТО і Україною, підписана в 2009 р., доручила КНУ, через Річну національну програму Україна, сприяти зусиллям України щодо подальшого проведення реформ, спрямованих на реалізацію євroatлантичних прагнень України відповідно до рішень зустрічі НАТО у верхах 2008 р. в Бухаресті.

Згодом відбувається поглиблення взаємовигідного співробітництва, при цьому

Україна бере активну участь в операціях та місіях під проводом НАТО. Пріоритет надається підтримці всебічних реформ в секторі безпеки і оборони, які мають життєво важливе значення для демократичного розвитку України і для зміцнення її здатності забезпечувати самооборону.

У відповідь на російсько-український конфлікт НАТО посилила підтримку в області зміцнення потенціалу та створення сил і засобів в Україні. Країни НАТО продовжують засуджувати незаконну анексію Росією Криму та її дестабілізуючу і агресивну діяльність на сході України і в регіоні Чорного моря. НАТО збільшила свою присутність на Чорному морі і активізувала морське співробітництво з Україною і Грузією.

Після зустрічі НАТО у верхах у Варшаві в липні 2016 року надається Україні практична підтримка включена у Всеохоплюючий пакет допомоги для України. У червні 2017 р. парламент України прийняв закон, який відновлює курс країни на членство в НАТО як стратегічну мету зовнішньої політики і політики безпеки. Президент Зеленський підкреслив своє прагнення дати новий імпульс взаємодії України з НАТО завдяки ряду реформ, кількість та якість котрих була високо оцінена представниками як ЄС, так і військово-політичного блоку НАТО, котрі, в свою чергу, виступили з тим, що Україна буде членом НАТО, але потрібно більш сфокусуватися на реформах, а в свою чергу, країни Альянсу будуть й надалі підтримувати Україну до євроінтеграції та членства з Альянсом.

Для сучасного світу, в якому з часом зміни тільки пришвидшуються, НАТО залишається ключовою опорою міжнародного порядку. У своїх зусиллях з розвитку комунікаційної культури взаємодії з країнами НАТО щодня співпрацює з сотнями експертів, політиків, журналістів, студентів та членами Альянсу в цілому світі. Відділ громадської дипломатії НАТО демонструє ефективну роботу на випередження нових комунікаційних викликів для суспільства, цей досвід доцільно врахувати в комунікативній практиці Місії України при НАТО. Завдяки зборам експертів на форумах публічної дипломатії, форумах соціальних медіа, щорічних публічних подіях та стратегічних конференціях з комунікації акумулюється досвід, який поліпшує комунікативну позицію НАТО як в світі, так і в Україні. Комунікативна культура співпраці НАТО-Україна продовжує розвиватися та адаптуватися – 10 років тому почалась спільна робота над цифровою присутністю. У 2015 р. відділ громадської дипломатії НАТО запустив свою нову програму вимірювання та оцінки інформації, а з 2018 р. разом з партнерами шукає нову інтегровану модель комунікації, щоб посилити конструктивний підхід та спрямованість на роботу з українським народом. Незважаючи на те, що завжди може бути місце для вдосконалення, постійний пошук нових та сучасних методик охоплення ширшої аудиторії та ефективної передачі повідомлення, підштовхує Україну та НАТО до інновацій. Якщо Місія при НАТО хоче досягти успіху в Україні та залишатися актуальною для українських громадян, продовжуючи забезпечувати публічну підтримку своїм діям та захищати свої базові цінності на противагу фейковим новинам та пропаганді, то у кожній справі Місії при НАТО потрібно знайти правильні слова для людей.

Список використаної літератури

1. Джердж С. Україна-НАТО: співробітництво заради безпеки / С.Ф. Джердж. – К. : Товариство «Знання» України, 2007. – 96 с.; Dzherdzh S. Ukrayina-NATO: spivrobotnytstvo zarady bezpeky / S.F. Dzherdzh. – K. : Tovarystvo «Znannya» Ukrayiny, 2007. – 96 с.

2. Кордон М. Україна – НАТО: історія та сьогодення : навч.-метод. посіб. / М. В. Кордон. – Житомир : Полісся, 2008. – 148 с.; Kordon M. Ukrayina - NATO: istoriya ta s'ohodennya : navch.-metod. posib. / M. V. Kordon. – Zhytomyr : Polissya, 2008. – 148 с.

3. Корнілова В. Конструктивне партнерство Україна – НАТО: цивільний аспект : монографія / В. В. Корнілова. – К. : Науковий світ, 2011. – 178 с.; Kornilova V. Konstruktivne partnerstvo Ukrayina - NATO: tsyvil'nyu aspekt : monohrafiya / V. V. Kornilova. – K. : Naukovyy svit, 2011. – 178 s.

4. Носова Б. Україна – НАТО: медійний контекст : монографія / Богдана Носова ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2019. – 207 с.; Nosova B. Ukrayina – NATO: mediyuu kontekst : monohrafiya / Bohdana Nosova ; Kyuiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. – Kyuiv : Kyuivs'kuu universytet, 2019. – 207 s.

5. Кислюк К. В. Методи соціокультурної детермінації та соціокультурної каузальності як основа культурологічного підходу / К. В. Кислюк // Сучасна культурологія: актуалізація теоретико-практичних вимірів: колективна монографія. / За загал. ред. проф. Ю.С. Сабадаш; редактори-укладачі: проф. Ю. С. Сабадаш, проф. І. В. Петрова. – Київ: Ліра-К, 2019. – С. 12.; Kyslyuk K. V. Metody sotsiokul'turnoyi determinatsiyi ta sotsiokul'turnoyi kauzal'nosti yak osnova kul'turolohichnoho pidkhodu / K. V. Kyslyuk // Suchasna kul'turolohiya: aktualizatsiya teoretyko-praktychnykh vymiriv: kolektyvna monohrafiya. / Za zahal. red. prof. YU.S. Sabadash; redaktory-ukladachi: prof. YU.S. Sabadash, prof. I.V. Petrova. – Kyuiv: Lira-K, 2019. – S. 12.

6. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : слов.-справ. / авт.-сост. В. А. Ильганаева. – Харьков : Городская типография, 2009. – 391 с.; Sotsial'nyue kommunikatsii (teoriya, metodologiya, deyatel'nost') : slov.-sprav. / avt.-sost. V. A. Il'ganayeva. – Khar'kov : Gorodskaya tipografiya, 2009. – 391 s.

7. Балабанов К. Публічна дипломатія міжнародних інститутів (ЄС, АСЕАН, НАТО) / К. Балабанов, М. Трофименко // Україна Дипломатична = Diplomatic Ukraine : наук. щорічник. – Київ, 2015. – Вип. 16. – С. 836–855.; Balabanov K. Publichna dyplomatiya mizhnarodnykh instytutiv (YES, ASEAN, NATO) / K. Balabanov, M. Trofymenko // Ukrayina Dyplomatychna = Diplomatic Ukraine : nauk. shchorichnyk. – Kyuiv, 2015. – Vyp. 16. – S. 836–855.

8. Партнерство заради миру [Електронний ресурс] : Рамковий документ / Законодавство України: офіційний сайт. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001.; Partnerstvo zarady myru [Elektronnyu resurs] : Ramkovyy dokument / Zakonodavstvo Ukrayiny: ofitsiyuu sayt. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001.

9. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору [Електронний ресурс] : документ № 994-002 від 09.07.1997 / Законодавство України: офіційний сайт. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.; Khartiya pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrayinoyu ta Orhanizatsiyeyu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru [Elektronnyu resurs] : dokument № 994-002 vid 09.07.1997 / Zakonodavstvo Ukrayiny: ofitsiyuu sayt. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002.

10. Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 року [Електронний ресурс] : документ № 950-021 від 21.08.2009 / Законодавство України: офіційний сайт. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021.; Deklaratsiya pro dopovnennya Khartiyi pro osoblyve partnerstvo mizh Orhanizatsiyeyu Pivnichno-Atlantychnoho dohovoru ta Ukrayinoyu, pidpysanoi 9 lypnya 1997 roku

[Elektronnyy resurs] : dokument № 950-021 vid 21.08.2009 / Zakonodavstvo Ukrayiny: ofitsiynyy sayt. – Rezhym dostupu: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021.

11. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики [Електронний ресурс] : Закон України № 2411-VI, редакція від 08.07.2018 / Законодавство України: офіційний сайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.; Pro zasady vnutrishn'oyi i zovnishn'oyi polityky [Elektronnyy resurs] : Zakon Ukrayiny № 2411-VI, redaktsiya vid 08.07.2018 / Zakonodavstvo Ukrayiny: ofitsiynyy sayt. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

12. Україна відмовилася від позаблокового статусу [Електронний ресурс] : інтернет-видання «Українська правда». – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/23/705299>.; Ukrayina vidmovylasya vid pozablokovoho statusu [Elektronnyy resurs] : internet-vydannya «Ukrayins'ka pravda». – Rezhym dostupu: <https://www.pravda.com.ua/news/2014/12/23/705299>.

13. Місія України при НАТО [Електронний ресурс] : сайт на порталі Міністерства закордонних справ України. – Режим доступу: <https://nato.mfa.gov.ua/>.; Misiya Ukrayiny pry NATO [Elektronnyy resurs] : sayt na portali Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrayiny. – Rezhym dostupu: <https://nato.mfa.gov.ua/>.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2020

**V. Kudlai,
S. Tsebro**

UKRAINE-NATO COOPERATION COMMUNICATIVE CULTURE DEVELOPMENT

The article deals with the peculiarities of the concepts "communicative culture" and "communicative instruction" perception in the diplomatic relations between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization context. Ukraine's mission to NATO culture, it's forms of cooperation are analyzed. Main events that contributed to the cooperation between modern Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization communicative culture development are outlined.

"Communicative culture" is considered as a tool, as a set of best practices, the study subjects characteristic and as a subsequent communications trajectory to be reproduced. Among the publications related to diplomatic communication between Ukraine and NATO problems, there are narratives that consider this issue in the context of the "communicative guidance" term, which stands to denote the impact on a partner for one purpose or another: to persuade, to doubt, to force to do, etc; the state of the subject's propensity to make any communication. Ukraine-NATO communication practices confirm the correctness of the application of the concept of "communication culture".

The Ukraine - NATO communicative culture formation begins with firmly commitment of sovereign, independent and stable Ukraine to democracy and the rule of law, which is the key to Euro-Atlantic security. NATO-Ukraine relations date back to the 1990s and have since become one of NATO's most important partnerships. Since 2014, as a result of the Russian-Ukrainian conflict, cooperation in important areas has been intensified.

The establishment of constructive communication began after the end of the Cold War, when Ukraine joined the North Atlantic Cooperation Council (1991) and the Partnership for Peace (1994).

In response to the Russian-Ukrainian conflict, NATO has stepped up its capacity-building and force-building support to Ukraine. NATO countries continue to condemn Russia's illegal Crimea annexation and its destabilizing and aggressive activities in eastern Ukraine and the Black Sea region. NATO has increased its presence in the Black Sea.

Following the NATO Summit in Warsaw in July 2016, practical support is provided to Ukraine as part of the Comprehensive Assistance Package to Ukraine. In June 2017, the Ukrainian parliament passed a law restoring the country's course towards NATO membership as a strategic goal of foreign and security policy.

Key words: *communicative culture, communication, diplomacy, cooperation, Euro-Atlantic integration, NATO, Ukraine.*

УДК 027.5(477)

**О. С. Манякіна,
В. Д. Науменко**

ОРГАНІЗАЦІЯ КОМУНІКАТИВНИХ ЗАХОДІВ В ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕКАХ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ ЦМБ ІМ. В.Г. КОРОЛЕНКА)

В публікації визначено роль публічних бібліотек в сучасному інформаційному просторі. Представлено особливості організації комунікативних заходів в діяльності публічних бібліотек, зокрема на прикладі ЦМБ ім. В.Г. Короленка м. Маріуполя в умовах реформування бібліотечної справи. Розглянуто основні види комунікативної діяльності ЦМБ ім. В.Г. Короленка на підставі аналітичних матеріалів та офіційного сайту бібліотеки. Зазначено, що поряд з офіційним сайтом в мережі Інтернет співробітники бібліотеки для інформування користувачів активно застосовують соціальній мережі та інтернет-блог. Такий вид комунікаційного каналу дозволяє встановити неформальний контакт з користувачами і популяризувати бібліотеки як інформаційні, культурно-просвітницькі, дозвілєві, загальнодоступні установи в наданні необхідної інформації різним верстам населення. Окреслено перспективні напрями розвитку комунікативних векторів в бібліотечно-інформаційній діяльності за принципом інформаційних потреб користувачів в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: публічна бібліотека, користувач, комунікативна діяльність, комунікативні заходи, новітні технології, електронні ресурси, соціальні мережі.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-54-61

Сучасні бібліотеки потребують такої моделі управління, яка б надала можливість задовольняти інформаційні потреби споживачів. Виконання цих умов дозволить не лише розв'язати проблему реформування бібліотечної справи, а й створить основу для розробки та впровадження системних нововведень в бібліотечних установах країни. Бібліотека – одна з важливих соціальних інституцій, яка забезпечує ефективне виконання інформаційних потреб користувачів. Цей заклад завжди був джерелом знань, якій не тільки забезпечує всебічний розвиток людини та суспільства, а ще й є важливою інфраструктурою, що складає систему освіти, є базою науково-технічної інформації, формує культурний простір нашої країни.

Завдяки безкоштовності багатьох послуг, орієнтованості на широкі верстви населення, універсальності фондів, представлених на традиційних і новітніх носіях інформації, вони займають одне з провідних місць у наданні інформаційно-бібліотечних послуг.

Саме публічним бібліотекам представники багатьох країн Європи віддають вирішальну роль у новому інформаційному суспільстві. Впровадження в цих закладах

новітніх комп'ютерних технологій суттєво збільшило їх можливості у забезпеченні вільного та рівноправного доступу громадян до різноманітних джерел інформації. Що є необхідною умовою удосконалення якості життя, укріплення економічного та соціального розвитку країни, безперервної освіти кожної людини, підтримки культурного та мовного різноманіття будь-якої нації.

Застосування нових технології і методів роботи в інформаційно-просвітницькій діяльності бібліотек забезпечує посилення їх статусу в сучасному інформаційному суспільстві.

Роль бібліотек в інформаційному суспільстві та впровадження новітніх технології в діяльності бібліотек досліджують Л. Альошин [1] та А. Чачко [13]. В дослідженнях І Шевченко та Я. Хіміч звертається увагу на особливості використання сучасних інформаційних технологій у публічних бібліотеках України [14]. О. Ратникова презентує перспективні моделі бібліотек в нових умовах, визначає комунікативну діяльність, як пріоритетний тренд розвитку бібліотек [11]. В. Ключев і М. Захаренко також вважають, що загальнодоступна бібліотека виступає як традиційна бібліотека, як без бар'єрний майданчик для міжособистісного спілкування і цікавого дозвілля та як своєрідний мініофіс, коворкінг [4, с. 93–97].

Бібліотекознавець С. Матліна досліджуючи роль комунікації в бібліотечній сфері на підставі наукових обґрунтувань соціолога Д. Равінського які базуються на аналізі зарубіжного досвіду, зазначає, що інформаційна концепція бібліотеки в даний час змінюється на комунікативну парадигму, завдяки якій можна визначити перспективні напрямки взаємодії з користувачами і залучення нових верств населення [9, с. 3].

Ефективність застосування інтернет-комунікації в бібліотечних установах розглядаються в публікаціях В. Копанєвої [5], О. Манякіної [7], О. Мар'їної [8], Л. Філіпової [12] та ін.

Таким чином, всебічне дослідження цього напрямку діяльності в публічних бібліотеках України стає в сучасних умовах важливим та необхідним, тому що від цього залежить пошук нових форм і методів, що дозволять виявити найбільш перспективні заходи, які б відповідали новим запитам та потребам користувачів. Отже, інтерес до означеної проблеми дослідників у сучасних соціокомунікативних умовах поглиблюється і безумовно визначає актуальність теми.

Мета даної публікації – визначити особливості організації комунікативних заходів в публічних бібліотеках України, зокрема на прикладі Центральної міської бібліотеки ім. В. Г. Короленка м. Маріуполя.

Сьогодні Центральна міська бібліотека ім. В. Г. Короленка м. Маріуполя (далі – ЦМБ ім. В. Г. Короленка) є сучасним інформаційним, дозвіллевим центром місцевої громади, а також методичним центром для всіх бібліотек міста, членом Української бібліотечної асоціації, володарем грантів посольства США в Україні та Міжнародного фонду «Відродження», тричі дипломантом регіонального конкурсу «Краща бібліотека року», володарем почесних грамот Міністерства культури і туризму, обласного управління юстиції [6].

Основним з завдань що постало перед бібліотекою, як зробити її затишною та привабливою, перейти на шлях створення комунікативного мережевого простору, орієнтованого соціально і мультимедійно.

Комунікативні заходи є провідним напрямом роботи сучасної бібліотеки і сприймається як найважливіша складова їх соціокультурної діяльності.

Організація і проведення комунікативних заходів у бібліотеці є ефективним засобом для подолання проблеми спілкування і спрямоване на встановлення та налагодження комунікативних зв'язків між «бібліотекарем – користувачем», «користувачем – інформацією», «користувачем – користувачем», з метою розвитку засобів внутрішньо організаційних та зовнішніх інформаційних зв'язків; формуванню інституалізованих і застосування неінституалізованих каналів і засобів міжособистісного спілкування та обміну знаннями [3, с. 56].

Одним із перших визначних проявів організації комунікативних заходів бібліотеки стало відкриття міського літературного музею (1996 р.). Більшість експонатів музею – книги, подаровані авторами й читачами. У його стінах проводяться творчі вечори, презентації книг, дні краєзнавства, вечори пам'яті маріупольських літераторів, тематичні екскурсії, які безумовно позитивно впливали на процес популяризації бібліотеки міста серед громадян. Така традиція була продовжена, і в 1998 р. при бібліотеці відкрили клуб «Посмішка», мета якого – організація якісного дозвілля жінок.

З відкриттям в межах ЦМБ ім. В. Г. Короленка Інтернет-центру в 2001 р. співробітники бібліотеки визначили нові підходи в роботі з користувачами. Наразі Інтернет-центр став дуже популярним серед користувачів бібліотеки різної вікової категорії. Основними функціями Інтернет-центру є навчання користувачів роботі в Інтернет і методам пошуку інформації; індивідуальні консультації для всіх, хто потребує допомоги спеціаліста для роботи в Інтернеті; довідкова література, складання веб-бібліографічних інформаційних списків за запитом; можливість роздрукування потрібної інформації, отриманої з мережі, перенесення її на будь-які види носіїв; пошук інформації у власних базах даних; виконання бібліографічних довідок за ресурсами Інтернету; виконання бібліографічних довідок з використанням власних баз даних; консультаційні послуги по користуванню ПК і пошуку інформації в Інтернеті; курси комп'ютерної грамотності [10, арк. 2].

Враховуючи стратегічний курс України на європейську інтеграцію наступним комунікативним кроком у розширенні доступу користувачів до інформації з питань європейської інтеграції України та життя ЄС в ЦМБ ім. В. Г. Короленка у 2016 р. стало відкриття Пункту Європейської інформації. Сьогодні книгозбірня позиціонує себе як бібліотека сімейного типу. Частиною гостями пункту європейської інформації є діти з будинку сімейного типу. В своїй діяльності бібліотекарі використовували різні – як традиційні так і інноваційні форми роботи. За 2018 р. пункт європейської інформації відвідало 342 користувача, зокрема 2 студенти закладів вищої освіти отримали консультацію про можливості Європейської волонтерської служби та були зареєстровані на сайті ЄВС; 6 користувачів – консультацію з легального працевлаштування, можливості відкриття власного підприємства в країнах ЄС. За запитом користувачів підготовлені інформаційні листки «Навчання в країнах Європи», «Отримання грантів на навчання в ЄС» [2, арк. 10].

Оскільки бібліотеки є найбільш відкритими, доступними, безкоштовними інформаційними закладами, виконують традиційно функції дозвіллевих і культурних центрів. Вільне невимушене спілкування виявляється дуже корисним для людей. Отримуючи інформацію про нові книги, журнали, пізнавально проводячи дозвілля, вони обмінюються досвідом, допомагають порадою іншим, знаходять однодумців і друзів. На сьогодні у ЦМБ ім. В. Г. Короленка створені і працюють чотири клуби:

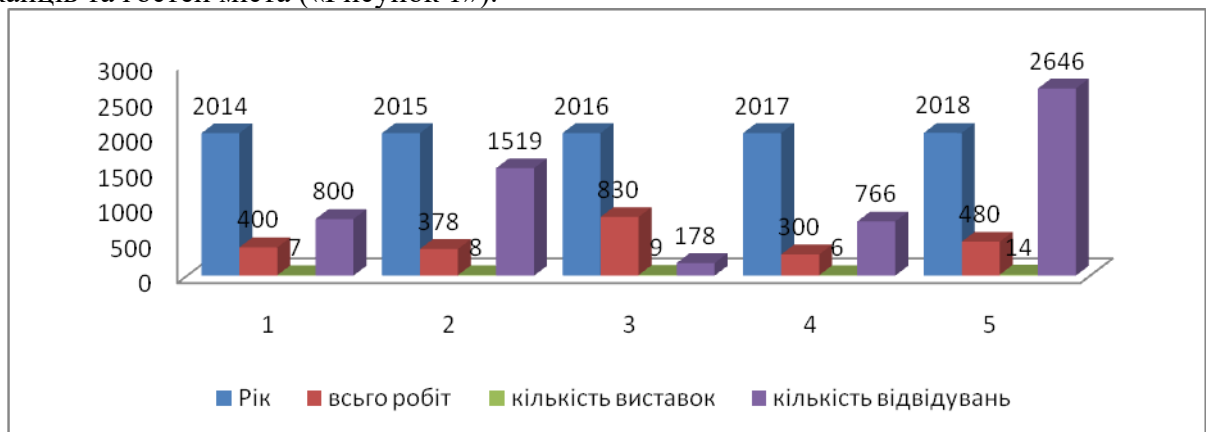
- кіноклуб Docudays UA (з 2018 р. проведено близько 70 заходів правознавчої тематики та оформлено 25 виставок літератури.);
- бібліотечний клуб за інтересами «Hand Made» (з 2014 р., з виходом клубу на

міські свята його популярність стрімко зростає серед учасників, переважно молоді та дітей.);

- клуб «Вечір у неділю з англійською» (з 2016 р. для людей, які вже мають базові знання англійської мови та не мають можливості практикуватися через відсутність мовного спілкування. Так за останні три роки було проведено 116 засідань);

- клуб вихідного дня «Ракурс» (заснований з 2018 р. головний девіз якого «Прочитай, щоб захотіти побачити!») [2, арк. 3].

Окремим видом комунікативної діяльності є Мобільна галерея «Світ захоплень» ЦМБ ім. В. Г. Короленка, яка активно популяризує творчість маріупольських аматорів. Майже всі експозиції в Мобільній галереї супроводжуються книжковими виставками «Світ захоплень». Мобільна галерея сприяє розширенню системи соціальних послуг бібліотеки і залученню потенційних користувачів. Протягом 2018 року у Мобільній галереї було організовано 14 виставок (порівняно у 2017 – 6) які відвідало 2646 (2017 рік – 766) мешканців та гостей міста («Рисунок 1»).

«Рисунок 1 Кількісні показники діяльності Мобільної галереї «Світ захоплень» за період 2014–2018 рр.»

Зазначимо, що одним із напрямків діяльності ЦМБ ім. В. Г. Короленка є розвиток соціального партнерства з організаціями, закладами, товариствами Маріуполя в сфері культури, освіти, інформації та організації змістовного дозвілля, а саме багатолітнє співробітництво зі Школою мистецтв, пансіонатом для ветеранів № 1, з ЗОШ №7; №9, Маріупольським державним університетом, музичною школою №5, з літературними клубами Маріуполя, Центром сучасного мистецтва і культури ім. А. І. Куїнджі, ПК «Молодіжний», Краєзнавчим музеєм, військовою частиною.

Так у жовтні 2019 р. в Центральній бібліотеці пройшов квест-бібліодрайв «Бібліотекар на годину». Квест-бібліодрайв – активна форма масової роботи бібліотеки, в якій закладена модель формування позитивного емоційного ставлення до процесу читання, набуття практичних навичок інформаційної діяльності, розвитку комунікативних умінь у молоді. Учасниками квесту стали студенти-першокурсники спеціальностей «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» та «Культурологія» Маріупольського державного університету. Студенти виконували інтелектуальні завдання на знання в різних галузях знань. Шукали по спеціальним вказівникам потрібну книгу із завданням і виконували його. Одне із завдань полягало в тому, що учасникам необхідно було знайти книгу із завданням за допомогою ліхтарика в темряві, пересуваючись в лабіринті кімнат. Також студентам презентували ролик о професії бібліотекаря і нових інноваційних

напрямах бібліотечної діяльності.

Важливим інструментом відображення динамічного життя бібліотеки є власний сайт ЦМБ ім. В. Г. Короленка www.marlibrary.com.ua. Відвідування сайту зростає з кожним роком, що є результативним показником популярності установи. Для порівняння, в 2017 р. сайт відвідало 19829 користувачів, а в 2018 р. – 41393.

Із впровадженням інформаційних технологій, інформаційно-бібліотечна діяльність вийшла на якісно новий рівень. З метою найбільш повного задоволення запитів користувачів створюються електронні краєзнавчі ресурси: бази даних, CD-Диск «Краєзнавчі простори Маріуполя», на сайті бібліотеки виділені розділи «Віртуальний літературний музей», Літературне краєзнавство» [6].

Разом з офіційним сайтом бібліотеки створений блог «Записки бібліотекарів» (<http://putevo.blogspot.com/>), який використовувався в тому числі як майданчик з популяризації нових надходжень і визначення рейтингу популярності книг серед користувачів, реклами бібліотечних послуг.

Для інформування користувачів окрім офіційного сайту та блогу в мережі Інтернет співробітниками ЦМБ ім. В. Г. Короленка активно застосовуються відеохостинг YouTube (<https://www.youtube.com/user/marlibrary>) та сторінки в соціальних мережах, зокрема постійно ведеться сторінка у Facebook. Зазначена соціальна мережа надає можливість створювати профіль установи, спілкуватися з іншими окремими користувачами чи установами, обмінюватися даними (фотографіями, документами, аудіо-, відео-файлами та ін.). Доступ до відповідної соціальної мережі є безкоштовним. Сторінка ЦМБ ім. В. Г. Короленка інформаційно наповнені новинами про діяльність бібліотеки; містить її контактні дані, геолокацію, фото та відео матеріали; анонсує найближчі події. Для анонсування подій Facebook має зручну функцію – можливість створювати профілі заходів з розміщенням там усієї необхідної інформації та запрошувати відповідних користувачів, розміщувати анонси та звіти щодо комунікативних заходів. Також соціальна мережа надає змогу проводити опитування та залишити користувачам відгук щодо діяльності установи, що є ефективним засобом налаштування зворотного зв'язку. Слід зазначити, що для того щоб вдало позиціонувати бібліотеку в соціальних мережах, необхідно мати деяку інформацію про своїх користувачів, тобто визначити власну цільову аудиторію. На підставі звітних даних 79% відвідувачів групи – жінки, і тільки – 21% чоловіки. Вік учасників групи для жінок – 25–35 років, для чоловіків – 18–35 років. Таким чином, цільова аудиторія групи ЦМБ ім. В. Г. Короленка у Facebook – молоді люди, які захоплюються читанням і цікавляться культурою України. Цим і обумовлений вибір контенту для групи. Наповнення групи новинами відбувається практично щодня (виключаючи вихідні). Середня кількість постів в місяць – 80, з них 15–20 про заходи, виставки, акції бібліотеки, що супроводжуються посиланнями на відповідні сторінки сайту, решта – різноманітна інформація: статті, фото-відеоматеріал, цитати, гумор про бібліотеки і книги тощо [10, арк. 5].

Впровадження інформаційних технологій у діяльність бібліотек значною мірою змінює бібліотеку і підвищує її авторитет. Одним з пріоритетних завдань ЦМБ ім. В. Г. Короленка сьогодні вважається знайомство користувачів з новими технологіями, навичками інформаційного і віртуального обслуговування. Так на базі бібліотеки працює «Віртуальний читальний зал» (<http://virtualhitza.blogspot.com/>) який налічує понад 500 найменувань українською, російською та англійською мовами, 200 офіційних сайтів письменників, електронні бібліотеки, краєзнавчі ресурси, завдяки системи «Бібліотека Літрес» (яка працює в тестовому режимі) є можливість видавати

електронні книги читачам.

Таким чином, проаналізувавши комунікативні заходи діяльності ЦМБ ім. В. Г. Короленка зазначимо, що їх організація і проведення має позитивний характер, що дозволяє створювати комунікативний простір для спілкування, забезпечило ефективне виконання інформаційних потреб користувачів. Однак, необхідно звернути увагу і на подальші перспективи розвитку, які сприятимуть підвищенню якості інформаційно-бібліотечного обслуговування населення міста та дозволить наблизитися до рівня сучасних вимог і стандартів. По-перше, впровадити і локалізувати новітні бібліотечні технології та цифрові сервіси для роботи, розваг і творчості користувачів бібліотек. По-друге, модернізувати обслуговування в бібліотеці, беручи до уваги сучасні потреби користувачів (створити мультимедійний та інтелект-центр, електронний читальний зал, забезпечити вільний доступу до Інтернет-ресурсів). По-третє, стимулювати інноваційну діяльність бібліотеки: впровадити та розвинути нові інформаційні технології, піар-компанії у форматі нових соціальних медіа.

По-четверте, інтенсивно розвивати, доукомплектовувати та актуалізувати документно-інформаційні ресурси бібліотеки на традиційних та електронних носіях і забезпечити вільний доступ до них. По-п'яте, знайти нові підходи до обслуговування молоді в бібліотеці. Ці підходи повинні задовольняти потреби молоді в умовах сучасного міського середовища. По-шосте, розвивати читання через систему соціального партнерства, а саме укладення договорів про співпрацю з адміністрацією міста, з міськими дозвільними і дитячими установами, з освітніми установами міста для проведення спільних акцій, з лікувальними установами, з торгівельно-розважальним центрами на проведення в їх стінах літературних свят. По-сьоме, продовжувати залучати волонтерів до популяризації інформаційно-бібліотечної діяльності серед населення громади. Отже, реалізація цього комплексу дій надасть змогу якісно організувати та втілювати різноманітні комунікативні заходи, які будуть задовольняти потреби і запити користувачів.

Список використаної література

1. Алешин Л. И. Электронная библиотека: цели, задачи и способы формирования [Электронный ресурс] / Л. И. Алешин // Интернет и современное общество. (IMS'99) : тез. докл. II Всероссийская науч.-метод. конференция, 29 ноября – 3 декабря 1999 г. – СПб., 1999. – Режим доступа: <http://laleshin.narod.ru/nr.htm>; Aleshyn L. Y. Elektronnaia byblyoteka: tsely, zadachy u sposoby formirovaniya [Elektronnyi resurs] / L. Y. Aleshyn // Ynternet y sovremennoe obshchestvo. (IMS99) : tez. dokl. II Vserossyiskaia nauch.-metod. konferentsyia, 29 noiabria – 3 dekabria 1999 h. – SPb., 1999. – Rezhym dostupa: <http://laleshin.narod.ru/nr.htm>

2. Аналітичний річний звіт ЦБС для дорослих м. Маріуполя за 2018 рік // Поточний архів ЦБС для дорослих м. Маріуполя. – Маріуполь, 2018. – 38 арк.; Analychnyi richnyi zvit TsBS dlia doroslykh m. Mariupolia za 2018 rik // Potochnyi arkhiv TsBS dlia doroslykh m. Mariupolia. – Mariupol, 2018. – 38 ark.

3. Езова С. А. Уточнение понятия «библиотечное общение» / С. А. Езова // Научные и технические библиотеки. – 2005. – № 5. – С. 50–57.; Ezova S. A. Utochneniye poniatyia «byblyotechnoe obshcheniye» / S. A. Ezova // Nauchie y tekhnicheskue byblyoteku. – 2005. – № 5. – S. 50–57.

4. Ключев В. К. Современная общедоступная библиотека как «третье место»: вариант успешного функционирования и перспективного развития / В. К. Ключев, М. П. Захаренко // Библиотечное дело – 2015: документно-информационные

коммуникации и библиотеки в пространстве культуры, образования, науки: материалы XX междунар. науч. конфер. (Москва, 22 –

23 апреля 2015 г.). – Москва: МГИК, 2015. – С. 93-97; Kliuev V.K. *Sovremennaiia obshchedostupnaia byblyoteka kak «trete mesto»: varyant uspeshnoho funktsyonyrovaniia y perspektyvnoho razvytiia* / V. K. Kliuev, M. P. Zakharenko // *Byblyotechnoe delo – 2015: dokumentno-ynformatsyonnye kommunykatsyy y byblyoteku v prostranstve kultury, obrazovaniia, nauky: materyali XX mezhdunar. nauch. konfer. (Moskva, 22–23 aprelia 2015 h.).* – Moskva: МНУК, 2015. – S. 93-97.

5. Копанєва В. Бібліотека в системі наукової електронної комунікації / В. Копанєва // *Бібліотечний вісник.* –2007. –№ 5. – С. 3-9.; Kopaniieva V. *Biblioteka v systemi naukovoi elektronnoi komunikatsii* / V. Kopaniieva // *Bibliotechnyi visnyk.* –2007. –№ 5. – S. 3-9.

6. КУ ЦМБ ім. В. Г. Короленка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marlibrary.com.ua> – Заголовок з екрану.; KU TsMB im. V. H. Korolenka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.marlibrary.com.ua> – Zaholovok z ekranu.

7. Манякіна О.С. Інтернет-комунікації як інструмент популяризації діяльності наукових бібліотек закладів вищої освіти України О. С. Манякіна, М.А. Дьячкова // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філософія, культурологія, соціологія* / за заг. ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь : МДУ, 2019. – Вип. 17. – С. 45–52.; Maniakina O.S. *Internet-komunikatsii yak instrument populiaryzatsii diialnosti naukovykh bibliotek zakladiv vyshchoi osvity Ukrainy* O.S. Maniakina, M.A. Diachkova // *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia* / za zah. red. K.V. Balabanova. – Mariupol: MDU, 2019. – Vyp. 17. – S. 45–52.

8. Мар'їна О. Бібліотеки та соціальні медіа: технологія взаємодії / О. Мар'їна // *Вісник Книжкової палати.* – 2012. – № 8. – С. 19-21.; Marina O. *Biblioteku ta sotsialni media: tekhnolohiia vzaiemodii* / O. Marina // *Visnyk Knyzhkovoї palaty.* – 2012. – № 8. – S. 19-21.

9. Матлина С. Библиотечное пространство: от публичного к общественному / С. Матлина // *Библиотечное дело.* – 2014. – № 21. – С. 2–9.; Matlyna S. *Byblyotechnoe prostranstvo: ot publychnoho k obshchestvennomu* / S. Matlyna // *Byblyotechnoe delo.* – 2014. – № 21. – S. 2–9.

10. Положення про курси комп'ютерної грамотності для соціально незахищених верств населення КУ ЦБС для дорослих м. Маріуполь // *КУ ЦБС для дорослих м. Маріуполя.* – Маріуполь, 2017. – 2 арк.; *Polozhennia pro kursy kompiuternoї hramotnosti dlia sotsialno nezakhyschenykh verstv naselennia KU TsBS dlia doroslykh m. Mariupol* // *KU TsBS dlia doroslykh m. Mariupolia.* – Mariupol, 2017. – 2 ark.

11. Ратникова Е. И. Библиотека будущего: перспективные модели развития / Е. И. Ратникова // *Библиотечное дело – XXI век : научно-практический сборник. Вып. 2 (22).* М.: РГБ, 2011. – С. 38 - 52.

12. Філіпова Л. Питання змісту бібліотечних Web-сайтів в Інтернеті / Філіпова Л. // *Бібліотечна планета.* – 2003. – № 3. – С. 12-15.; Filipova L. *Pytannia zmistu bibliotechnykh Web-saitiv v Interneti* / Filipova L. // *Bibliotechna planeta.* – 2003. – № 3. – S. 12-15.

13. Чачко А. Комунікативістика в системі гуманістичного розвитку сучасної бібліотеки / А. Чачко // *Вісник Книжкової палати.* – 2004.– № 1.– С. 30– 32.; Chachko A. *Komunikatyvistyka v systemi humanistychnoho rozvytku suchasnoi biblioteku* / A. Chachko // *Visnyk Knyzhkovoї palaty.* – 2004.– № 1.– S. 30– 32.

14. Шевченко І. О. Публічні бібліотеки як місце доступу громадян до інформаційних технологій та Інтернету: матеріали дослідження / Українська

бібліотечна асоціація. ; В. С. Пашкова, І. О. Шевченко, Я. О. Хіміч. – К., 2008. – 127 с.; Shevchenko I. O. Publichni biblioteky yak mistse dostupu hromadian do informatsiinykh tekhnolohii ta Internetu : materialy doslidzhennia / Ukrainska bibliotekna asotsiatsiia.; V. S. Pashkova, I. O. Shevchenko, Ya. O. Khimich. – К., 2008. – 127 с.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

**E. Manyakina,
V. Naumenko**

**ORGANIZATION OF COMMUNICATIVE EVENTS IN PUBLIC
LIBRARIES OF UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF CMB NAMED AFTER
V.G.KOROLENKO)**

The publication defines the role of public libraries in modern information space. Noted that modern libraries need a model of governance that would provide the opportunity to meet the information needs of consumers. The fulfilment of these conditions will not only solve the problem of the reform of the library but also create a basis for the development and implementation of systemic innovations in library institutions of the country. A comprehensive study of outreach activities in public libraries of Ukraine becomes in modern conditions is important and necessary, because it affects the search for new forms and methods that will identify the most promising measures that would meet the new needs and requirements.

The communicative event is the leading direction of the modern library and is perceived as an important component of their social and cultural activities. The organization and carrying out communication activities in the library is an effective tool for overcoming communication problems and aimed at the establishment and the establishment of communication links between the "librarian - user", "user - information", "user - user", with the aim to developing means of internal and external information relations; the formation instituting and application not instituting channels of interpersonal communication and knowledge sharing.

The peculiarities of organization of communicative activities as public libraries, in particular on the example of Central city. V. G. Korolenko, doctor of Mariupol in the conditions of reforming librarianship. Stressed that the Central city. V. G. Korolenko is a modern informational, recreational centre for the local community, as well as a methodological centre for all libraries of the city. Considered the basis of the types of communicative activities in Central city. V. G. Korolenko based on analytical materials and the official website of the library, namely the opening of the city Museum of literature, the Internet centre, the Point of the European information, club activities of interest for various category and the population of miles. Noted that along with the official site in a network the Internet the library staff to inform users actively use social networking and Internet blog. This type of communication allows you to establish informal contact with users and promote libraries as information, cultural, educational, recreational, public agencies in providing required information to various segments of the population. Outlined perspective directions of development of communicative vectors in library-information activities on the principle of users ' information needs in the information society.

Key words: public library, user, communicative activities, communicative

events, latest technologies, electronic resources, social networks.

УДК 82-1(-058.566):355.48/49

**Т. М. Нікольченко,
М. В. Нікольченко**

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ПІСЕННІСТЬ БУРЕМНИХ РОКІВ (ПІСНІ ПОЛОНУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

У статті висвітлюється відображення складних процесів народної творчості у часи Другої світової війни, зокрема невольничої поезії. У часи воєнних лихоліть активізується творення народної поезії, що викликано потребою відгукнутися на події, зафіксувати їх, перш за все, в пам'яті. Ці пісенні відгуки на події відбуваються на матеріалі «старих» зразків поезії, які вже знані. А «новотвори» використовуються учасниками подій і насичуються новими реаліями. Такою і є народна пісенність періоду фашистської неволі у період Другої світової війни. На великому фактичному матеріалі простежується генеза поезії неволі досліджуваного періоду, доводиться, що генетично невольничча поезія Другої світової війни пов'язана з плачами невольників і сягає своїм корінням у багатотрагедальну історію України. Ці мотиви звучать ще в старих козацьких думах, у яких голосіння поступово перетворюється на ліричну пісню. А в роки воєнних лихоліть ХХ століття ці пісні актуалізувалися і зазвучали по-сучасному.

У статті аналізуються записи пісень, які відбивають горе молодих дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, страждання матерів, які втрачають своїх дітей. Більшість аналізованих творів зберігаються у фондах ІМФЕ України, а також у власних записах авторів статті.

Ключові слова: Народна творчість, пісенні новотвори, німецько-фашистська окупація, неволя, полонянки, народна пісенність, думи, пісні неволі, пісенні переробки, пісні-плачі, контамінації.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-61-73

Друга світова війна стала найскладнішим випробуванням не лише у долі українського народу, але й усього людства. «Україна була одним із головних театрів Другої світової війни. Її вогняний руйнівний-смертоносний вал двічі прокотився по всій території України, заторкнув так чи інакше долю кожної її людини. Глибокий драматизм і доленосність подій того часу настільки щільно вплелися в життя, думи, настрої українського народу, що не могли вони не перелитися і в його слово» [11, с. 281]. Народна пам'ять зафіксувала ці події у великій кількості фольклорних творів, які однозначно оцінюють війну як народне горе.

У повоєнний час фольклор періоду Другої світової війни збирався та активно записувався як явище скороминуще (поки ще були живими учасники тих подій). На перший погляд здається, що публікацій з цього приводу досить значна кількість [2]. Велику збирацьку і аналітичну роботу цього величезного прошарку народної культури провели Г. Барташевич, І. Березовський, О. Бріцина, М. Гайдай, С. Грица, В. Гусев, О. Дей, К. Кабашніков, Р. Кирчів, О. Кінько, Б. Кирдан, Н. Мацієвська, С. Мінц, С. Мишанич, М. Пазяк, О. Правдюк, М. Рильський, А. Федосик, Н. Шумада та багато інших дослідників. Цю проблему досліджували Т. і М. Нікольченко [14; 15; 16]. Велика робота по збиранню фольклору Другої світової війни була проведена у Білорусії, через

яку прокотився шквал воєнних подій, як і через Україну, у першу чергу [1, с. 255]. Як слушно зауважив Р. Кирчів [11, с. 330], чільне місце серед фольклорних творів воєнної тематики посідають пісні полону, примусового захоплення, і вивозу молодих людей у німецьку неволю та їхнє життя на чужині. Як зауважує дослідник, у піснях неволі простежується «трансформована у народній творчості проблема принесеної окупантами нової форми невільництва – насильної мобілізації і вивозу працездатного населення на каторжні роботи до Німеччини – «остарбайтерства» [11, с. 328]. Ці пісні перегукуються із давніми творами невільничої тематики в українському фольклорі. «Фактично в кожній із численних збірок фольклору Другої світової війни, які зберігаються у фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, присутні твори цієї невільничої тематики» [11, с. 331]. Р. Кирчів звертає увагу на збірник «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» [15], на книги описів фонду № 14 ІМФЕ, у якому зберігаються рукописні збірки записів невільничої поезії М. Гайдая, І. Юречка, О. Стебленка, П. Батюка, П. Іваненко, К. Кушнір, С. Демидова, Т. Красицької, М. Стельмаха, М. Плісецького, Є. Притули, М. Полотай, А. Шмиговського, М. Липи, М. Родіної, Л. Венгерова, Т. Колесниченко, І. Гуріна, О. Стеблянка, Д. Коваль, З. Рябчій, І. Заїки, О. Олійникова. Ці записи здійснені у різних регіонах України, і питання про їхнє дослідження і подальшу публікацію стоїть на часі. Питань, пов'язаних із цією тематичною групою пісень, торкаються і автори багатьох мемуарних творів, фрагментарно зустрічаємо спостереження про пісні фашистської неволі та каторги в деяких наукових виданнях. Цей фонд опрацьовувався Т. Нікольченко під час написання кандидатської дисертації [14]. Питання генези пісенності періоду Другої світової війни, зокрема невільничої, поставили і почали досліджувати в своїх монографіях О. Бріцина [3], С. Грица [8], С. Мишанич [12], О. Правдюк [17], Н. Шумада [25] та інші. Такий шлях дослідження цих пісень, на нашу думку, найбільш плідний і вартий продовження.

Генетичні витоки невільничої пісенності періоду війни сягають своїм корінням у багатостраждальну історію України. Князівські міжусобиці епохи Київської Русі, напади зовнішніх завойовників, які супроводжувались захопленням великої кількості полонених, відірваних від рідної землі, – все це відбилося з великою силою в усній народній творчості у вигляді плачів. Як у голосіннях за покійником, так і в плачах за захопленими у неволю передане людське горе. До нас дійшла велика кількість творів, що відображають спустошення українських земель монголо-татарами [9]:

«Зажурилась Україна, що нігде прожити. / Гей, витоптала орда кіньми маленькі діти. / Ой маленьких витоптала, великих забрала. / Назад руки постягала, під хана погнала».

Про тяжку турецьку неволю розповідається в думках «Невольники на каторзі», «Плач невільника в турецькій неволі», «Маруся Богуславка», «Іван Богуславець», «Сокіл і соколятко», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів з турецької неволі». Думи ці кобзарі часто називали піснями невільників на відміну від козацьких чи лицарських, у яких знайшла втілення тема бойового подвигу захисників рідної землі.

Отже, уже в епічних творах-думах переживання героїв набувають ліричного характеру, а згодом ці переживання виливаються у нову ліричну пісню. Особливо поетична лірична алегорія у формулах «невільничих плачів», наприклад у «Марусі Богуславці». Прохання до Бога про звільнення пов'язане з рідною землею. Невольник хоче поринути [19, с. 58]:

«На ясні зорі, / На тихі води. / У край веселий, / У мир хрещений».

Про страждання козаків-невільників на каторзі детально розповів Д. Яворницький [27, с. 246–251], ілюструючи свою оповідь словами з думи «Плач

невольників на турецькій каторзі».

На зміну стражданню народу під час полону приходять страждання, пов'язані з соціальним гнобленням: із обов'язковою військовою повинністю, рекрутськими наборами, соціальним розшарування суспільства і звідси – робота в наймах, бурлакування, кріпацтво. Ці страждання вилились у велику кількість пісень про відхід козака з дому [20, с. 82]:

«Ой гай, мати, ой, гай, мати, – ой гай зелененький, / Ой поїхав з України козак молоденький».

У пісенності періоду Другої світової війни відбувався процес відродження й актуалізації традиційних пісень. Вони набували нової якості й часто сприймалися зовсім по-сучасному. Особливо яскраво це проявилось під час вивозу на примусові роботи в Німеччину великої кількості молоді. Ці трагічні мотиви покликали до нового життя твори про розлучення з родом; твори, генетичне коріння яких сягає у весільні обрядові та старі солдатські й рекрутські пісні, пісні наймитів. І ця група творів спливла в пам'яті народу практично без змін або з дуже незначними вказівками на осучаснення життя і побуту.

Як зазначає С. Грица [13, с. 11], тема соціальної нерівності й протесту та пов'язані з нею життєві ситуації – відхід «у чужу стороньку», бідування на чужині у тяжкій праці, знуцання над знедоленими трудівниками – проходить крізь усі прошарки пісень найманих робітників, які не мали можливості відпочити навіть у вихідні дні [13, с. 172]:

«Вчора була суботонька, сьогодні неділя, / Чом на тобі, наймиточку, сорочка не біла? Ой не біла, ой не біла та й не буде біла, / Бо не знає бурлак бідний, коли та неділя».

У народній поезії часто поруч виступають образи козака, чумака, бурлака, рекрута, наймита, що свідчить про спільність їхніх інтересів, спільну долю, яка призводить до розлучення з родом, домівкою, матір'ю. І ці страждання людей виливаються у пісні-плачі за втраченими радощами нормального людського життя. Особливе місце мотив розлуки посідає у піснях весільних, коли наречена розлучається з рідними і переходить у патріархальну сім'ю чоловіка в якості підневільної служниці, а часто й рабині. Ця ситуація відобразилась у значній кількості пісень-плачів та пісень-голосінь дочки й матері.

У весільному обряді головною дієвою особою є наречена; їй присвячена велика кількість пісень, що поетизують жінку, немовби компенсуючи майбутні страждання у чужій родині. Тому й «жіноча» тема посідає головне місце в багатьох піснях. Це пісні дівчат, які оплакують свою подругу, пісні жінок, які з власного досвіду знають, що чекає дівчину в чужій родині. І, нарешті, пісні, що виконуються від імені самої нареченої: пісні-звернення до матері, до батька, до братів, до сестер, до інших родичів. Аналогічні пісні матері, яка виплакує горе розлуки зі своєю «зірочкою», «ясочкою», в якій на чужині «краса зів'яне», «біле личко почорніє». Пісні матері й дочки становлять своєрідний діалог, у якому знаходять розраду жіночі почуття. Часто в цих піснях звучить безнадія: життя у неволі порівнюється з повільним умиранням.

І ось ця традиційна лірика своєрідно-вигадливо переплелась із новотворами у роки Другої світової війни в піснях дівчат, вивезених на примусові роботи до Німеччини, у піснях матерів, які вічно горювали і оплакували своїх втрачених дітей та висловлювали надію на їхнє повернення. За своїми художніми якостями, силою емоційного впливу, різноманітністю використання мотивів цей цикл пісень чи не найвиразніший. Генетичний зв'язок із традиційною лірикою тут спостерігається особливо в переважанні жіночого начала.

У традиційних солдатських та рекрутських піснях звучить мотив розмови зозулі й

матері [21, с. 91]. У сучасному побутуванні набула поширення пісня про матір-зозулю. Вона співається в усіх областях Середнього Придніпров'я (Київщина, Житомирщина, Черкащина, Кіровоградщина, Дніпропетровщина) та Полісся (Рівненщина, Чернігівщина) [18, с. 37]. Сюжет пісні розвивається по-різному. Але майже в усіх варіантах наголошується [18, с. 204]:

«Ой то не зозуля, то рідная мати, / Вона виряджала сина. Воювати».

У одній з пісень розповідається лише про вирядження сина, у другій – про те, як мати мріяла оженити сина та побачити вдома невістку, в третій – про те, як сину тяжко служити в неволі і як йому хочеться повернутися додому. У багатьох піснях лейтмотивом проходить звернення до матері, впевненість у тому, що мати врятує від біди і допоможе у скрутному становищі [18, с. 204–207]. У 1945 році ця пісня була записана від дівчат у Київській області, які повернулися з фашистської неволі. На Харківщині пісня була записана у вигляді звертання до матері:

Коли б мамцю, знала, яка мені біда, / То ти б передала, то ти б передала / Горобчиком хліба. / Горобчиком хліба, синичкою солі / Коли б, мамцю, знала, коли б, мамцю, знала, / В якій я неволі [18, с. 204].

У записах Е. Притули, зроблених під час війни в районах Полісся, є пісні, в яких мотив «матері-зозулі» трансформувався в мотив «дочки-зозулі» [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой у полі берізка самотня стояла. / На тій берізці зозуля сумно кувала. / Ой то не зозуленька сумно кувала, / То дівчина чорнобрива / За рідним краєм плакала – ридала».

У наступному варіанті пісні замість горобчика з'являються голуби як символи мирного життя, символи кохання [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой, коли б ти, матінко, знала, / Яке мені лихо та біда, / То ти б мені сивим голубочком / Передала кусок хліба. / Сивим голубочком хліба, / Голубкою водиці та солі. / Тяжко, мамо, помирати. / В німецькій неволі».

Розповідь про тяжку долю рекрута на чужині змінюється розповіддю про тяжку працю дівчат у неволі [10, од. зб. 21. – С. 261. Зап. Е. І. Притули]:

«Ой, матінко рідна, нащо породила, / Щоб я німцєві клятому так тяжко робила? / Щоб він їв і пив мою кривавицю, / А я щоб їла і пила хліб – сечавицю».

У наведеному прикладі спостерігається явище контамінації, на яке звернув увагу С. Мишанич [12, с. 38]. Виконавці згадали пісні, почуті в дитинстві від дорослих; ці твори відродилися в новій якості, у нових варіантах, значною мірою переосмислені. Тут складені різні уривки – з пісні рекрутської, з пісні наймитів та з весільної. Але сприймається це як цілком органічна єдність, бо уривки об'єднані зображенням психічного стану ліричного героя.

В українській народній пісенності сталим є образ-символ калини. Сміслові навантаження цього образу різноманітні: це і символ самовідданого кохання, і цнотливості дівчини; це символ дівочої краси. У різних ситуаціях образ калини несе різне смислове навантаження. Якщо кохання щасливе, калина буйно квітне. Якщо нещасливе – калина всихає або хилиться додолу. Гірко виспіває сопілка, вирізана з калини. На могилі дівчини саджають калину, яка губить своє листя і кетяги ягід.

Цей своєрідний цикл, що об'єднався навколо образу дерева, традиційно має назву «Калина-малина». Це і пісні весільні, і пісні солдатські та рекрутські, у яких звучить почуття горя та гіркоти розлучення [18, с. 241]:

«Калина-малина, не сладка не гірка, / Чого заридала, солдацькая жінка».

У роки Другої світової війни пісня з цим мотивом знову стає популярною, але в ній вже звучать ноти необхідності захищати рідний край, визволяти з неволі близьких [13, с. 24]:

«Калино-малино, не сладка не гірка, / Чого заридала, солдацькая жінка?

Чого заплакала, чого заридала? / Любила, кохала, в армію віддала. / В армію віддала недалеко-близько. / Недалеко-близько в червонеє військо. / Ой там він присягу дає своему краю. / На вірність Україні, за щастя родини. / За рідну країну у бій твердо стану, / Брата, сестричку з неволі дістану!»

Усі проблеми складного життя періоду війни вилилися у пісню, естетичним взірцем для якої слугували традиційні твори, співані в години лихоліття.

У традиційних народних піснях є поширеним символ «чорного ворона», який кричить і віщує нещастя, горе, розлуку [13, с. 91]:

«Ой криче, криче та чорненький ворон / Та на глибокій долині, / Ой плаче, плаче молодий козаче / По нещасливій годині».

Цей мотив про горе козака на чужині трансформувался у мотив плачу дівчини після отримання нею звістки про від'їзд до Німеччини [22, с. 77]:

«Ой прилетів чорний ворон / Та й сів на стодолу, / Загадав він дівчиноньці / Дорогу в неволю... / Бодай тебе, чорний ворон, / Куля не минула. / Щоб про твою неволеньку Україна не чула».

У збірнику «Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну» ця пісня вміщена як записана 1944 року. На Рівненщині, в м. Дубно, вона записана від учасника війни у 1988 році.

Особливо яскраво в піснях неволі відбилися мотиви прощання дочки з матір'ю [10, од. зб. 55. – С. 24.]:

«Вийшла я із хати, / Стала на порозі, / Прощалася з рідними – / Полилися сльози. / Прощайте, рідні й сестри, / З вами розстаюся. / З далекої Німеччини / Може й не вернуся».

Пісенний цикл «Калина-малина» весільної тематики в піснях неволі зустрічається часто, але мати страждає не тільки від того, що дочка йде до свекра і свекрухи, а вирушає в далеку чужину [10, од. зб. 29 «б». – С. 119. Записи з Чернігівщини]:

«Калина-малина над яром стояла, / Мати на чужину дочку виряджала... / Прощай, мамо, тато, з вами розстаюся. / Іду в чужу стороненьку, може й не вернуся».

Серед пісень неволі періоду Другої світової війни з новою силою зазвучав мотив горя і смерті матері, яка не змогла діждатися своєї дочки [10, од. зб. 25 «а». – С. 70–71]:

«Росла, росла трава / Та й стала всихати, / Ждала мати свою доню. / Стала помирати. Поховали бідну матір / У вишневім садочку. / У вишневім садочку. / У крайнім куточку».

На перший погляд може здатися, що пісня створена безвідносно до долі полонянок у Німеччині. Але записана вона від Кохан Г. (с. Некриші Черняхівського району Житомирської області), яка була на примусових роботах у Німеччині в м. Гляйвіц і працювала там на фабриці. За її свідченням, у цій пісні вилились глибокі страждання дівчат-полонянок.

У багатьох народних піснях природа – така ж дійова особа, як і людина. Зображення природи підсилює емоційність психологічного стану людини. Часто це вишневий садочок як естетичний символ домашнього вогнища і сімейного щастя. І не випадково саме він особливо підкреслює страждання матері [10, од. зб. 21. – С. 155]:

«Білим цвітом сад укрився, / Та й став зацвітати. / Нема доні із неволі – / Плаче рідна мати».

З квітучою вишенькою порівнює мати свою доньку перед довгою розлукою [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. М. П. Стельмах]:

«Ой вишеньки, черешеньки, / Цвітуть – процвітають. / З України в Німеччину /

Дівчат виряджають».

У вишневому садочку мати намагається знайти собі розраду, але розлука дуже тяжко на неї впливає [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. А. Д. Шмиговський]:

«У вишневому саду / До листочка припаду, / До листочка припаду, / Як той камінь у воду».

Ця пісня записана у с. Неборівці Червоноармійського району Житомирської області М. Стельмахом у 1944 році. Виконавиця її – Г. Оріховська – була у фашистській неволі. Інший фольклорист, А. Шмиговський, у 1944 р. від учасників художньої самодіяльності з с. Кам'яний Брід Володимир-Волинського району Житомирської області записав пісню неволі, в якій знову зустрічається порівняння розлуки з тяжким каменем [10, од. зб. 21. – С. 175. Зап. М. П. Стельмах]:

«Та впав камінь та й лежить (2) / На чужині горе жити... / Сяде мати вечерять (2) Стане дочку споминать...».

У хвилини відчаю мати в зверненнях до дітей виливає свій біль від того, що вона не може їм допомогти [10, од. зб. 21. – С. 34. Зап. А. Д. Шмиговський]:

«Сини мої, сини мої, / Сини-соловейки. / Чом ви мене не кидали, / Як були маленькі. Дочки мої, дочки мої, / Дочки мої, пави. / Чом ви мене не видали, / Як падали з лави.

Я ж щоденно і щонічно / Жду вас і не знаю, / Чи вернетесь ви до мене / Із чужого краю...».

Багато пісень неволі, побудованих у формі діалогу між матір'ю та дочкою, нагадують про колишню близькість і підсилюють гіркоту розлуки. Одна з таких «розмов» відбувається на тлі старовинної української пісні «Посію я жито» [10, од. зб. 1183. – С. 34. (Передав до архіву А. П. Правдюк)]:

«- Посію я жито / Поміж лободою. / Ой чи буде жалко / Вам, мамо за мною? / – Буде, доню жалко, / Буде за тобою. / Хто ж мене догляне / До смерті, старої...».

Дівчина відповідає матері з відчаєм [10, од. зб. 54а. Записи, зроблені в Житомирській обл.]:

«- Не вернуся, мамо, / З далекого краю. / Мою голівоньку / Без тебе сховують».

У багатьох піснях з'являються птахи-помічники або птахи-співрозмовники. Про горобчика, голубочка, синичку ми вже говорили. Часто зустрічається звертання до соловейка [10, од. зб. 54. – С. 173. Невольничі пісні, записані на Житомирщині].:

«Соловейко, соловейко, / Вчини мою волю. / Я напишу лист дрібненький – / Занеси додому. / Прилети додому / Та сядь у садочку, / Спитай батька – матір, / Чи забули дочку».

Пісні полонянок періоду Другої світової війни вирізняються широким використанням традиційної символіки. Як зазначив С. Мишанич [12, с. 174], німецько-фашистська окупація підштовхнула до своєрідного відродження традиційного фольклору мінорної тональності. Це пісні горя і сліз. Про тяжку розлуку з рідною Україною співали полонені як у роки минулих лихоліть, так і в роки Другої світової війни [29]:

«Україно, Україно, / Рідна моя ненько, / Як згадаю я про тебе, / Заболить серденько».

Це плачі під гнітом фашистської неволі [10, од. зб. 28. – С. 5]:

«Ревуть-стогнуть гори-хвилі / В синесенькім морі. / Плачуть-тужать українці / В німецькій неволі».

У розглянутих нами зразках порівняно мало нових образів. Народна пам'ять відтворила найбільш придатний для даної ситуації прошарок пісенності, в якому вилились глибокі особисті людські переживання, які є вічними в усі часи, в усі епохи.

Не було потреби значно удосконалювати високохудожню лірику; переробки таких пісень були незначними, переважно для позначення реалій сучасності [24, с. 60]:

«Ой ти ненько, моя матінко, / Ой до чого ж ми та й діждалися, / Діждалися, дожидалися, / Що беруть нас у Німеччину, / Що женуть та у чужиньку. / А чужа німецька сторона / Горем тяжким засіяна, / Слізеньками нашими полита, / Сумом, гірким полином / Огорожена...».

Більш помітних переробок у піснях неволі зазнали зразки літературного походження. Вони актуалізувалися в умовах Другої світової війни і зазвучали з новою силою. Пісня на слова Т. Шевченка «Реве та стогне Дніпр широкий» у репертуарі полонянок набула іншого звучання [10, од. зб. 55. – С. 168. Зап. Е. І. Притулою в Бердичівському районі на Житомирщині]:

«Реве та стогне буйний вітер, / І гай зелений шелестить. / Там товарняк в'ється змією – / Він до Германії спішить».

Серед пісень полонянок періоду війни зустрічаємо переробки пісень на слова українських і російських поетів. Так, вірш В. Лебедєва-Кумача «Україна моя» перетворився на популярну пісню, яка співалася як російською, так і українською мовами. Вона була записана в Бердичівському районі Житомирської області 1944 року [10, од. зб. 55. – С. 104]:

«У Німеччину їдуть дівчата, / Ось капнула перша сльоза. / Україно, моя Україно, / Дорога ти моя сторона».

Для однієї з пісень неволі «Я сьогодні від вас од'їжджаю», записаної у Черняхівському районі Житомирщини, взірцем послугував вірш П. Грабовського «Не раз ми ходили в дорогу» [10, од. зб. 21. – С. 153]:

«Я сьогодні од вас од'їжджаю / У далекий німецький край. / Ой чи вернусь, чи, може, загину – / Ти про мене, матусю, згадай».

У фольклорі неволі були поширеними переробки пісні «Раскинулось море широко» [10, од. зб. 1207. – С. 70]:

«Раскинулись рельсы широко. / По ним эшелоны летят. / Они с Украины вывозят В Германию наших дивчат».

У піснях полонянок зафіксовані переробки пісень із популярного довоєнного фільму «Юність Максима» [10, од. зб. 22. – С. 35]:

«Тучи над городом стали, / В воздухе пахнет грозой... / Немцы приказ изда-а-али – Народ угоняют с собой».

Дівчата-невольниці співали про все – як їх годували гнилою капустою, що «чай» був просто водою; що полонені в концтаборах залишалися без теплого одягу, що до «східних» робітників німці ставилися з особливою зневагою, примушуючи їх носити нашивки з написом «Ост.». В архівах ІМФЕ зафіксовано безліч пісень невольників під назвою: «Табірна пісня». Аналіз пісень неволі періоду Другої світової війни дає можливість зробити висновок, що за розмаїттям барв і засобів це чи не найяскравіший прошарок народної творчості. Ці пісні вирізняються глибоким ліризмом, емоційною силою впливу на слухача. Тут примхливо переплелися фольклорна і літературна стихії, але з переважанням все-таки поезії традиційної. Значення саме цієї поезії у наш час є незаперечним і вкотре свідчить про вічну художню пам'ять народу, про здатність відтворювати все краще в скрутну хвилину і на цій основі творити нові зразки.

Наукова зацікавленість проблематикою фольклору Другої світової війни спостерігається і в подальших дослідженнях. Так, І. Грідіна [6], аналізуючи відображення другої світової війни у фольклорі українського народу, застерігає від певних стереотипів у поглядах на це питання. В. Грінченко, аналізуючи фольклор українських примусових робітників нацистської Німеччини [7], наголошує на тому, що

страшні події війни стосувалися всіх народів, великих і малих, які населяли колишній Радянський Союз: росіян, українців, білорусів, молдаван і ін. Досліджуваний прошарок фольклору є складовою частиною всього масиву усної народної творчості. Такі дослідження в наш час видаються необхідними. Погоджуємося зі словами відомого фольклориста-музикознавця О. Правдюка: «Гласність відкрила нам багато невідомих і старанно прихованих сторінок воєнного часу: безглузді жертви, коли віддавалися накази з шаблями наголо кидатися на танки, коли полонені автоматично вважалися зрадниками...» [17, с. 35]. Зараз відбувається більш поглиблене вивчення минулого, особливо у зображенні подій Другої світової війни. У простого люду своя правда – війна порушила мирний порядок, фашисти намагалися позбавити людей самого права на життя. І це відбилося у великій кількості фольклорних творів. А більш глибоке дослідження фольклору Другої світової війни ще на часі. Цій проблемі присвячена фундаментальна монографія Р. Кирчіва [11]. У передмові до монографії відомий вчений С. Павлюк зазначає, що дослідник, авторитетний фахівець на ниві літературознавства, етнографії, фольклористики, «взявся за дослідження важливої і багатопланової історико-культурологічної проблеми відображення в усній словесності українського народу вельми складного і насиченого доленосними подіями минулого двадцятого століття» [11, с. 4].

Заслуговує на увагу твердження дослідника про те, що фольклор у період воєн і катастроф як відображення життя людей, потребує особливої уваги, тим більше, що цей прошарок словесної творчості, «у свій час не зібраний, у переважній більшості відійшов у забуття» [11, с. 75]. Багато подій початку ХХ століття відбилося в усній народній пам'яті. Це емігрантські пісні, які зчаста перегукуються з піснями неволі; це фольклор періоду революційних подій у Росії 1905–1907 рр.; це фольклор, у якому відбулися протестні дії українців проти панів, орендарів, шинкарів у західних регіонах краю. Тема народного опору й організованої боротьби проти безправ'я, соціального і національного гноблення у словесній творчості поширюється на тлі народних повстань початку століття. Та справжнім випробуванням цієї пори, як вказує В. Гнатюк, була Перша світова війна: «Се потрясіння таке сильне, що його наслідки будуть відчувати на собі ще наші внуки» [5, с. 68]. Роман Кирчів аналізує стан справ у збиранні і вивченні цього прошарку фольклору, але зазначає, що він потребує ґрунтовного дослідження. Тематика фольклору цього періоду відображає вічні проблеми. «Народне поетичне слово вболіває за долею жовніра, який змушений покидати батька, матір, жінку, дітей, кохану дівчину і йти воювати, поневірятися, наражатися на небезпеку, смерть, каліцтво, страждання, виливає тугу його рідних, оплакування полеглих, розповідає про спричинені війною руїни, кривди і біди мільйонів простого люду, що підтверджується словами з наступної пісні «Ой війна, війна, / Світова війна... / Не жди, мати сина, Бо його нема» [11, с. 102].

«Національно-патріотична тема в українському фольклорі періоду Першої світової війни знайшла свій вершинний вираз особливо в стрілецьких піснях, що виникли у зв'язку зі створенням і діяльністю військового формування в складі австро-угорської армії – легіону Українських Січових Стрільців – першої української формації нової доби» [11, с. 104]. Згодом це військово-утворення зазнало реформувань. А в історії фольклористики «саме з цими формуваннями українських збройних сил пов'язане головним чином творення, поширення і популяризація стрілецьких пісень» [11, с. 104]. Р. Кирчів проводить огляд збирацької і дослідницької діяльності фольклористів саме в галузі вивчення стрілецьких пісень, яка стала можливою останнім часом і не дозволялася «з ідеологічних мотивів» за часів існування СРСР. У його монографії визначається великий внесок В. Гнатюка у вивчення фольклору воєнних

лихоліть початку століття, інших збирачів цього прошарку творчості [5]. Як зазначає дослідник, в основу стрілецького пісенного репертуару лягли ще довоєнні січові патріотичні пісні на слова І. Франка, К. Трильовського, Б. Лепкого, В. Лебедової, О. Колесси, О. Маковея, С. Чарнецького, Г. Труха, С. Яричевського, П. Карманського, Р. Купчинького, а також низка народних козацьких пісень. «Характерною особливістю цих творів є їх генетична спорідненість і близькість з народнопісенною традиційністю – в поезиці, мотивах, мелодиці» [11, с. 107]. Р. Кирчів зазначає, що про фольклор, пов'язаний з національною революцією в Україні і боротьбою проти її ворогів зберігся не там, де відбувалися події, а в інших місцях. Відбулося це тому, що радянська фольклористика забороняла збирати те, що не вкладалося в рамки її ідеології. Й сталося так, що через репресивний чинник була втрачена велика кількість фольклорних творів – народних свідчень тієї буремної доби. А проблеми, яких торкалася неписана історія народу (фольклор) у цьому періоді, відлунювалися і у фольклорі Другої світової війни, у подальший час. Уважаємо злободенними слова Р. Кирчіва: «Український фольклор періоду Другої світової війни – це не лише звеличення героїки... Це цілий спектр ідейно-змістових тем і мотивів, у якому домінувала головно національно-патріотична тема – вболівання над недолею України, яка стала ареною нищівного воєнного конфлікту імперіалістичних хижаків, заклик до її визволення. Це плач над руїнами, над мільйонами знівечених і знищених людських життів і доль, вилив туги за Україною новітніх бранців – «остарбайтерів» і сотень тисяч українських патріотів-емігрантів, які змушені були покинути свою батьківщину» [11, с. 518]. Ці слова відомого вченого дають підстави заперечити твердження, що фольклорна стихія у ХХ столітті стихає. Скоріше за все, зараз з'являється можливість вивчати справжній фольклор без заангажованості і упередженості. А фольклор неволі, на нашу думку, якнайповніше відбиває глибинні загальнолюдські почуття. С. Виткалов слушно зауважує, що фольклор є основою художньої культури, оскільки «соціально-прагматичний світ обумовлений духовними уявленнями про його цілісність та ідеали» [4, с. 262].

Список використаної літератури

1. Беларуски фальклор Вяликай Айчіннай вайны / Склад. І. В. Гутарау, М. Я. Грынблат, К. П. Кабашнікаў і інш. [Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору Акадэміі навук БССР]. – Мінск: Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1961. – 617 с.: нотныя іл. ; Belarusky` fal`klor Vyaly`kaj Ajchy`nnaj vajny / Sklad. I. V. Gutarau, M. Ya. Grynblat, K. P. Kabashnikau i insh. [Instytut mastactvaznaŭstva, etnagrafii i fal`kloru Akadэmii navuk BSSR]. – My`nsk: Выдавечтва Акадэміі навук BSSR, 1961. – 617 s.: notnyya il.
2. Березовський І. П. Збирання та вивчення фольклору Великої Вітчизняної війни / І. П. Березовський // Нар. творчість та етнографія. – 1965. – № 3. – С. 40–50. ; Berezovs`ky`j I. P. Zby`rannya ta vy`vchennya fol`kloru Vely`koyi Vitchy`znyanoyi vijny` / I. P. Berezovs`ky`j // Nar. tvorchist` ta etnografiya. – 1965. – # 3. – S. 40–50.
3. Бріцина О. Ю. Український антифашистський фольклор (до питання про специфіку творчих процесів) / О. Ю.Бріцина //Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму. Зб. наук. праць. – К., 1990. – С. 36–43. ; Bricy`na O. Yu. Ukrayins`ky`j anty`fashy`sts`ky`j fol`klor (do py`tannya pro specy`fiku tvorchy`x procesiv) / O. Yu.Bricy`na //Xudozhnya kul`tura krayin Sxidnoyi ta Pivdennoyi Yevropy` v borot`bi proty` fashy`zmu. Zb. nauk. pracz`. – K., 1990. – S. 36–43.
4. Виткалов С. В. Рівненщина: культурно-мистецький потенціал в парадигмах сучасності. Монографія / С. В. Виткалов. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 416 с. ; Vy`tkalov S. V. Rivnenshhy`na: kul`turno-my`stecz`ky`j potencial v parady`gmax suchasnosti. Monografiya / S. V. Vy`tkalov. – Rivne: PP DM, 2012. – 416 s.

5. Гнатюк В. Війна і народна поезія / В. Гнатюк // Календарик для січових стрільців і жовнірів. – Відень, 1916. – С. 68–85. ; Gnatyuk V. Vijnna i narodna poeziya / V. Gnatyuk // Kalendarj`k dlya sichovy`x stril`civ i zhovniriv. – Viden`, 1916. – S. 68–85.

6. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939–1945 рр.): монографія / І. М. Грідіна;. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2010. – 418 с. ; Gridina I. M. Duxovne zhy`ttya naselelnya Ukrayiny` v roky` Drugoyi svitovoyi vijny` (1939–1945 rr.): monografiya / I. M. Gridina;. – Donecz`k: Donecz. nac. un-t, 2010. – 418 с.

7. Грінченко В. В. «Раскинулись рельсы далеко...»: фольклор примусових робітників нацистської Німеччини у публікаціях радянської доби / В. В. Грінченко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Харків, 2008. – Вип. 11. – С. 103–122. ; Grinchenko V. V. «Rasky`nuly`s` rel`sy daleko...»: fol`klor pry`musovy`x robitny`kiv nacy`sts`koyi Nimechchu`ny` u publikacijax radyans`koyi doby` / V. V. Grinchenko // Visny`k Harkivs`kogo nacional`nogo universy`tetu im. V. N. Karazina. Istorija Ukrayiny`. Ukrayinoznavstvo: istory`chni ta filosofs`ki nauky`. – Harkiv, 2008. – Vy`p. 11. – S. 103–122.

8. Грица С. Й. Мелос української епіки / С. Й. Грица. – К.: Наукова Думка, 1979. – 245 с. ; Gry`cza S. J. Melos ukrayins`koyi epiky` / S. J. Gry`cza. – K.: Naukova Dumka, 1979. – 245 s.

9. Зажурилась Україна // Українські народні пісні. Книга перша. / упоряд. З. Василенко, М. Гордійчук – К.: Мистецтво, 1955. – С. 27. ; Zazhury`las` Ukrayina // Ukrayins`ki narodni pisni. Kny`ga persha. / uporyad. Z. Vasy`lenko, M. Gordijchuk – K.: My`stecztvo, 1955. – S. 27.

10. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Відділ фондів. – Фонд № 14-3 – Рукописні збірки записів української невольничої поезії Другої світової війни. ; Insty`tut my`stecztvoznavstva, fol`klory`sty`ky` ta etnologiyi im. M. T. Ry`l`s`kogo NAN Ukrayiny`. Viddil fondiv. – Fond # 14-3 – Rukory`sni zbirky` zapu`siv ukrayins`koyi nevol`ny`choyi poeziyi Drugoyi svitovoyi vijny`.

11. Кирчів Р. Ф. Двадцять століття в українському фольклорі. / Р. Ф. Кирчів. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. – 536 с. ; Ky`rchiv R. F. Dvadcjate stolittja v ukrayins`komu fol`klori. / R. F. Ky`rchiv. – L`viv: Insty`tut narodoznavstva NAN Ukrayiny`, 2010. – 536 s.

12. Мишанич С. В. Пісенна культура радянського села / С. В. Мишанич. – К.: Наукова думка, 1977. – 208 с. ; My`shany`ch S. V. Pisenna kul`tura radyans`kogo sela / S. V. My`shany`ch. – K.: Naukova dumka, 1977. – 208 s.

13. Наймитські та заробітчанські пісні: збірник / Упорядкування і вступна стаття: Софія Грица, Олексій Дей та інші. – К.: Наукова думка, 1975. – 572 с. ; Najmy`ts`ki ta zarobitchans`ki pisni: zbirny`k / Uporjadkuvannya i vstupna stattya: Sofiya Gry`cza, Oleksij Dej ta inshi. – K.: Naukova dumka, 1975. – 572 s.

14. Никольченко Т. М. Народная песенность периода Великой Отечественной войны в районах Украинского Полесья: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.01.09 «Фольклористика» / Т. М. Никольченко. – Минск, 1991. – 19 с. ; Ny`kol`chenko T. M. Narodnaya pesennost` pery`oda Vely`koj Otechestvennoj vojny v rajonax Ukray`nskogo Poles`ya: avtoref. dy`ss. na soy`skany`e uchenoj stepeny` kand. fy`lol. nauk: specz. 10.01.09 «Fol`klory`sty`ka» / T. M. Ny`kol`chenko. – My`nsk, 1991. – 19 s.

15. Нікольченко Т. М. Невольничя пісенність Українського Полісся періоду Великої Вітчизняної війни / Т. М. Нікольченко // Народна творчість та етнографія, 1992 – № 3 – С. 34–41. ; Nikol`chenko T. M. Nevol`ny`cha pisennist` Ukrayins`kogo

Polissya periodu Vely`koyi Vitchy`znyanoi vijny` / T. M. Nikol`chenko // Narodna tvorchist` ta etnografiya, 1992 – № 3 – S. 34–41.

16. Нікольченко Т. М. Поезія горя і сліз (невольничча пісенність українського народу періоду Великої Вітчизняної війни) / Т. М. Нікольченко, М. В. Нікольченко // Вісник МДУ. Серія: Філологія. Вип. – 7. – С. 59–68. ; Nikol`chenko T. M. Poeziya gorya i sliz (nevol`ny`cha pisennist` ukrayins`kogo narodu periodu Vely`koyi Vitchy`znyanoi vijny`) / T. M. Nikol`chenko, M. V. Nikol`chenko // Visny`k MDU. Seriya: Filologiya. Vy`p. – 7. – S. 59–68.

17. Правдюк О. А. Східнослов'янські патріотичні пісні у роки Великої Вітчизняної війни / О. С. Правдюк // Художня культура країн Східної та Південної Європи в боротьбі проти фашизму. Зб. наук праць. – К., 1990. – С. 17–35. ; Pravdyuk O. A. Sxidoslov`yans`ki patrioty`chni pisni u roky` Vely`koyi Vitchy`znyanoi vijny` / O. S. Pravdyuk // Xudozhnya kul`tura krayin Sxidnoyi ta Pivdennoyi Yevropy` v borot`bi

18. Рекрутські та солдатські пісні / Академія наук УРСР; Упоряд.: А. Л. Іоаніді, О. А. Правдюк. – К.: Наукова думка, 1974. – 642 с. ; Rekruts`ki ta soldats`ki pisni / Akademiya nauk URSS; Uporiad.: A. L. Ioanidi, O. A. Pravdyuk. – K.: Naukova dumka, 1974. – 642 s.

19. Українські народні думи та історичні пісні / Упоряд.: П. Д. Павлій, М. С. Родіна, М. П. Стельмах. За редакцією М. Т. Рильського, К. Г. Гуслистого. – Київ: Вид-во АН України, 1955. – 659 с. ; Ukrayins`ki narodni dumy` ta istory`chni pisni / Uporiad.: P. D. Pavlij, M. S. Rodina. M. P. Stel`max. Za redakciyeyu M. T. Ry`l`skogo, K. G. Gusly`stogo. – Ky`yiv: Vy`d-vo AN Ukrayiny`, 1955. – 659 s.

20. Українські народні пісні. В двох книгах / упоряд. З. Василенко, М. Гордійчук. – Книга 2. – К.: Мистецтво, 1955. – 416 с. ; Ukrayins`ki narodni pisni. V dvox kny`gax / uporyad. Z. Vasy`lenko, M. Gordijchuk. – Kny`ga 2. – K.: My`stecztvo, 1955. – 416 s.

21. Українські народні пісні. – В двох книгах / упоряд. З. Василенко, М. Гордійчук. – Книга 1. – К.: Мистецтво, 1955. – 456 с. ; Ukrayins`ki narodni pisni. V dvox kny`gax / uporyad. Z. Vasy`lenko, M. Gordijchuk. – Kny`ga 1. – K.: My`stecztvo, 1955. – 456 s.

22. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленти-Ходаковського (з Галичини, Волині, Поділля, Придніпрянщини і Полісся) / Упорядкув., текстологічна інтерпретація і комент. О. І. Дея; автрибуція автографів і копій та передм. Л. А. Малаш, О. І. Дея. – К.: Наукова думка, 1974. – 780 с. ; Ukrayins`ki narodni pisni v zapu`sax Zoriana Dolenty`-Xodakovs`kogo (z Galy`chy`ny`, Volyni, Podillya, Pry`dnipryanshhy`ny` i Polissya) / Uporiadkuv., tekstologichna interpretaciya i koment. O. I. Deya; avtry`buciya avtografiv i kopij ta peredm. L. A. Malash, O. I. Deya. – K.: Naukova dumka, 1974. – 780 s.

23. Українська народна поезія про Велику Вітчизняну війну / Упорядкували М. Родіна, М. Стельмах. Відповідальний редактор М. Рильський. – К.: Видавництво АН УРСР, 1963. – 335 с. ; Ukrayins`ka narodna poeziya pro Vely`ku Vitchy`znyanu vijnu / Uporiadkuvaly` M. Rodina, M. Stel`max. Vidpovidal`ny`j redaktor M. Ry`l`s`ky`j. – K.: Vy`davny`cztvo AN URSS, 1963. – 335 s.

24. Украинские народные думы / Сост. Б. П. Кирдан. – М.: Наука, 1972. – 560 с. ; Ukray`nscy`e narodnye dumy` / Sost. B. P. Ky`rdan. – M.: Nauka, 1972. – 560 s.

25. Фольклор Вітчизняної війни / Під ред. Ф. Колесси; збирачі: В. Лавриненко та ін.; упоряд. А. Мацкевич. — Львів: Обл. будинок нар. творчості, 1945. – 130 с. ; Fol`klor Vitchy`znyanoi vijny` / Pid red. F. Kolessy`; zby`rachi: V. Lavry`nenko ta in.; uporyad. A. Maczkevy`ch. — L`viv: Obl. budy`nok nar. tvorchosti, 1945. – 130 s.

26. Шумада Н. С. Традиційна основа поезики слов'янського пісенного фольклору періоду Другої світової війни / Н. С. Шумада // Художня культура країн Східної та

Південної Європи в боротьбі проти фашизму. Зб. наук. праць. – К., 1990. – С. 8–16. ;
Shumada N. S. Tradycijna osnova poety`ky` slov'yans`kogo pisennogo fol`kloru periodu
Drugoyi svitovoyi vijny` / N. S.Shumada // Xudozhnya kul`tura krayin Sxidnoyi ta
Pivdennoyi Yevropy` v borot`bi proty` fashy`zmu. Zb. nauk. prac`. – К., 1990. – С. 8–27.
Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У трьох томах. Том перший /
Д. І. Яворницький. – Т.1. – Львів: Видавництво «Світ», 1990. – 319 с.: іл. ;
Yavorny`cz`ky`j D. I. Istorija zaporiz`ky`x kozakiv. U tr`ox tomax. Tom pershy`j / D. I.
Yavorny`cz`ky`j. – Т.1. – L`viv: Vy`davny`cztvo «Svit», 1990. – 319 s.: il.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

T. Nikolchenko,
M. Nikolchenko

UKRAINIAN FOLK SONGS OF THE STORMY YEARS (SONGS OF CAPTIVITY OF THE SECOND WORLD WAR)

The article covers the complex processes of folk art during the Second World War, in particular slave poetry. In times of war, the creation of folk poetry is intensified, which is caused by the need to respond to events, to record them, above all, in memory. These song responses to events take place on the material of "old" samples of poetry that are already known. And «innovations» are used by participants of events and are saturated with new realities.

Such is the folk song of the period of fascist captivity during the Second World War. The genesis of the poetry of captivity of the studied period can be traced on a large factual material, it is proved that genetically slave poetry of the period of the Second World War is connected with the cries of slaves and has its roots in the long history of Ukraine. These motives are still heard in the old Cossack thoughts, in which the lamentation gradually turns into a lyrical song. And during the war troubles of the twentieth century, these songs became relevant and sounded in a modern way.

The article analyzes recordings of songs that reflect the grief of young girls taken to forced labor in Germany, the suffering of mothers who lose their children. Most of the analyzed works are stored in the funds of the IMFE of Ukraine, as well as in the own records of the authors of the article.

The folklore of captivity, according to the authors of the article, fully reflects the deep universal feelings. It is the basis of artistic culture, because the socio-pragmatic world is conditioned by spiritual ideas about its integrity and ideals.

The folklore of captivity, according to the authors of the article, fully reflects the deep universal feelings. It is the basis of artistic culture, because the socio-pragmatic world is conditioned by spiritual ideas about its integrity and ideals.

Key words: Folk art, song innovations, Nazi occupation, captivity, captives, folk songs, thoughts, captivity songs, song adaptations, crying songs, contamination.

УДК 005.9(477)«1946/1991»

С. Є. Орехова,
О. М. Музика

ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УРСР ЯК ОСНОВА СУЧАСНОГО ВІТЧИЗНЯНОГО ДІЛОВОДСТВА

У статті представлений результат аналізу публікацій з проблеми документального забезпечення управлінської діяльності в УРСР за період 1946–1991 рр. у сучасних вітчизняних фахових виданнях, враховуючи часовий розріз від початку до 20–го року XXI століття. Наголошено, що фахові періодичні видання з документознавства необхідно сприймати як центр формування ґрунтовно нових, унікальних знань з огляду на історичну складову або перспектив розвитку з боку освітлення певної проблеми з документування. Періодичні видання є важливим історичним джерелом, здатним збагатити історіографічне й історичне відтворення еволюції документування, виявити різноаспектні відрізнення обраної епохи.

Ключові слова: документ, документування, діловодство, історія діловодства, документальне забезпечення управління, УРСР, Україна.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-73-85

Як без минулого немає майбутнього, так і без урахування історичної бази вітчизняної документальної науки немає шляхів для подальшого її розвитку, вдосконалення на теренах України та інтеграції у світовий професіональний простір сьогоденні.

Метою публікації є аналіз документального забезпечення управлінської діяльності в УРСР у 1946–1991 рр. з позиції популярності цієї теми у публікаціях вітчизняної наукової спільноти.

Методологія дослідження полягає у визначенні наукометричної складової публікацій у сучасних вітчизняних фахових виданнях, у яких безпосередньо розглядаються проблеми розвитку документування в УРСР.

Наукова новизна статті визначається використанням методів наукометрії при дослідженні масиву публікацій за період з 2000 по 2019 рр. і, таким чином, формування ґрунтовно нових актуальних наукових результатів з нашої проблеми.

Аналіз останніх публікацій. Інтерес до теми дослідження виявили українські науковці В. В. Бездрабко [2–7], В. В. Горєва [12–13], Ю. С. Ковтанюк [15], С. Г. Кулешов та О. М. Загорецька [16], Г. М. Швецова–Водка [20] та інші.

Документи УРСР є фундаментом для вивчення вітчизняної документальної історії від початку повоєнної розбудови республіки до становлення незалежної України. Дослідження документальних джерел інформації дозволяють чітко зафіксувати рівні та напрямки інтересів національної наукової спільноти до означеного періоду та його документальної бази.

Наше дослідження представляє результати аналізу за тематикою документального забезпечення управлінської діяльності на шпальтах фахових наукових студій. Опрацьовано результати вкладу дослідників у наукове життя країни, а саме: публікації у вітчизняних періодичних виданнях українських істориків, юристів, соціологів у часовому розрізі від початку до 20–го року XXI століття.

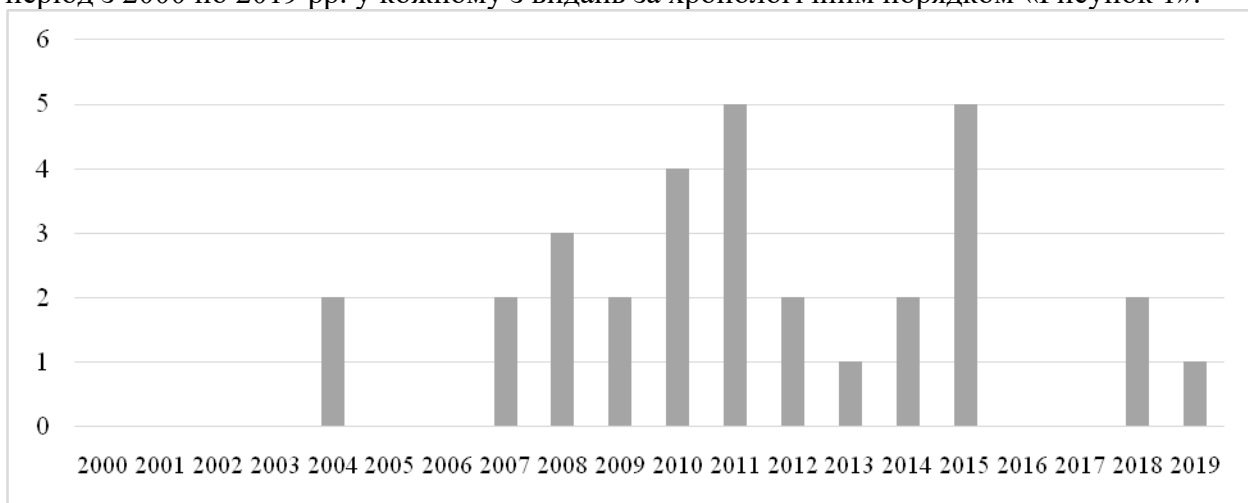
Для успішного та найбільш інформаційно насиченого аналізу публікацій української періодики вирішено обрати наступні маркери відбору: фахове видання документознавчого, історичного, бібліотекознавчого спрямування; рік та номер видання; науковий ступінь автора; установа, в якій працює автор; документи джерельної бази статті; гендерний показник.

Мета і завдання даного дослідження визначили його джерельну базу. За методами

та формами відображення дійсності використані джерела – матеріали періодичних видань. Матеріали статей досліджувалися у електронних базах періодичних видань [1; 8–11; 14; 17–19] з першого випуску 2000 р. по останній наявний номер 2019 р.

Обрано вісім вітчизняних фахових видань, у яких порушуються питання документального забезпечення управлінської діяльності: «Архіви України», «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія», «Вісник Книжкової палати», «Вісник Харківської державної академії культури» (у тому числі серія «Соціальні комунікації»), «Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (далі: «Наукові праці НБУВ»), «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики», «Студії з архівної справи та документознавства», «Український історичний журнал». Результати пошуку зазначені у «Таблиці 1».

Аналіз публікацій на шпальтах періодики допоміг нам виокремити їх кількість за період з 2000 по 2019 рр. у кожному з видань за хронологічним порядком «Рисунок 1».

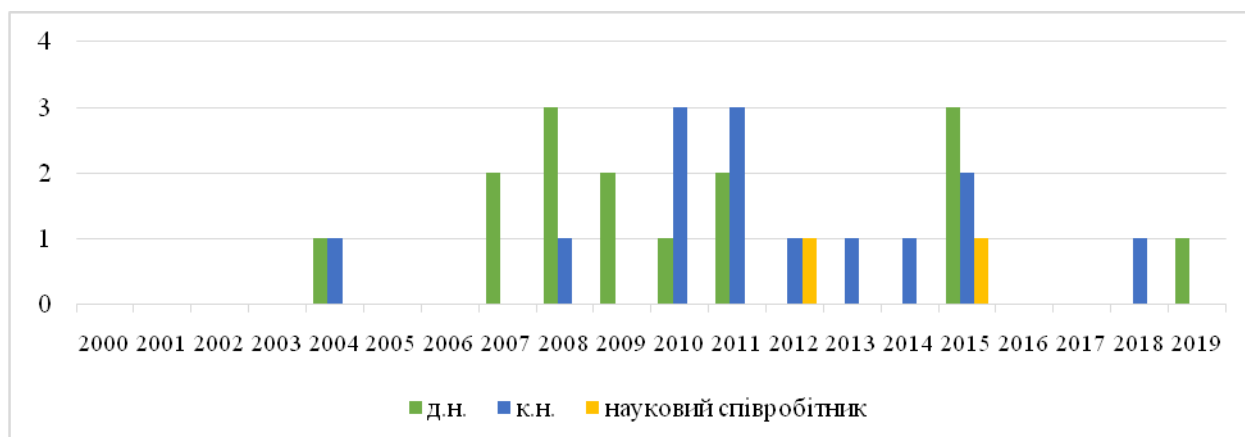
«Рисинок 1 – Узагальнена хронологія публікацій»

З огляду на наше дослідження, стверджуємо, що найбільша кількість тематичних публікацій, а саме п'ять, вийшли друком у 2001 та 2015 рр. Роки з повною відсутністю статей – 2000–2003, 2005–2006, 2016–2017 рр. В інші роки на шпальтах видань були опубліковано від однієї до чотирьох тематичних публікацій.

З огляду на розподіл статей за вченими званнями або посадами авторів, визначаємо, що лідерами є доктори наук у кількості 15 осіб. Це доктори історичних наук – Бездрабко Валентина Василівна, Кулешов Сергій Георгійович, Матяш Ірина Борисівна, Рой Євгеній Євгенійович, Швецова–Водка Галина Миколаївна, кандидат педагогічних наук – Плешкевич Євген Олександрович.

Друге місце займають 14 кандидатів наук, серед них: кандидати історичних наук – Бойко Віта Федорівна, Горєва Вікторія Володимирівна, Загорецька Олена Михайлівна, Ковтанюк Юрій Славович, Крижанівський Віталій Михайлович, Приходько Людмила Федорівна, Юрченко Віталіна Олександрівна, кандидат філологічних наук – Тур Оксана Миколаївна, кандидат наук із соціальних комунікацій – Вилегжаніна Маріанна Вадимівна, кандидат філософських наук – Вербіцька Оксана Іванівна.

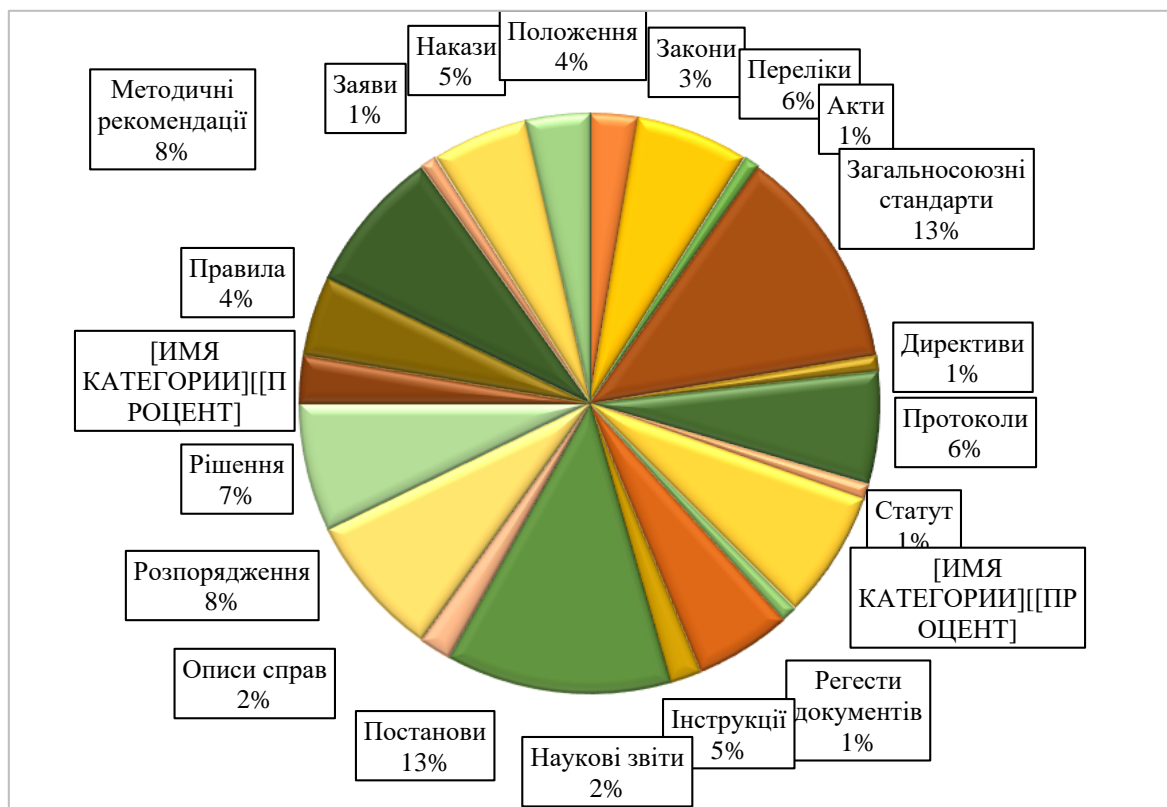
Фіналістами виступають наукові співробітники: Слизький Антон Юрійович – старший науковий співробітник, голова профсоюзного комітету УНДІАСД та Січова Оксана Василівна – науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Результати демонструє «Рисинок 2».

«Рисинок 2 – Кількість авторів за вченими званнями та посадами»

Відзначаємо, що серед документальних джерел найбільше використано постанов, загальносоюзних класифікаторів, методичних рекомендацій, розпоряджень, рішень, класифікаторів, найменше – актів, статутів, заяв, директив, регестів.

Таким чином, після аналізу наукових статей з проблеми документування в УРСР, відзначаємо, що автори публікацій в якості джерельної бази більш схильні використовувати організаційно-розпорядчі документи «Рисунок 3».

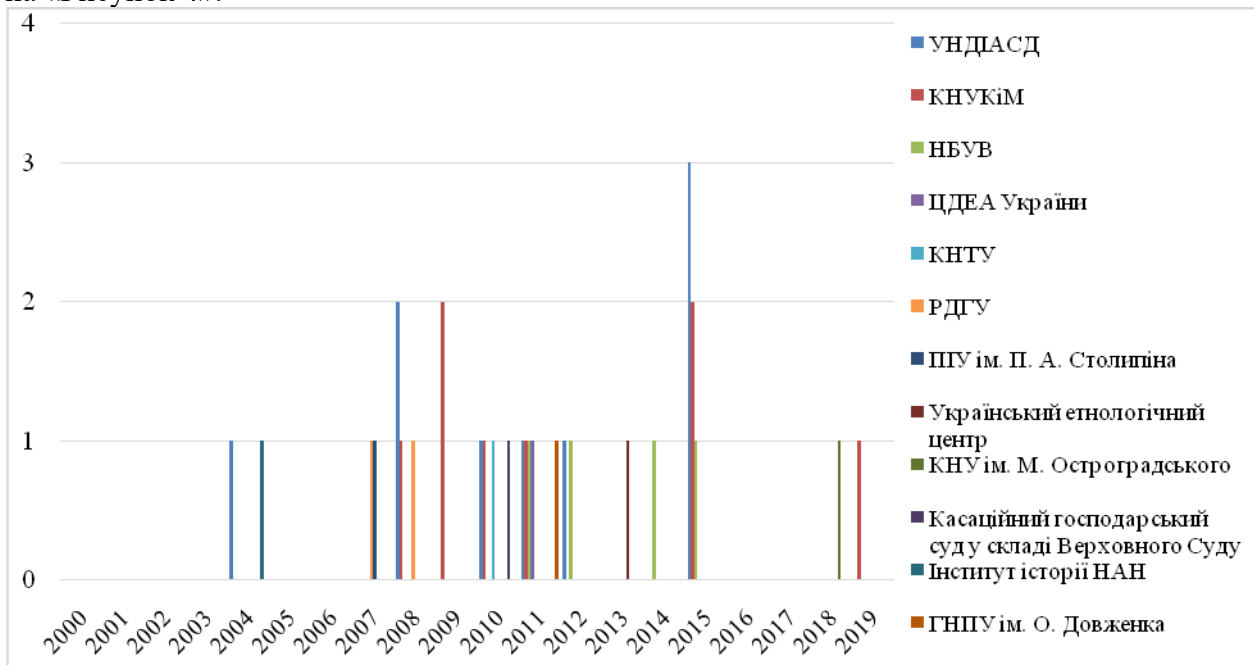
«Рисунок 3 – Процентне співвідношення документів джерельної бази публікацій»

Можемо стверджувати, що найбільша кількість статей з нашої теми знайдена у журналах «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства» – по 7 публікацій, далі в порядку зниження зазначені: «Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія» – 6, «Спеціальні історичні дисципліни: питання

теорії та методики» – 4 статті, збірник «Наукові праці НБУВ» – 3 та «Український історичний журнал» – 2, журнал «Вісник Книжкової 3палати» та збірник «Вісник Харківської державної академії культури» – по 1 тематичній статті.

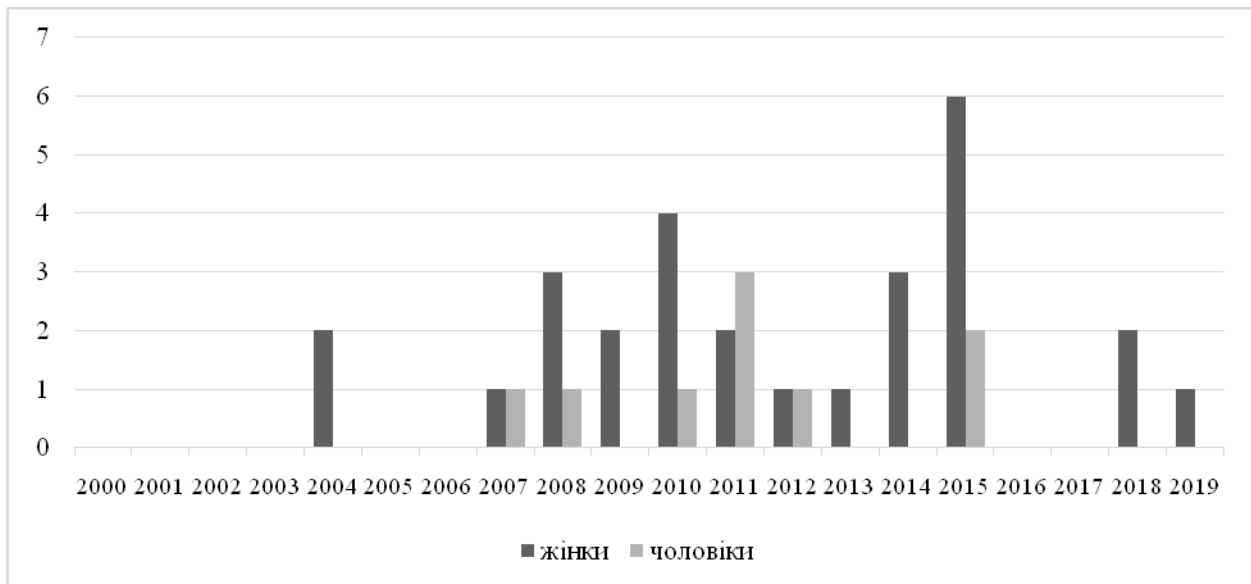
Розвиток радянського документування в 1946–1991-і роки заклав основу для подальшого формування сучасного документування в незалежній Україні. Низка нормативно-методичних документів, створених в цей період, діють і в наш час. Цей етап історії документування характеризується насамперед прагненням до уніфікації та стандартизації управлінської документації, розробці єдиних загальнодержавних правил документування.

Отримані результати дають можливість стверджувати, що лідером серед згуртованості наукових кадрів виступає Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства – 9 науковців, на другому місці Київський національний університет культури і мистецтв – 8 дослідників, третє місце Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського – 4 співробітників. Серед працівників переважають доктори та кандидати історичних наук. Візуальна складова представлена на «Рисунок 4».

«Рисунок 4 – Кількість авторів місцем роботи»

Гендерна різноманітність демонструє переважну більшість жінок – 76 %, чоловіки – 9 %. Найбільшу кількість науковців маємо змогу констатувати у 2015 році.

«Рисунок 5 – Кількість авторів за гендерним показником»

Підсумовуючи наше дослідження, наголошуємо, що для кожного документального джерела з документування в УРСР були наведені категорії пошуку, у кожного були свої особливості, але спільним було визначення документів, що склали джерельну базу досліджень. Виходячи із цього можна узагальнити частоту звернень авторів до документів УРСР.

Стрімкий розвиток документування у період з 1946 р. по 1991 р. заклав основу для подальшого формування документаційної науки в нашій державі. Безсумнівним фактором важливості й актуальності нашого дослідження є те, що переважна кількість нормативно-методичних документів галузі документування, створених в цей історичний період, діють і сьогодні, що автоматично робить їх основою сучасної документаційної науки в незалежній Україні.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження публікацій інших історичних періодів, що стосуються питання документаційного забезпечення управління в УРСР, а також моніторинг майбутніх праць вітчизняної наукової спільноти, та їх наукометричних чинників оброблення для збільшення інтересу до означеного історичного періоду серед студентів, викладачів, науковців та всіх зацікавлених громадян.

Таблиця 1 – Публікації, у яких порушуються питання документаційного забезпечення управління в УРСР

№ з/п	П.І.Б. автору статті	Назва публікації	Документи джерельної бази	Примітки
1	Бездрабко В. В.	К. Г. Мітяєв і становлення документознавства.	Перелік	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2008, № 1
	Бездрабко В. В.	Український науково-дослідний	Постанова, закон,	«Архіви України»; 2009,

		інститут архівної справи та документознавства – провідна наукова установа документознавчої галузі	протокол, загальною зні стандарти	№ 3–4
	Бездрабко В. В.	Сучасні історичні студювання документа: en bloc et en détail	Постанова	«Український історичний журнал»; 2009, № 3
	Бездрабко В.	ДСТУ 4423:2005 «Інформація та документація. керування документальними процесами»: Impressia et reflexia	Загальною зні стандарти	«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»; 2010, № 16.
	Бездрабко В.	«Великі реформи» діловодства й архівної справи та розвиток вітчизняного документознавства (1960–1980-і роки)	Правила, постанови	«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»; 2011, № 19
	Бездрабко В. В.	Історичне документознавство в Україні: сучасний стан і перспективи	Грецькі рукописи, арабські рукописи	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2015, № 4
	Бездрабко В. В.	До концепції нової редакції термінологічного стандарту з діловодства й архівної справи	Загальною зні стандарти	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2019, № 1
2	Бойко В.	Основні напрями уніфікації офіційних документів в Україні у Нові та Новітні часи	Опис справ, інструкції	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2015, Т. 22–23.
3	Горева В. В.	Інформологічні дослідження в документознавстві України у 60–70-х	Накази, протоколи, наукові звіти	«Архіви України»; 2011, № 2–3

		роках ХХ ст.		
	Горева В. В.	Розвідки Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів у сфері економічних та інформологічних документознавчих досліджень у 1960–1980-х рр.	Накази, протоколи, наукові звіти	«Архіви України»; 2012, № 2
4	Вербіцька О.	Розроблення реєстрів протоколів засідань Президії АН УРСР в 1951–1955 рр. у контексті збереження національної пам'яті та репрезентації історії розвитку академічних наукових досліджень	Регести документів, протоколи	«Наукові праці НБУВ»; 2014, № 40
5	Вилегжаніна М.	Нормативно-правовий акт як особливий вид документа	Закон, наказ, загальною зні стандарти	«Наукові праці НБУВ»; 2010, № 27
6	Загорецька О.	Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у 1950–1980-х рр.	Постанови, розпорядження	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2004, Т. 11
7	Ковтанюк Ю. С.	Витоки електронного документознавства як наукового напряму документознавства	Закони, загальною зні стандарти, положення	«Архіви України»; 2011, № 2–3
8	Кулешов С.	Поняття загального документознавства в класичному документознавстві: спроба сучасного трактування	Офіційні листи	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2011, Т. 19, кн. 1
	Кулешов С. Г., Бойко В. Ф.	Періодизація уніфікації офіційних документів в Україні	Опис справ	«Архіви України»; 2015, № 1
	Кулешов С.,	З історії	Постанови,	«Студії з

	Загорецька О.	документознавства в Україні	положення, статут, заяви, накази, протоколи	архівної справи та документознавства»; 2008, Т. 16
9	Крижанівський В. М.	До проблеми джерелознавчого вивчення документів з історії міського самоврядування ХІХ– початку ХХ ст. в українській історичній науці (1920–1986 рр.)	Накази, інструкції, директиви	«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»; 2011, № 18
10	Матяш І.	Організація архівної справи в сучасній Україні	Закони	«Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики»; 2004, № 11
11	Орлик В. М.	В. Бездрабко. Історіографічні ескізи з документознавства, або Персональний текст про персональні тексти	Рішення, постанова	«Український історичний журнал»; 2010, № 6
12	Плешкевич Е.	Предпосылки формирования общетеоретических знаний о документе	Загальносоюзні стандарти	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2007, Т. 15
13	Приходько Л. Ф.	Фондування архівних документів: до історіографії проблеми	Протоколи	«Архіви України»; 2010, 1
14	Рой Є. Є.	Деякі аспекти еволюції діловодства в органах державної влади на різних етапах історичного розвитку	Методичні рекомендації	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2015, № 2
15	Січова О.	Класифікація документації наукових установ НАН України в контексті формування архівних фондів	Загальносоюзні стандарти, класифікатор, правила, перелік, положення	«Наукові праці НБУВ»; 2015, № 42

16	Слизький А. Ю.	Соціально значущі документи у поточному діловодстві	Положення, Правила, класифікатор	«Архіви України»; 2012, № 5
17	Спасьонова Ю. М.	Документні ресурси архівів Полтавського регіону: типологічний аспект	Правила, протоколи, рішення, розпорядження	«Вісник Харківської державної академії культури»; 2014, № 42.
18	Тур О. М.	Термінологічні дискусії в контексті створення та запровадження Єдиної державної системи діловодства (1960–1979–ті рр.)	Загальною зні стандарти, постанови	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2018, № 3
	Тур О.	ISO/TC 46 Information and documentation: напрями діяльності та особливості представлення документознавчої термінології	Загальною зні стандарти	«Вісник Книжкової палати»; 2018, № 10
19	Швецова–Водка Г.	Об'єкт і предмет документознавства	Загальною зні стандарти	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2007, Т. 15
	Швецова–Водка Г. М.	Чи потрібний документознавству оновлений термінологічний апарат?	Загальною зні стандарти	«Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія»; 2008, № 3
20	Юрченко В.	Еволюція документаційного забезпечення процесів управління в Україні: історіографія проблеми	Акти, правила, рекомендації, постанова	«Студії з архівної справи та документознавства»; 2013, Т. 21

Список використаної літератури

1. Архіви України : наук.–практ. журн. [Електронний ресурс] / Держ. архівна служба України, Ін-т. укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Укр. ін-т нац. пам'яті, Нац. акад. наук України, Держ. центр збереження док. Нац. арх. фонду. – Режим доступу: <https://archives.gov.ua/Publicat/AU/>;

Archives of Ukraine: scientific–practical. magazine. [Electronic resource] / State Archival Service of Ukraine, Inst. укр. archeography and source studies. MS Hrushevsky, Ukr. Inst. of Nat. memory, Nat. acad. Sciences of Ukraine, Gos. storage center doc. Nat. arch. fund. – Access mode: <https://archives.gov.ua/Publicat/AU/>.

2. Бездрабко В. В. Деякі аспекти еволюції діловодства в органах державної влади на різних етапах історичного розвитку / В. В. Бездрабко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2015. – № 4. – С. 4–23; Bezdrabko V. V. Some aspects of the evolution of office work in public authorities at different stages of historical development / V. V. Bezdrabko // Library Science. Documentation. Informology. – 2015. – № 4. – P. 4–23.

3. Бездрабко В. В., Мітяєв К. Г. і становлення документознавства / В. В. Бездрабко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 1. – С. 8–22; Bezdrabko V. V., Mityaev K. G. and the formation of document science / V.V. Bezdrabko // Library Science. Documentation. Informology. – 2008. – № 1. – P. 8–22.

4. Бездрабко В. В. Становлення і розвиток документознавства в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. істор. наук : 27.00.02 / В. В. Бездрабко; НАН України. НБУ ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – 36 с; Bezdrabko V. V. Formation and development of document science in Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century): author's ref. dis. for science. degree of Dr. histories. Sciences: 27.00.02 / V. V. Bezdrabko; NAS of Ukraine. NBU them. VI Vernadsky. – К., 2010. – 36 p.

5. Бездрабко В. В. Сучасні історичні студіювання документа: en bloc et en détail / В. В. Бездрабко // Український історичний журнал. – 2009. – № 3. – С. 158–184; Bezdrabko V. V. Suchasni istorichni studiyuvannia dokumenta: en bloc et en détail / V. V. Bezdrabko // Ukrainskyi istorichnyi zhurnal. – 2009. – № 3. – P. 158–184.

6. Бездрабко В. ДСТУ 4423:2005 «Інформація та документація. Керування документаційними процесами»: Impressia et reflexia / В. Бездрабко // Спеціальні історичні дисципліни. – 2010. – № 16. – С. 111–125; Bezdrabko V. DSTU 4423: 2005 "Information and documentation. Document Management Process Management": Impressia et reflexia / V. Bezdrabko // Special Historical Disciplines. – 2010. – № 16. – P. 111–125.

7. Бездрабко В. Український науково–дослідний інститут архівної справи та документознавства – провідна наукова установа документознавчої галузі / В. Бездрабко // Архіви України. – 2009. – № 3–4. – С. 66–95; Bezdrabko V. Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Documentation – a leading scientific institution of the documentary industry / V. Bezdrabko // Archives of Ukraine. – 2009. – № 3–4. – P. 66–95.

8. Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія : наук. журн. [Електронний ресурс] / Нац. акад. кер. кадрів культ. і мистецтв. – Режим доступу: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64; Library science. Documentation. Informology: science. magazine. [Electronic resource] / Nat. acad. ker. staff cult. and arts. – Access mode: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.

9. Вісник Книжкової палати : наук.–практ. журн. [Електронний ресурс] / Книжкова палата України. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/visnyk_pokazh.htm; Bulletin of the Book Chamber: scientific–practical. magazine. [Electronic resource] / Book Chamber of Ukraine. – Access mode: http://www.ukrbook.net/visnyk_pokazh.htm.

10. Вісник Харківської державної академії культури : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / Харк. держ. акад. культури. – Режим доступу: http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/vh/nomera.html; Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture: Coll. Science. pr. [Electronic resource] / Khark. state acad. culture. – Access mode:

http://www.ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/vh/nomera.html.

11. Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / Харк. держ. акад. культури.— Режим доступу: <http://v-khsac.in.ua/issue/archive>; Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture. Series: Social Communications: Coll. Science. пр. [Electronic resource] / Khark. state acad. culture. — Access mode: <http://v-khsac.in.ua/issue/archive>.

12. Горєва В. В. Інформологічні дослідження в документознавстві України у 60–70-х роках ХХ ст. (на прикладі досліджень Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів при Держплані СРСР у м. Києві) / В. В. Горєва // Архіви України. — 2011. — № 2–3. — С. 46–56; Goreva V. V. Informological research in document science of Ukraine in the 60–70s of the twentieth century. (on the example of research of the Ukrainian branch of the research institute of planning and standards at the State Plan of the USSR in Kyiv) / V. V. Goreva // Archives of Ukraine. — 2011. — № 2–3. — P. 46–56.

13. Горєва В. В. Розвідки Української філії науково-дослідного інституту планування і нормативів у сфері економічних та інформологічних документознавчих досліджень у 1960–1980-х рр. / В. В. Горєва // Архіви України. — 2012. — № 2. — С. 92–101; Goreva V. V. Investigations of the Ukrainian branch of the research institute of planning and standards in the field of economic and informological document research in 1960–1980 / V. V. Goreva // Archives of Ukraine. — 2012. — № 2. — P. 92–101.

14. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. — Режим доступу: <http://np.nbuv.gov.ua/uk/archive>; Scientific works of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky: Coll. Science. пр. [Electronic resource] / Нац. acad. Sciences of Ukraine, Nat. b-ka of Ukraine named after VI Vernadsky, Assoc. b-k of Ukraine. — Access mode: <http://np.nbuv.gov.ua/uk/archive>.

15. Ковтанюк Ю. С. Витоки електронного документознавства як наукового напрямку документознавства / Ю. С. Ковтанюк // Архіви України. — 2011.— № 2–3. — С. 14–36; Kovtanyuk Yu. S. The origins of electronic document science as a scientific direction of document science / Yu. S. Kovtanyuk // Archives of Ukraine. — 2011. — № 2–3. — P. 14–36.

16. Кулешов С. З історії документознавства в Україні / С. Кулешов, О. Загорецька // Студії з архівної справи та документознавства. — 2008. — Т. 16. — С. 73–84; Kuleshov S. From the history of document science in Ukraine / S. Kuleshov, O. Zagoretska // Studies in archival affairs and document science. — 2008. — V. 16. — P. 73–84.

17. Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: наук. вид. [Електронний ресурс] / НАН України, Ін-т історії України. — Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000014>; Special historical disciplines: questions of theory and methods: science. view. [Electronic resource] / NAS of Ukraine, Inst. Of History of Ukraine. — Access mode: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000014>.

18. Студії з архівної справи та документознавства : зб. наук. пр. [Електронний ресурс] / Укр. наук.-дослід. ін-т архівної справи та документознавства. — Режим доступу: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>; Studies in archival affairs and document science: coll. Science. пр. [Electronic resource] / Ukr. research Institute of Archival Affairs and Documentation. — Access mode: <https://undiasd.archives.gov.ua/studii/index.htm>.

19. Український історичний журнал : наук. журн. [Електронний ресурс] / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. — Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000002>; Ukrainian historical journal: science. magazine. [Electronic resource] / Nat. acad. Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. — Access mode: <http://resource.history.org.ua/ejournal/EJ0000002>.

20. Швецова–Водка Г. М. Чи потрібний документознавству оновлений термінологічний апарат? / Г. М. Швецова–Водка // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2008. – № 3. – С. 26–31; Shvetsova–Vodka G. M. Does document science need an updated terminology? / G. M. Shvetsova–Vodka // Library Science. Documentation. Informology. – 2008. – № 3. – P. 26–31.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2020

**S. Oriekhova,
O. Muzyka**

HISTORICAL DIMENSION OF DOCUMENTATION OF MANAGEMENT ACTIVITY IN THE USSR AS THE BASIS OF MODERN DOMESTIC RECORDS

The article presents the result of the analysis of publications on the problem of documentation of management activities in the USSR for the period 1946–1991 in modern domestic professional publications, taking into account the time interval from the beginning to the 20th year of the XXI century.

The development of Soviet documentation in 1946–1991 laid the foundation for the further formation of modern documentation in independent Ukraine. A number of normative and methodological documents created during this period are still in force today. This stage of the history of documentation is characterized primarily by the desire to unify and standardize management documentation, the development of common national rules of documentation.

The documents of the Ukrainian SSR are the foundation for the study of domestic documentary history from the beginning of the postwar development of the republic to the formation of independent Ukraine. Research of documentary sources of information allows to clearly record the levels and directions of interests of the national scientific community to the specified period and its documentary base.

In turn, the study presents the results of the analysis on the topic of documentation of management activities on the pages of professional research studios. The results of the contribution of researchers to the scientific life of the country are processed.

It is emphasized that professional periodicals on document science should be perceived as a center for the formation of fundamentally new, unique knowledge given the historical component or prospects for development by covering a particular problem of documentation. Periodicals are an important historical source that can enrich the historiographical and historical reproduction of the evolution of documentation, to identify various differences of the chosen era.

The prospects of further scientific research of publications of other historical periods concerning the issue of documentation of management in the USSR, as well as monitoring of future works of the domestic scientific community and their scientometric factors for increasing interest in this historical period among students, teachers, scientists and all interested citizens.

The importance and relevance of the study is noted given that the vast majority of normative and methodological documents in the field of documentation, created in this historical period, are still valid today, which automatically makes them the basis of modern documentary science in independent Ukraine.

Key words: archive, document, documentation, office work, history of office work, documentation support of management, USSR, Ukraine.

**Yu. Sabadash,
S. Panchenko**

SCIENTIFIC AND RELIGIOUS IN THE CONTEXT OF MODERN CULTURE

The article is devoted to the study of the peculiarities of scientific and religious worldviews, focusing on the culturological aspect. Emphasis is placed on the need to develop theories to overcome the crisis of man-made civilization. Namely, the development of certain criteria that allow to generalize and organize the accumulated experience of human attitude to nature and space, knowledge and faith, to their personal and collective responsibility, using scientific and religious worldviews not as antagonistic, but as two fundamental cultural arrays that complement one another.

Knowledge or faith? It is stated that science, with all its achievements and achievements, will not protect us from social upheavals or calamities, and its guidelines and recommendations may require situational ethical or social adjustments (for example, the invention of nuclear energy by scientists and its application - atomic bombs or nuclear power plants). Science is a rational powerful tool for the creative improvement of human living space, but at the same time a dangerous destroyer in the hands of mankind.

Keywords: *worldview, science, culture, religion, faith, secularization.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-85-92

The crisis of nature, society and personality has challenged a number of values formed and established in the twentieth century, both from the standpoint of science itself and in other spheres of public life.

It turned out that science is not a panacea for all problems, and its researches and recommendations require some updating and supplements, say ethical or aesthetic ones. Science is at the same time a creative and destructive tool in the hands of enlightened humanity.

Religion can also help to form an honest, decent, benevolent personality, resolve conflicts, or, conversely, ignite them. That is why the opposition of knowledge and faith is losing its uniqueness, becoming an extremely interesting and relevant dilemma today.

The questions of formation of different worldviews were the subject of research of scientists of different branches of knowledge. These questions aroused interest of philosophers, psychologists, theologians, physicists, mathematicians, ethics, and so on. The most fundamental works were written by such researchers as J. Condorse, Y. Tchaikovsky, M. Weber, D. Didro, P. Golbach, A. Tenase, G. Spensar, K. Jaspers, N. Bagdasaryan, E. Fromm, P. Sorokin, N. Bora, B. Pascal, Dalai Lama, O. Men, P. Gurevich and others.

Science and religion are two fundamental arrays of culture, each of which, complementary to one another, are distinct types of worldview. Each epoch has its dominants, along with background types of outlook, background types of cultural subsystems, which play a significant role in the development of society.

So, if in the Middle Ages Christian religiosity prevailed in the European tradition - both officially and at the level of mass consciousness, then New time in the same European tradition, starting from the XVII century, shows us a model of dynamic rise of the domination of the scientific type of world outlook.

The perception and existence of science in the Middle Ages is mainly characterized by a background, mostly elitist, type of worldview. This does not mean, however, that the new form of outlook is changing another, completely displacing the previous one from human culture.

Although the history of culture shows that in the era of the dominance of religious systems and forms of knowledge of the world, as structures of mass consciousness, science is suppressed and subjected to ostracism or destruction, including methods of force. In the era of the domination of science as a means of exploration and form of knowledge of the world and as an orientation of mass consciousness, religion is suppressed by the same methods. In fact, the relationship between the scientific and religious types of worldview is, in principle, much more complicated.

A practical slice of the statement about the dominance and periphery of this or that worldview confirms the conclusions of Pitirim Sorokin's research, which showed this on the basis of a rich statistical material, studying the history of painting, sculpture, music, fiction and architecture.

He has studied more than 100 thousand works on painting and sculpture of eight leading European countries from the beginning of the Middle Ages and up to 1930. According to him, the specific weight of religious paintings and sculptures in the XII-XIII centuries amounted to 97%, in the XIV-XV centuries. - 85%, 16th c. - 64,7%, 17th c. - 50,2%, 18th c. - 24,1%, XIX century. - 10%, XX century just 3.9 percent. The rest are secular subjects [5].

A similar transformation is evident in music: almost all music works of medieval Europe is represented by cantos, chorals and other genres of religious content. Between 1090 and 1290 secular music began to appear - songs by troubadours, trumpeters and miners. For the period XVII-XVIII centuries in the music space, the proportion of religious works is noticeably decreasing - up to 42% by the beginning of the XIX century - up to 21%, and at the turn of the twentieth century - up to 5 percent [5].

In the literature of the Middle Ages, religious themes are still noticeable and there are practically no secular masterpieces. In the period from XI to the beginning XII c. there are some semi-secular, semi-religious works of art, and since the second half of the XII century truly secular literature is formed. And only in the XVIII-XIX centuries the proportion of secular works of art increases to 80-90% [9]. Such statistics concerning the most accessible to an individual type of art undoubtedly testify to the prevalence of secular science ideas over religiosity.

In the architecture of the Middle Ages, cathedrals, churches and monasteries were the most outstanding buildings and constructions, which were supposed to have a sacred appearance and internal content. Beginning in modern times, the vast majority of architectural sites are impressive palaces of rulers, mansions of the rich, official town halls, offices, houses of stations, museums, theaters and other secular buildings. Skyscrapers have already dared to substitute the cathedrals that used to rise above the architectural landscape [8].

We are far from believing that religious faith holds back creative inspiration. The history of painting, music, sculpture and other arts, for example, testifies to the continuing significance of inspired creations in biblical subjects filled with true religiosity. The high religious vocation in our complex world inspires talented masters of art to create unique artistic values of spiritual purpose.

Secularization contributed to the advancement of culture and the arts, not by supplanting religious faith, but by eliminating scholasticism, restricting church custody and censorship, eliminating bans on unorthodox and secular topics, plots, ideas, and ideals.

Such a weakening of the religious subordination of human interests expanded the fullness of the horizons of cultivation, the richness of motives of inspiration and creativity. Strengthening secular positions removed the scholastic shackles of philosophy and science, and at the same time the shakiness of worldview and worldview disappeared.

Secularization debunked the myth, devaluing the traditional paradigm of unknowability of the secret and the extraterrestrial. Thus, it intensified the research initiative of the scientist,

vastly diversified the field of scientific research, widened the range of problems studied, improved methods of rational study of phenomena and processes.

The tremendous impetus in the development of the natural sciences of modern and contemporary times is largely due to the awakening of free thinking as one of the leading tendencies of secular culture, which combines religious and secular principles.

Of course, the concept of faith also exists in the modern computerized perception of the world: science, which reveals mysteries and creates miracles, today has not rejected religious forms of irrational interpretation, has not deprived the Bible of its historiosophical role. It merely pushed the theological theory to the sidelines of the strategic highway of worldview and outlook in the structures of the mass worldview of society.

Of course, scientific belief, as a belief in the self-evidentness of certain scientific principles and provisions, is not at all the belief that is in religious systems. But religious systems are not only certain provisions that appeal primarily to human faith, but also certain generalized constructs, guidelines, and beliefs that are not devoid of the logic of argumentation and evidence.

These aspects of religious attitudes to the world are called theology. Scientific knowledge is inseparably linked to faith; moreover, it begins, to some extent, with some of the elements of adopting the beliefs of individual tenets for the basic tenets of scientific creativity. But that is all that is common between scientific and religious faith, and further significant differences continue.

When the source and foundation of scientific knowledge is the cognitive notion of reality that exists objectively-autonomously outside the consciousness of the individual, then the source of religious knowledge, experience, worldview is Revelation. Revelation is supernatural knowledge given to man by the Overmind.

The source may be either the Prophet (Moses, Mohammed) or the Absolute, the God incarnate on Earth. Revelation is not subject to rational judgment and critical judgment, because through it we receive what is the highest, absolute information that the limited mind of a person is incapable of presenting in its entirety and which is to be accepted by faith.

If we summarize the differences that objectively exist between science and religion, as between two conditionally commensurate realms of culture, then we can outline them with the following comparative conclusions: science studies the real consistent thinking being.

Religion determines the spiritual meaning of our existence. It operates on the meanings and values of human being, forming its ethical, moral and aesthetic components. Religion answers the sacred questions that approach the absolute forms of existence and worldview that are absent and unacceptable in science.

The purpose of science is to answer the questions about the origin and arrangement of the real world, its functioning, its variability and perspectives. To this end, it uncovers and formulates laws through theoretical and experimental research.

Religion is served by established knowledge and messaging, which cannot answer the questions «How?», «Why?» and «What for? - these are the questions religion deals with. «Why is this world arranged in this way and not otherwise?» «Why does a person live?» The answers to these questions lead one to the idea of God, the Absolute.

Knowledge or faith? Let's take a quick look at the essence of the dilemma. Yes, science, with all its developments and achievements, will not protect us from social upheaval or disaster, and its guidelines and recommendations may need situational ethical or social corrections (for example, the invention of nuclear energy by scientists and options for its use - atomic bombs or nuclear power plants). The absence or loss of a natural state of harmony in the perception of the world and of one's own self is dangerous to mankind with a high probability of catastrophe.

Science is a rational powerful tool for creative improvement of human space, but also a dangerous destroyer in the hands of mankind. Fantastically created and adored for decades civilization of complex technogenic comfort has been treacherously fetishizing a supernatural habitat, resorting to natural conditions only to restore its energy and arrogance.

Numerous fruits of tragic lessons of such carelessness are already noticeable and palpable today. Awareness that the self-confident short-sightedness and simplification of the problem of uncontrolled congestion of the planet destroy its beauty and reliability is gradually emerging.

Allowing violence against nature for the sake of achieving maximum material satisfaction, mankind has deprived itself of a beneficent state of parity and trustworthiness of being, and the primitivization of the spiritual needs of man has deprived him of coming into this world of deep content, limiting its meaning by the criteria of his own ego.

Therefore, it is well evident in the mirror of culture that the use of science for the benefit of mankind is only capable on the condition of not losing awareness of direct organic involvement in nature and the cosmos.

XXI century has opened a new account in the relationship of man with nature: space exploration, robotics, the growth of IT networks. Herewith, the XXI-st century does not promise to be an era of prosperity for religious communities and religious architecture. Science is ahead of religion, we hope that it is for the benefit of culture. But, in our opinion, science and religion are two bowls of scales, and their balance as a balance of knowledge and faith is necessary and decisive.

Modern science gives it the space it needs. First, the very concept of knowledge is dynamic, and if yesterday it included only rational, now it includes metatheories that study intuitive and even «supernatural.» Secondly, the argument about the priority of the mind or emotions is unfounded, because they are harmoniously combined in a person, nourish one another in their mutual conditionality.

We define the most distinctive features of science and religion as cultural phenomena:

- science (looks for the answer to the complex of questions «how is the world built?»; tries to reveal the general structure of the world; uses causal relationships; in solving problems is dominated by mental, rational means; the main value is the informative content of the sciences; progresses through constant self-renewal; is universal, unfinished, not available to many);

- religion (tries to answer the question «why does the world exist at all?»; comprehends the inner experience of man: death, evil, suffering; studies the nature of man from the standpoint of esotericism and irrationality; the main value is the experience of human experience; changes his dogma as an exception, not as a rule, tied to cultural tradition; claims absolute truth; accessible to all).

Like science, religion can be understood as a symbolic model of the world, which generalizes the experience of the relationship of man to nature, space, to himself and to society with certain principles. As Nils Bohr pointed out, «humanity has made two major discoveries: one is that God does exist, the other is that God doesn't exist».

And, it is not very important which of these points of view we follow in our worldview self-determination, but it is important to choose the guidelines that will lead us to mutual harmony in the processes of using the benefits of nature, communicating with the environment, meeting the aesthetic needs of the arts and spiritual culture.

Faith is not necessarily opposed to reason and science. Max Planck believed that religion and science do not exclude, but «complement and condition each other» [4, c. 35].

In modern realities, people quite often find themselves thinking that civilization is losing interest in cultural values. The first decades of the XXI century are stepping on a planet

that has just freed itself from radical atheism.

Former European socialist countries and socially-oriented countries on other continents have to deal with even more complex problems. Religious fanaticism, militant extremism, and interfaith terrorism abound there.

For the time being, our country is seeking to bring cultural and ideological convergence and cohesion into action: to reject, forget, or condemn atheism, a compromised belief in communism, and to adhere to one of the religious denominations, or to seek or invent new forms and canons for the spiritual.

Isaac Newton: In examining the dualistic coexistence of religion and science, it is advisable to turn to the opinions of scholars themselves regarding their perception of the polemical idea of belief in God. «The wonderful structure of the cosmos and the harmony in it can only be explained by the fact that the cosmos was created according to the plan of the All-seeing and Omnipotent Being. Here is my first and last word».

Charles Darwin: «I have never denied the existence of God. I think that the theory of evolution is compatible with belief, because it is impossible to prove that a beautiful, infinitely impressive universe, as well as humans in this universe, is completely accidental» [6].

Albert Einstein: «... In infinite space, an infinite Mind is opened. It is a big mistake to think of me as an atheist. If it is concluded from my scientific theories, they have been misunderstood».

It was perhaps the most difficult choice for people of the twentieth century, because it was an era of mass departure from the values produced by traditional culture. Such perturbation of spiritual orientations, that engulfed entire continents, cannot be qualified as outright atheism, but it was an attempt on the very foundations of faith. As B. Pascal noted, «it is, in principle, not merely a choice between belief and atheism, but between opposing intellectual specificities».

It is known from history that the uncontrolled extremes of religious and atheistic ideological attitudes in polemical strife are worth one another. In the context of turbulent geopolitical processes at the turn of the XX-XXI centuries there are grounds for concentrating attention on the problem of modernization of conceptual developments concerning the coexistence and interaction of three phenomena of intellectual progress of terrestrial civilization - culture, science, religion.

First of all, the three largest phenomena of the present must be taken into account - humanity is at the stage of a colossal breakthrough of IT technologies and artificial intelligence; the vast sphere of spiritual life on the planet is now subordinated in most countries to the interests of unlimited enrichment of oligarchic circles and personalities; an avalanche of waves of migrants, refugees, the poor, the sick, indifferent to any cultural values.

Against this background, there are tangible attempts to establish the existence of a direct interdependence of religion with the norms and manifestations of morality in this sense: the foundations of religious ethics affect believers in a positive way, while ignoring religious commandments and norms leads to immorality, permissiveness, crime and other defects.

Therefore, the choice between faith and unbelief in favor of faith is not only desirable but also charitable as a voluntary means of support, participation and personal contribution to the process of creating a cultural space. Such simplicity alarms its impunity: believer means moral; freethinker is immoral. The apparent sincerity of the belief of many «believers» is not a criterion of high morality, as fanatical faith usually provokes tragic events.

Man is imperfect in anger and temptation. But even the unbelief of «display», which manifests itself as an apostasy of faith, blasphemy, the sounding of religious paraphernalia and shrines, does not bring anything good except a sense of pseudo-freedom and emptiness

without spiritual values.

The complete absence of values (or shrines) is dangerous for the individual and for society. But to exaggerate their role is not worth it. As noted by E. Fromm, «idols are not just images in stone and wood. Idols can be words, machines, leaders, state, government and political groups. Science and the opinion of neighbors, too, can be idols; for many God himself was an idol» [7, p. 143-221].

The thinker calls for an end to heated discussions about God and to focus on the elimination of dangerous modern forms of idolatry, whether religious or non-religious, trying to maximize the introduction of life and spiritual forms of humanity, both religiously and temporally or scientifically. Only under such conditions and approaches a culture can be successfully created, enriched and preserved.

Secular and religious sources are organic components of a universal cultural integrity, and humanity today must look for the unity of philosophy, morality, spirituality and the arts, while at the same time vanity and ignorance must be the object of constructive criticism from both religion and science level.

But most of all secular and religious in the culture are called to unite service to the ideals of humanity, charity, non-violence. Harmony, cooperation, tolerance for different types of outlook - will ensure a full-fledged modern development of culture. That is, everything that unites and satisfies believers and non-believers is far more important than what contradicts the principles of their worldviews.

Understanding the tragic pages of history, striving for a better national destiny, solving environmental problems - these are the most important priorities for people, regardless of their personal attitude to religion and free thinking.

Only qualitative discourse leads to understanding, change of outdated paradigms, to creative cooperation and, as a result, to the conscious preservation, appreciation and dynamic development of human culture.

REFERENCES

1. Далай-Лама XIV. Вне религии: Этика для целого мира; под ред. С. Гинзбурга. Новосибирск : Дзе Цонкапа, 2013. – 155 с.; Dalai-Lama XIV. Vne relyhuu: Etyka dlia tseloho myra; pod red. S. Hynzburha. Novosybyrsk : Dzhe Tsonkapa, 2013. – 155 s.
2. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора. Санкт-Петербург : Наука, 2001. – 568 с.; Darvyn Ch. Proyskhozhdnyye vydov putem estestvennoho otbora. Sankt-Peterburh : Nauka, 2001. – 568 s.
3. Паскаль Б. Мысли. Киев : REFL-book, 1994. - 528 с.; Paskal B. My Sly. Kyev : REFL-book, 1994. – 528 s.
4. Планк М. Религия и естествознание. Вопросы философии. 1990. № 8. С. 25–35.; Plank M. Relyhuia y estestvoznanye. Voprosy fylosofyyu. 1990. № 8. S. 25–35.
5. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика. Москва: Астрель, 2006. - 1176 с.; Sorokyn P. A. Sotsyalnaia y kulturnaia dynamyka. Moskva: Astrel, 2006. - 1176 s.
6. Ученые об Архитекторе Вселенной. URL: http://www.cult-and-art.net/prose/137088-uchyonye_ob; Ученые об Arkhytektore Vselennoi. URL: http://www.cult-and-art.net/prose/137088-uchyonye_ob
7. Фромм Э. Психоанализ и религия. Сумерки богов / сост. А. А. Яковлев. Москва : Политиздат, 1990. С. 143–221.; Fromm Э. Psykhoanalyz y relihiia. Sumerky bohov / sost. A. A. Yakovlev. Moskva : Polytyzdat, 1990. S. 143–221.;
8. Панченко С. А. Религійний туризм в Україні: стан, потенціал, перспективи. Монографія. Київ: Автограф, 2019. 163 с.; Panchenko S. A. Relihiinyi turyzm v Ukraini: stan, potentsial, perspektyvu. Monohrafiia. Kyiv: Avtohraf, 2019. 163 s.
9. Effectiveness Analysis of Entrepreneurship Model of Development Qualities of

Future Managers / Dobina T., Haidukevych K., Panchenko S., Petrova I., Sabadash J. // Journal of Entrepreneurship Education (JEE). 2019, Volume 22, Issue 3. URL: <https://www.abacademies.org/articles/effectiveness-analysis-of-entrepreneurship-model-of-development-qualities-of-future-managers-8258.html>; Effectiveness Analysis of Entrepreneurship Model of Development Qualities of Future Managers / Dobina T., Haidukevych K., Panchenko S., Petrova I., Sabadash J. // Journal of Entrepreneurship Education (JEE). 2019, Volume 22, Issue 3. URL: <https://www.abacademies.org/articles/effectiveness-analysis-of-entrepreneurship-model-of-development-qualities-of-future-managers-8258.html>

The article was edited 06.05.2020

Ю. С. Сабадаш,

С. А. Панченко

НАУКОВЕ ТА РЕЛІГІЙНЕ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню особливості наукового та релігійного світоглядів, сфокусувавши увагу на культурологічному аспекті. Наголошено на необхідності вироблення теорій щодо подолання кризи техногенної цивілізації. А саме напрацювання певних критеріїв, що дозволяють узагальнювати та впорядковувати накопичений досвід ставлення людини до природи й космосу, знання й віри, до своєї особистої й колективної відповідальності, використовуючи науковий та релігійний світогляди не як антагоністичні, а як два фундаментальні масиви культури, що доповнюють один одного.

Знання чи віра? Зазначено, що наука, з усіма її здобутками та досягненнями, не захистить нас від суспільних потрясінь чи лихоліть, а її настанови і рекомендації можуть потребувати ситуативних етичних або соціальних коректив (наприклад, винайдення вченими атомної енергії та варіанти її застосування – атомні бомби чи атомні електростанції). Наука – це раціональний потужний інструмент творчого вдосконалення життєвого простору людини, але водночас і небезпечний руйнівник в руках людства.

XXI ст. відкрило новий рахунок у взаєминах людини з природою: освоєння космосу, роботизації, IT-мережі. При цьому XXI ст. не обіцяє стати епохою розквіту релігійних громад і культового зодчества. Наука випереджає релігію, маємо надію, що то на користь культури. Але ж, наука й релігія, на нашу думку, – дві чаші терезів, і їхня рівновага як баланс знання й віри – необхідна.

Наголошено, що наукові й релігійні джерела – органічні складові частини загальнолюдської культурної цілісності, і людство сьогодні має шукати ознаки єдності філософії, моралі, духовності й мистецтва, в той же час невігластво й нецтво повинні бути об'єктами конструктивної критики і з боку релігії і на науковому рівні. Світське й релігійне в культурі покликане об'єднати служіння ідеалам гуманності, милосердя, ненасильства.

Осмилення трагічних сторінок історії, прагнення кращої національної долі, пошуки виходу з кризових економічних, політичних, ідеологічних ситуацій, вирішення екологічних проблем – ось пріоритети найбільш важливі в усі часи і для всіх людей, незалежно від їхнього особистого ставлення до релігії чи науки. Тільки якісний дискурс веде до порозуміння, зміни застарілих парадигм, до креативного співробітництва і, в результаті, свідомого збереження, поцінування й динамічного розвитку культури.

Ключові слова: *світогляд, наука, культура, релігія, віра, секуляризація.*

УДК 378.017

A. Tormakhova

THE ROLE OF WOMEN AND GENDER ISSUES IN UKRAINE

There are a number of problems in Ukrainian society related to the role of women in society. A number of European countries, as well as in the USA, have done a great deal to recognize women's rights and to eliminate the gender-specific responsibilities of women. Instead, the stereotypes inherent in traditional societies persist in Ukraine, leading to less freedom for women. The notion that a woman should take care of children and the home continue to exist, while sexism against women is spreading. There are a number of problems associated with adopting the transgender people. The way to promote a tolerant attitude not only towards women but also to all members of the society is to promote the ideas of feminism and transfeminism in Ukraine.

Key words: *women, gender, feminism, transfeminism, Ukraine.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-92-98

Problem statement in general and connection with important scientific or practical tasks. There are a number of gender problems in Ukrainian society. The definition of gender identity as «a personal sense of gender role, and gender role as a public expression of gender identity» [6], emphasizes a fundamentally different vector than has been the case today. A society that is built on traditional values and largely relies on the precepts that have been proclaimed within Christianity - orthodoxy - is not ready to reconsider its view of a number of painful problems. In particular, Ukrainian society is largely unprepared for changing gender roles, perceiving physiological gender as one that obliges a person to feel in accordance with them. There are also stereotypes that set out a list of functions that a woman should rely on, such as housekeeping, raising children, depriving her of the right to fulfill her own potential. Even more so, Ukrainian citizens are not ready to adopt transgender practices.

Analysis of recent research and publications. The question of sexism is raised in the works of Frederick Attenborg, Thomas E. Ford, Christie F. Bocher, Jacob Armstrong, Jessica R Del. The study of transgender people was carried out in the works of Andrea Long Chu and Emmett Harsin Drager. Natalie Gravenor analyzed Post-Modern, Post-National, Post-Gender questions. Problems of transgender people, gender identity and gender stereotypes are covered in the work of Svetlana Ivanchenko. Differentiation and dimorphism of gender identity from conception to maturity are studied in the works of John Money and Anke A. Ehrhardt. Gender stereotypes and their transformations in modern advertising are analyzed by Roksolana Nazarko. Despite the significant amount of work, many issues remains little explored.

The aim of the article. The article is aimed at highlighting the problematic aspects that are present in issues related to gender in the Ukrainian space, their theoretical substantiation, highlighting the role of women in society and implementation of transgenderism.

Presenting main material. Ukrainian society is a mix of people who are extremely different in ethnicity, language used in everyday life (Ukrainian and Russian), socio-economic level, religious views (even in the case of Christian adherents, the Orthodox, Greek Catholic, also Protestantism). Is it to be said that the gender problem is not perceived unequivocally in society? It is important to note that their origin played a significant role in shaping the identity of Ukrainians. The presence of different regions within modern Ukraine, which before independence became under the rule of different countries - Austria-Hungary, the Russian Empire, before Lithuania and Poland - led to the development of fundamentally

different cultural and ethnic traditions. This situation has contributed to the formation of different linguistic, religious, ritual, social and cultural characteristics within the modern Ukraine. Accordingly, there are currently different groups that are radically different and difficult to find in common.

Conditionally, the population of Ukraine can be divided not so much even by regional characteristics, but by the orientation to certain life settings. On the one hand, there is a more "traditional" attitude to gender, including women. Thus, for most representatives of Ukrainian society, the association of women with motherhood and household is characteristic. The results of social surveys conducted in different cities of Ukraine show that most men consider activities such as cleaning, cooking, laundry, babysitting as a purely female work. Even when men in the family provide some assistance in maintaining cleanliness and order in the home, they do not feel the urgent need to do this work, considering it not to be «masculine». It is also a rather painful issue that, despite the fact that most Ukrainian women have permanent jobs, being able to provide for their own livelihoods and often their own children, the idea that financial security is the prerogative of men prevails in society. In some families, although husbands may earn less than their wives, they do not want to make up for the lack of money by sorting out certain household responsibilities.

Natalie Gravenor points out that quite often gender studies are about women, while men have problems. There is a suppression of the rights of both fields. «Gender research is often equated with and reduced to a feminist approach and focus on women and the feminine. However, the analysis of masculinity images is just important to delineate boundaries and continuities for the development of multi-layered understanding» [4, p. 179-180]. We are convinced that this position is noteworthy, but in Ukrainian society there are mostly problems with the suppression of women's rights, not men's.

Another rather painful issue is the treatment of women as the embodiment of sexuality. Quite high criteria are put in the issue of external attractiveness, slimness, the presence of a good figure, the ability to follow the latest fashion trends. These indicators help to transform a woman into a kind of «product», denying her the right to be herself, to feel comfortable in her own body. On the other hand, this is linked to sexism, which is manifested in the systemic public underestimation of women's mental capacities, a significant prejudice against women's ability to occupy leadership positions. Particularly striking is this feature manifested in advertising, because it broadcasts those stereotypical ideas about a woman, which are present in society. «This is a form of a beautiful woman - a very emotional, sexual young being, who, in general, has a very small degree of self-will. The advertisement actively began to use the image of a beautiful female body, the image of a «female subject of consumption». For example, advertisements for soap, shampoos, in which all the time the goods are advertised through a beautiful female body. In such advertisements the woman is considered only as a commodity. And it turns out that the «value» of a woman is expressed only in the «value» of her body, and the mind, intellect, will, ability - all this is included in the sphere of human and only there exists» [7, p. 71].

Even with some progressive changes in public administration that have taken place in Ukraine in recent years, among 17 representatives of the Cabinet of Ministers of Ukraine, which was approved in 2019, 6 women are holding ministerial posts, far exceeding previous figures. These are Minister of Finance Oksana Markarova, Minister of Community and Territory Development Olena Babak, Minister of Education and Science Anna Novosad, Minister of Health Zoryana Skeletskaya, Minister of Social Policy Yulia Sokolovskaya, Minister of Veterans Affairs Oksana Kolyada. However, the competence of many, including the Minister of Education and Science - Anna Novosad - raises some doubts. Although there is a qualification level, there is no control over the correctness of the words and actions

expressed in the repeated interviews, posts on social networks, in particular Facebook, which questioned the competence of the Minister, emphasizing the possibility of ill-considered selection of this candidate. In the Cabinet of Ministers of Ukraine, approved in 2014, among 17 ministers there was only one woman - the Minister of Social Policy, whose position was elected Lyudmila Denisova. This practice, although beginning to show some positive developments, still remains unacceptable.

In Ukrainian society, sexist jokes are now flourishing, which is more often a form of sexual objectification that brings women, as they are more often directed jokes, to the level of the object. It's emphasized in article «Jokes, pranks, blondes and banter: recontextualising sexism in the British print press» (2014) of Frederick Attenborough [1]. It is also worth noting that the form of the joke seems to be exempt from liability, which is absolutely unacceptable. Jokes about women, emphasizing their sexuality, is a manifestation of sexism. This factor was found in the writings of Thomas Ford [3].

There are different attitudes to gender roles and gender identity in today's society. It should be emphasized that in the countries of Western Europe and, to a greater extent, in the United States of America, the situation is more progressive. The existence of entire institutions that care for the psychological support of people who feel the need to change their gender in order to follow their own gender roles is gradually becoming a regularity.

It is worth mentioning that in northern European countries, in particular in Sweden, nowadays, general treatment is accepted for children - «hen», mean «it», which eliminates the need to determine their gender. This practice was introduced in kindergartens. The reformers of preschool education suggested instead of using the Swedish word «he» - «han» and «she» - «hon», to apply a somewhat intermediate «hen». In Sweden, in 1998, the law «On countering gender stereotypes in children» was approved, according to which kindergarten teachers are obliged to undergo equality training annually. The influence and dissemination of the ideas of the American feminist Judith Butler contributed to the fact that the first experimental kindergarten «Egalia» (translated «Equality») was organized in Sweden in 2010. Subsequently, a debate arose as to the legality of the introduction of the term «hen», which, even in Sweden, causes considerable controversy and splits society in half. Some researchers point out the possibility of negative consequences of this practice. At present, such practice has not been embodied in Ukrainian society. Moreover, it is not ready for such changes that have been made in the United States. In particular, it is said that in the textbooks of US schools in the column «information about parents» disappeared the words «mom» and «dad». They were replaced by «parent # 1» and «parent # 2». Ukraine currently stands in a rather strange position that reduces the rights of men in their ability to care for their children, including during illness. There are families in Ukrainian society where children are registered and live in the same area with their father, while the place of registration of the mother is different. Registration of children is not sufficient for servicing at the children's clinic at the place of residence and registration. Every year, their mother must sign a statement that would allow them to serve their children in the clinic. The statement makes it clear that only a woman can draw up a clinic letter to care for children during illness. Moreover, the fact that the father can do it no worse than the mother - is not considered. This rather absurd situation works in spite of the reforms that have already been implemented in the health care system, the functioning of the HELSI.me system, which allows online registration with a doctor, the opportunity to register in a primary care facility.

The reform processes that have taken place in recent years in Ukraine apply not only to medicine but also to the field of linguistics. In 2019, the use of femininitives, a group of morphological units labeled with grammatical feminine, alternative or paired similar masculine units, was approved. This is the acceptance of femininitives related to the type of

activity – «directorka», «ministerka», «doctorka» and others. This shift can be seen as a positive factor, since it emphasizes the acceptance by society that women can perform a variety of professional duties, including those related to management positions. At the same time, the use of these feminines is in a sense contrary to the tendency found in English-speaking traditions. First of all, English terms are devoid of gender coloration. In English, feminines are understood as gender marking in job titles, where they are rare. Instead, it is relevant for the Ukrainian language, which has a grammatical origin. At the same time, this factor makes it impossible to mark professional activity that is intended to be gender-neutral.

In general, it may be noted that if there are some shifts in feminist movements in Ukraine, there is no willingness to accept people of androgynous type, such as being gender neutral or transgender. Examples of significant aggression can be seen in the course of actions similar to the March of Equality, which have been trying to hold in Ukraine in recent years. These measures are aimed not only at supporting the representatives of LGBT societies, but also at upholding the rights of women, the opportunity to have equal rights regardless of gender, color, religious beliefs, political preferences, social status, etc. As a rule, their participants are young people, students with more tolerant views, as well as transgender, representatives of LGBT people, travesties.

At present, there is a lack of readiness in the Ukrainian space for gender-related changes. As a matter of fact, as of 2009, there were very few people in Ukraine who were able to realize their desire for gender change. A study was conducted, the results of which were recorded by S. Ivanchenko. Interviews were conducted with respondents from 10 regions of Ukraine, among whom 36 person aged 18-51 were interviewed, including from female to male gender (FtM) - 24 person, 12 from male to female (MtF); 2 - transvestites. They were mainly residents of the capital and regional centers (Kyiv, Kirovohrad, Donetsk, Lugansk, Mykolaiv, Odessa, Khmelnytsky, Kharkiv, Kherson); only three respondents live in small cities. «They made surgical correction of the sex and changed the documents - 5 people, only changed the documents - 2 person, 23 persons planned the correction of the sex in more or less accessible time for review» [5]. As we can see, these indicators are very low when compared to similar ones in other European countries.

Quite clearly this problem has emerged on the example of Domani Anastasia Eva Vasylivna. She is an activist of human rights and an activist of the Trans-Coalition in the former Soviet Union. She worked as a coordinator for working with the transgender community of the NGO «Insight». Born as a boy, she lived in a male gender role for up to 36 years, after which she began hormone replacement therapy and is an open transgender person. On the path of gender change, Anastasia Eva faced a number of problems not only ideological but also related to administrative and social issues. The state of Ukrainian law did not provide for simple procedures related to gender change, not only physiologically, but also in terms of documentation changes. Only in 2018 Anastasia Eva was able to obtain a biometric and ID passport stating that she was female.

Procedural issues in Ukraine are quite complicated, because in order to start legalizing transgendered, it was necessary to register with a psychiatric dispensary. In the 10th edition of the International Classifier of Diseases (ICD-10), gender dysphoria, that is, a condition where a person cannot fully accept the gender status of a man or woman characteristic of a transgender state, was designated as a mental disorder. However, as of July 18, 2018, World Health Organization has excluded transgender status from the list of mental disorders. In the new International Classification of Diseases (ICD-11) gender mismatch has been moved to the section on sexual health.

Conclusions. There are currently a number of problems with the role of women in Ukrainian society. The way that will promote the elimination of a tolerant attitude not only

towards women, but also towards all members of the society is promoting the ideas of feminism and transfeminism in Ukraine. Transfeminism is a current prevalent in Anglo-American discourse, the impetus for the formation of which was feminist theory, within which transphobic ideas began to emerge. A kind of adjustment is the promotion of transmedia, which is one of the areas of conceptualization of media by transgender personalities in the post-digital age. In a number of articles, such as «After Trans Studies», it is emphasized that trans studies have exhausted themselves because they have doubled down on gender intelligence: «Trans studies is over. If it wants, it should be. Thus far, trans studies have largely failed to establish a robust, compelling set of theories, methods, and concepts that would distinguish itself from gender studies or queer studies» [2, p. 103]. In our opinion, this area remains extremely relevant and promising for Ukrainian cultural studies, because in our society these problems only become relevant and need discussion.

REFERENCES

1. Attenborough F. T. Jokes, pranks, blondes and banter: recontextualising sexism in the British print press / Attenborough F. T. // *Journal of Gender Studies*. - Taylor and Francis, 2014. - № 23 (2). - pp. 137–154.

2. Chu A. L., Drager E. H. After Trans Studies / Andrea Long Chu, Emmett Harsin Drager // *TSQ* 6, 2019. - № 1. - pp. 103–116.

3. Ford T. E., Boxer C. F., Armstrong J., Edel, J. R. More Than 'Just a Joke': The Prejudice Releasing Function of Sexist Humor / Thomas E. Ford, Christie F. Boxer, Jacob Armstrong, Jessica R. Edel // *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2007. - № 34 (2). - pp. 159–170.

4. Gravenor N. Post-Modern, Post-National, Post-Gender? Suggestions for a Consideration of Gender Identities in Visual Artworks and Moving Images of Neue Slowenische Kunst / Natalia Gravenor // *Acta Universitatis Sapientiae, Film and Media Studies*. - 2017. - № 14. - pp. 175–196.

5. Иванченко С. Трансгендерность, гендерная идентичность і гендерные стереотипы / С. Иванченко // *Психологические исследования*. – 2009. - №6 (8). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2009n6-8/259-ivanchenko8.html#e3> (Дата доступу – 17.06.2020); Yvanchenko S. Transhendernost, hendernaia ydentychnost i hendernyye stereotypy / S. Yvanchenko // *Psykholohycheskye yssledovaniya*. – 2009. №6 (8). [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.psystudy.ru/index.php/num/2009n6-8/259-ivanchenko8.html#e3> (Data dostupu – 17.06.2020).

6. Money J., Ehrhardt A. A. Man and woman, boy and girl: Differentiation and dimorphism of gender identity from conception to maturity. - Johns Hopkins U. Press, 1972. – 327 p.

7. Назарко Р. Гендерні стереотипи та їх трансформації в сучасній рекламі / Назарко Роксолана // *Гендер та філософія: гендерні студії у філософських науках* (22 листопада 2012 року). *Гендер та культурологія: гендерні дослідження феноменів культури* (21 лютого 2013 року): збірник матеріалів круглих столів. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – С.68–73; Nazarko R. Henderni stereotypy ta yikh transformatsii v suchasniy reklamii / Nazarko Roksolana // *Hender ta filosofii: henderni studii u filosofskykh naukakh* (22 lystopada 2012 roku). *Hender ta kulturolohiia: henderni doslidzhennia fenomeniv kultury* (21 liutoho 2013 roku): zbirnyk materialiv kruhlykh stoliv. – Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», 2013. – S.68–73.

Стаття надійшла до редакції 16.04.2020

А. М. Тормахова

РОЛЬ ЖІНОК І ГЕНДЕРНІ ПИТАННЯ В УКРАЇНІ

В українському суспільстві існує низка проблем, пов'язаних з роллю жінок у суспільстві. Ряд європейських країн, як і США, багато зробили для визнання прав жінок та усунення гендерних стереотипів. Натомість в Україні зберігаються стереотипи, притаманні традиційним суспільствам. Багато в чому вітчизняна практика виявляє відсутність готовності до зміни гендерних ролей, сприймаючи фізіологічну стать як таку, що зобов'язує людину почувати себе відповідно до неї.

Населення України можна поділити не стільки за регіональними ознаками, скільки за орієнтованістю на певні життєві установки. Наявні стереотипи, за якими є певний перелік функцій, які мають покладатися на жінку – зокрема ведення домашнього господарства, виховання дітей. В українському суспільстві на даний час процвітають сексистські жарти, які частіше є формою сексуальної об'єктивізації, яка зводить жінок, адже саме на них частіше спрямовані жарти, до рівня об'єкта.

Українське суспільство є таким, що не готове до прийняття практики трансгендерності. В країнах Західної Європи та, ще у більшій мірі, у Сполучених Штатах Америки, дана ситуація є такою, що носить більш прогресивний характер. Існування цілих інституцій, які опікуються психологічною підтримкою людей, що відчувають потребу у зміні статі, аби слідувати власним гендерним ролям поступово стає закономірністю. У північних європейських країнах, зокрема у Швеції – у загальноосвітніх закладах нині прийнятим є звернення до дітей – «hen», тобто «воно», яке позбавляє потреби визначати їх стать. Ця практика була впроваджена у дитячих садках, яка проте неоднозначно сприймається навіть у межах даної країни.

В Україні наявні певні зрушення, пов'язані з феміністичними рухами, проте немає готовності до сприйняття людей андрогінного типу, таких, що є гендерно нейтральними чи трансгендерами. Приклади значної агресії можна помітити під час проведення акцій, подібних до Маршу рівності, які протягом останніх років намагаються проводити в Україні. Дані заходи спрямовані не лише на підтримку представників ЛГБТ товариств, а й на відстоювання права жінок, можливість мати рівні права незалежно від статі, кольору шкіри, релігійних вірувань, політичних уподобань, соціального стану та т.п. Як правило, їх учасниками виступає молодь, студенти, що мають більш толерантні погляди, а також трансгендери, представники ЛГБТ, травесті. Способом сприяння толерантному ставленню не лише до жінок, а й до всіх членів суспільства є пропаганда ідей фемінізму та трансфемінізму в Україні.

Ключові слова: жінки, стать, фемінізм, трансфемінізм, Україна.

УДК 75.01

М. Ю. Чікарькова

СЕРЕДНЬОВІЧНІ ВИТОКИ СТРИТ-АРТУ

«Street art» – вуличне мистецтво – вид урбаністичної культури, епатажне мистецтво міської молоді, яка шукає самовиразу, кидаючи виклик традиціям. Його вивчення концентрується переважно на сучасних модифікаціях явища типу графіті, але історичні форми даного феномену значно більш різноманітні. Щодо генези стріт-арту, то її зазвичай шукають лише у середині ХХ ст. або у культурі античності, при

цьому майже повністю ігноруючи епоху Середньовіччя. Утім, на думку автора, саме Середньовіччя сформувало й розвинуло форми стріт-арту, що виявилися життєздатними дотепер. Це насамперед літургійна (напівлітургійна) драма, яка нині суттєво модифікувалася, набувши форм перформансу, «пересувного театру», «живих статуї» тощо. При цьому акценти змістилися зі сфери сакрального на профанне.

Ключові слова: стріт-арт, графіті, Середньовіччя, літургійна драма, перформанс.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-98-104

«Street art» (urban art, public art) – вуличне мистецтво – неповторне явище урбаністичної культури. Хоча це словосполучення вже стало звичним, в академічному середовищі не вщухають дискусії щодо того, чим є стріт-арт і що він в себе включає. Зазвичай сюди відносять графіті, перформанси, стрічкове та тіньове мистецтво, відеопроєкції, арт-інтервенції, флеш-моби, малюнки на брудних автомобілях тощо. Проте історичні форми даного виду мистецтва набагато більш своєрідні; водночас витоки нинішнього стріт-арту не очікувано виявляються в сивій давнині.

Мабуть, вуличне мистецтво з'явилося разом з першими вулицями. Останнє не варто розуміти буквально – адже ритуальні розписи печер вже можна розглядати як зародок стріт-арту. Але вуличне мистецтво як таке вповні формується в лоні цивілізації стародавніх Месопотамії і Єгипту, у греко-римському світі тощо.

Якщо в архаїчному землеробському суспільстві тип культури визначався побутованням людей в невеликому за розміром селі, у відносно замкненому колективі, де все будувалося на традиції і канонічному дотриманні ритуалів, то з виникненням міської цивілізації з'являється новий тип поселення – *πόλις*, мешканці якого від початку походили з різних місцевостей, і повинні були знайти взаєморозуміння з сусідами, які могли різнитися мовою, одягом, звичаями тощо. Життя полісу завжди було динамічним і напруженим; його молодь не обов'язково була змалку прив'язана до виконання тих чи інших робіт, вона шукала самовиразу й комунікації у товаристві своїх однолітків, і здавна до нас дійшли ремствування старших містян (серед яких, між іншим, були Гесіод і Сократ) на непокору дітей.

Мистецтво вулиці – це від початку мистецтво молоді, агресивне, шокує й не завжди вправне з професійної точки зору. Так, І. Міро зазначає: «Стріт-арт включає в себе різні види художньої діяльності, що здійснюються в просторі міста силами здебільшого непрофесійних художників» [7, с. 263].

Утім, найдавніші форми стріт-арту, особливо ж античного (греко-римського) вивчені достатньо повно й розгорнуто, чого не можна сказати про вуличне мистецтво Середньовіччя, навіть європейського. Це багато в чому визначається інерцією просвітницько-радянського погляду на історію, який ігнорував середньовічні культури світу через їхню релігійну спрямованість. Однак культура людства не зводиться до осі «античність – Ренесанс – Новий час», що суперечить історичній правді й, до того ж, є відверто європоцентричним підходом та ігноруванням тих релігійних імпульсів, що зазвичай надходили з глибин Сходу. У результаті духовно-мистецький пошук Європи виглядав збідненим і однобічним. Ігнорування плідності Середньовіччя, яке, власне, поставило перед нашою культурою ті проблеми, на які вона понині не має чітких відповідей, є шляхом глибоко помилковим. Тому метою даної розвідки є визначення хоча б у загальних рисах питомої ваги середньовічної складової в історії вуличного мистецтва Європи. Нас найперше цікавитиме духовно-релігійна складова середньовічного стріт-арту як найбільш характерна та специфічна його ознака.

Щодо аналізу наукової розробки нашої теми, то тут, з одного боку, наявна

величезна кількість наукової літератури, присвяченої цьому феномену. Утім, в основному дослідників приваблює сучасний стан явища або його теоретичне осмислення, конкретні персоналії «вуличних» художників, і майже всюди саме графіті розглядається як основний (чи не єдиний) вид стріт-арту чи його основне джерело. Так, книги Т. Манко являють собою, по суті, каталоги-фотопідбірки сучасного стріт-арту з виразним акцентом на графіті [12], К. Гастман, К. Нілон і Е. Смірські приділяють увагу різним центрам розвитку сучасного візуального урбан-арту [10], П. Нгувен зосереджується на сотні найвідоміших митців урбан-мистецтва [13]. Ж. Бодрійяр відзначає «семіократичний» характер сучасного урбаністичного мистецтва, називаючи саме місто «полігоном знаків» [2]. А. Вацлавек, автор фундаментальної роботи «Графіті і стріт-арт» проводить межу між стріт-артом і графіті, зазначаючи, що перший набагато більш символічний і фігуративний, орієнтований на ширшу аудиторію [14, с. 221]. Останні роки стала часто підніматися тема ролі стріт-арту в іміджі міста – до речі, якщо донедавна це кваліфікувалося як однозначно негативна тенденція, то тепер дедалі частіше відзначається позитивна роль стріт-арту у формуванні іміджу міст [9].

Традиційно коріння стріт-арту прослідковується лише з середини ХХ ст. – епохи розвою графіті [8], а його генезу шукають у таких течіях, як панк чи поп-арт [11, р. 75]. Глибше думка дослідників сягає рідко. Зокрема, якщо йдеться про суто середньовічний європейський стріт-арт, то тут зазвичай лише згадують про спроби естетизації вуличного простору – насамперед йдеться про родові герби, ремісничі вивіски і т. п. [3, с. 28].

Та до естетизації справу тут звести не можна, тим більш що саме поняття естетичного сформувалося в європейців лише у XVIII ст. Набагато вагомніше те, що в еру Середньовіччя в Європі запанувала релігійно-християнська свідомість. Це означало докорінну зміну погляду на світ порівняно з античною епохою. По-перше, буття перестали сприймати, як в язичницькій античності, циклічно, як «вічне кружляння»: есхатологічна картина світу Біблії примусила замислитись про тимчасовість і тендітність матеріального світу та спрямувати погляд до Вічності. Цей погляд встановлювався довго й непросто; у сфері елітного мистецтва відбулася повна зміна цінностей, орієнтирів та естетично-художніх принципів. Наприклад, тоді встановився іконописний канон, і в іконах квітуча плоть людини стала тендітною й хиткою. На зміну античному принципу мімезису прийшла спиритуальна інтерпретація натури.

Отож і вуличне мистецтво, яке в античну пору було сигніфікацією повсякденних інтересів і спрямувань (наприклад, римський напис: *бережися пса*, вивіска таверни чи лупанарію тощо), тепер вже виражало благочестиві почуття суспільства та його духовний пошук.

Насамперед відзначимо роль вуличних написів. Живо нагадує про етимологію слова *графіті* – від італійського дієслова *graffiare* – «дряпати», така, наприклад, картина, як вирізьблені клинками хрестоносців імена їх власників, якими вкриті від стелі до підлоги стіни склепіння, крізь яке в Єрусалимі спускалися до Гробниці Діви Марії (храм відновлений в XI ст. тими само хрестоносцями). Так лицарі спробували прилучитися до Вічності. У Києві також збереглися подібні написи – на стінах Михайлівського собору, на хорах собору св. Софії та у Кирилівській церкві. Найчастіше це закарбовані в стіні молитви.

Путівник по Граду Земному теж поволі, але виразно, спиритуалізувався. На будинках аристократії почали з'являтися домові знаки з вигадливими геральдичними гербами, в яких почала займати шановне місце християнська символіка. У простолюдних кварталах усе розпочиналося з протореклами, простого демонстрування

самого предмету торгівлі: глечика, чобота, хлібини, кружки тощо. Та вузькі вулиці старого міста вимагали зорового укрупнення зображення та його чіткого силуету. До того ж значна частина містян була неписьменною, й візуальний образ дозволяв швидко зорієнтуватися в міському просторі. Почали вирізнятися крамниці, майстерні побутового обслуговування, а згодом на цьому ґрунті з'являються цехові знаки ремісничих гільдій. Тому ці предмети почали виконуватися в монументальному форматі, від початку 900-х років вони часто стають кутими з металу, що дозволило вмонтовувати в них різноманітні дидактично-благочестиві написи та візуально-образні символи на кшталт сонця, місяця, хреста, чаші тощо. Поруч з зображенням, скажімо, ножиць чи пантофлі інколи з'являвся й образ святого, котрий вважався покровителем професії. Так, гільдія художників мала своєю емблемою образ св. Луки, який вважався першим християнським митцем і покровителем малярства. Так само пронизувалася християнською символікою й емблематика цехових та гільдійних угруповань, яка ціхувала місце розташування даної корпорації й використовувалася у святкових процесіях, які середньовічне місто дуже любило.

Усе це вимагало індивідуального таланту і достатнього професіоналізму. Проте водночас простежується й нерозривний зв'язок середньовічної свідомості з фольклорною стихією. Середньовічний стріт-арт зберігає одну з провідних рис як фольклору, так і середньовічного мистецтва – анонімність. Ми нечасто можемо зробити атрибуцію тих чи інших написів. Характерно, що деякі види сучасного стріт-арту цілеспрямовано відмовляються від такої анонімності (як, наприклад, теггінг у граффіті), але зазвичай ця анонімність все ж таки зберігається. У цьому полягає величезна впливовість такого мистецтва: воно є виразом колективного світовідчуття. Так, С. Левісон вважає, що саме анонімність «дає певну силу граффіті і стріт-арту» [11, р. 100].

Буяло на вулицях середньовічного міста й музично-театральне життя. Вуличні артисти – ваганти, мінезингери, жонглери, шпільмани, барди, скальди, менестрелі, скоморохи тощо – мандрували з одного міста до іншого, й ці гастролі сприяли культурному єднанню краю. Тут поєднувалися поетичний хист і музична обдарованість, драматичний талант виконавця ролі й, часом, фізичний розвиток акробата. Часто тут фігурували студенти університетів, які навчалися, постійно міняючи навчальні заклади, духовні особи, вилучені зі складу кліру за якісь гріхи, та й просто юні обдаровані авантюристи, котрі шукали пригод. Водночас тут були свої розбіжності з пануючою церковною культурою. Так, студіозуси, що доторкнулися античної традиції, згадували у своїй співі Венеру й Амура та менших богів античної міфології на кшталт німф і сатирів. З лицарської культури тут був запозичений куртуазний культ Прекрасної дами, що стало поштовхом для розвитку любовної лірики. Усе це наклало на вуличний театр Середньовіччя відбиток маргінальності; часто тут звучали гріховні й звабліві, з погляду панівної церковної культури, мотиви. Інколи одчайдухи навіть пародіювали літургію, використовуючи її формули для уславлення блуду й пияцтва.

Та найбільш впливовим і розвиненим видом середньовічного вуличного стала усе ж таки т. зв. літургійна драма, оскільки неписьменний простолюд прагнув збагнути, який, власне, зміст вкладається в літургійне служіння, про що йдеться у Писанні, що його могли читати лише священники. Біблійна ідея стисло витлумачувалася у риторичній проповіді, коментаря до уривку, нині прочитаного за службою. Але, окрім вербального коментування, це читання сакрального тексту, як і літургія в цілому, вимагали додаткового ілюстрування. Роль потужного резонатора тут перебирало на себе мистецтво. Найперше це були ікони, але вони були сповнені символіки, зрозумілої

для небагатьох, для церковної еліти. А літургійна драма дозволяла репрезентувати живими образами те, про що читалося й співалося в церкві. Це було зрозумілим без жодної підготовки. Цікаво, що І. Кудряшов, аналізуючи репрезентативні риси сучасного стріт-арту, відзначає його орієнтованість на непідготовленого глядача [5, с. 227]. Це ж саме, як бачимо, грало важливу роль у середньовічну епоху.

Приблизно з IX ст. західна церква почала ілюструвати богослужіння інсценізацією біблійних епізодів. «Спочатку тексти такої драми являли собою латинські фрази зі св. Письма, які безпосередньо під час служби промовляли від імені сакральних персонажів монахи. Згодом текст Писання піддався літературній обробці, його почали перекладати на вірші, що виконувалися під музичний супровід. Сюжети таких сцен визначалися Біблією й були більш-менш розгорнутою ілюстрацією якогось урочистого епізоду, скажімо – Різдва Христового. Драма була найбільш вільним жанром середньовічного письменництва. Особливого національного колориту тут спочатку не було, за винятком таких атрибутів, як ялинка (замість пальми) тощо» [1, с. 25]. Для інсценізації бралися найбільш грандіозні сюжети: Створення світу, Гріхопадіння перших людей, Страшний суд тощо. З особливою наснагою відмічалися народними діями Різдвяний і Великодній празники. Вистави формувалися під проводом священства; часто ролі тут виконували діти, що робило видовище особливо зворушливим. Сценарії такої драми писалися за певним трафаретом, але схематичність компенсувалася живим сприйняттям акторської гри. Залучалися й численні ремісники, які виготовляли різноманітні реквізити та костюми.

Поступово цей театр вийшов за межі біблійних сюжетів; йому стало тісно в церковному просторі й він вийшов на паперть – сходи перед церквою, а потім і взагалі на площу, приваблюючи увагу широкого кола городян. З часом така драма ставала все більш цікавою для народу, й, відповідно, паперть перед церквою наприкінці Середньовіччя вже не вмщала глядачів; дійство перелилося на прилеглу площу та навіть найближчі вулиці. Літургійна перетворюється на напівлітургійну, яка представляла собою «особливий, перехідний етап у історії середньовічної драми – від церковного простору, часу, мови, духу до соціального простору площі, десакралізованого часу свята, живої народної мови, побутової та світської тематики» [6, с. 93].

До початку XIV ст. ця драма переформувалася в жанри містерії і міраклю. Міраклі мав загострити релігійну екзальтованість, зробити психологічно незаперечними чудеса, про які тут розповідалося. Водночас міраклі спонукали глядача до певних конкретних акцій. Так, наприклад, «Гра св. Миколая» Ж. Боделя (1200), активно підносила ідею участі в Хрестових походах. Містерії же вели свій родовід від елліністичних культів, у лоні яких втілювалися в живих картинах античні міфи, що мало їх «оживити», втілити; раннє християнство зіткнулося з язичницькими містеріями, й навіть певні їхні формальні моменти перейняло. Ускладнилася структура видовища – у містерії активно вводяться елементи фарсу. Усе це аж до XVI ст. продовжувало жити й духовно насичувати масу містян.

Водночас це означало початок розмивання християнської ідентичності цього мистецтва: воно почало активно адаптувати життєвий матеріал і фольклорні прийоми його інтерпретації. Якщо в церковній проповіді життєвий матеріал був лише ілюстрацією до максимум Святого Письма, прикладом згубності гріха або рятівної ролі чеснот, то в пізньому Середньовіччі все активніше починає заявляти про себе т. зв. карнавальна культура (М. Бахтін), яка розвивала традиції язичницьких дійств дохристиянської пори й стверджувала «діонісійську» екстатичність. Нанижуючи слова щойно створених пісеньок на народні мелодії, актори підтримували фольклорні

традиції й не давали їм загаснути в міському житті.

На наш погляд, розвитком поширених колись на вулицях середньовічних міст містерій і міраклей стали нині перформанси та живі скульптури. Очевидно, що акцент тут перенісся з сакрального на профанне. Так, на вулицях сучасних міст продовжують розігруватися пантоміми – наприклад, у центрі майже будь-якого європейського міста можна побачити «живі статуї» (акторів, що зображують статуї). Основні персонажі для зображення – історичні особи, кіноактори, герої літературних творів тощо. Тематика може бути навіть гривуазною – так, на центральній вулиці Барселони сидить чоловік на унітазі, що читає книгу, а коли йому кидають монетки, починає розмотувати рулон туалетного паперу й прислухатися. Водночас у тій само Барселоні доволі багато живих скульптур, що зображують янголів і чортів (демонів) – часто ці персонажі працюють у парі.

Сучасні перформанси, щоправда, виразно акцентовані на профанне, а не сакральне. Насамперед тут представлена політична тематика. Наприклад, 21 вересня 2012 р. у Києві біля парламентського забору був проведений перформанс «Відрізання язика українській журналістиці», приурочений до прийняття парламентом у першому читанні законопроекту, де передбачалося ув'язнення журналістів «за наклеп». Сучасний театр виходить на вулиці, намагаючись стерти межу між актором і глядачем, і в цьому він також наслідує Середньовіччя. Такими є «пересувний театр» і використання прийому «театр-в-колі». Т. Козимирська відзначає особливу питому вагу цих речей у політичній драматургії Великої Британії. «Відомими експериментаторами в цьому стають місцеві театри – наприклад, Енн Джелікоу та її вистави в публічних місцях для гуляння («променадні перформанси») в Лайм Регіс (п'єса «Західні жінки») та театральна група Уелфер Стейт, яка поєднує обрядову драму (подібно до середньовічних церковних обрядів) та «театр-у-колі». Їхня відома п'єса «Пригоди Ланселота» виставлялася в наметах протягом місяця в різних місцях, пов'язаних з ім'ям короля Артура. Саме вона є яскравим прикладом використання форми середньовічного обрядового театру, який став дуже популярним серед багатьох політичних драматургів сучасності» [4, с. 33].

Таким чином, середньовічний стріт-арт став потужним чинником формування європейської духовної культури й заклав фундамент розвитку сучасного мистецтва. Перебуваючи на межі фольклорної стихії й елітарної культури, він сильно посприяв залученню маси містян в духовне життя епохи. Усе це підготувало ренесансний процес, і без цього чинника останній увияти неможливо.

Список використаної літератури

1. Абрамович С. Д., Кеба О. В., Стахнюк Н. О. Історія польської літератури. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2019. – 620 с.; Abramovych, S. D., Keba, O. V., Stahnyuk, N. O. (2019). History of Polish literature. Kiev: VD Dmytra Burago. – 620 s.

2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. Москва: Добросвет, 2000. – 387 с.; Baudrillard, J. Symbolic exchange and death. Moscow: Dobrosvet. 2000. – 387 s.

3. Васюріна А., Клімова А. Стріт-арт як соціально-естетичний феномен урбанізованого простору // Світогляд – Філософія – Релігія. 2018. Вип. 13. С. 26–32; Vasyurina, A., Klimova, A. (2018). Street art as a socio-aesthetic phenomenon of urban space. Worldview – Philosophy – Religion. № 13. S. 26–32.

4. Козимирська Т. Відродження театральної форми Середньовіччя у сучасній політичній драматургії Великої Британії // Питання літературознавства. 2007. Вип. 74. С. 31–38; Kozymyrs'ka T. Revival of the theatrical form of the Middle Ages in modern political drama of Great Britain. Pytannya literaturoznavstva. № 74. 2007. S. 31–38.

5. Кудряшов И. С. Стрит-арт как феномен современной культуры: проблема генезиса и семиотические особенности сообщения // Критика и семиотика. 2014. № 2. С. 220–233; Kudryashov, I. S. (2014). Street art as a phenomenon of modern culture: the problem of genesis and semiotic features of communication. *Kritika i semiotika*. № 2. S. 220–233.

6. Курілов Д. В. Особливості організації середньовічної містерії та її соціально-політичний контекст // Культурологічна думка. 2017. № 12. С. 92–99; Kurilov D. V. Features of the organization of the medieval mystery and its socio-political context. *Kul'turologichna dumka*. № 12. 2017. – S. 92–99.

7. Міро І. М. Особливості стріт-арту як феномена сучасного мистецтва // Культура і сучасність. 2018. № 2. – С. 261–266; Miro, I. M. Features of street art as a phenomenon of modern art. *Kul'tura i suchasnist'*. № 2. 2018. – S. 261–266.

8. Цыгина Н. А. Уличное искусство в контексте современной визуальной культуры: Автореф. на соиск. уч. степ. канд. искусствоведения: 17.00.04 – изобразительное и декоративно-прикладное искусство и архитектура. Москва, 2015. – 195 с.; Tsyigina, N. A. Street art in the context of modern visual cultures: Candidate's thesis. 17.00.04. Moscow. 2015. – 195 s.

9. Andron S. Selling streetness as experience: The role of street art tours in branding the creative city // *Sociological rev.* 2018. Vol. 66. № 5. P. 1036–1057.

10. Gastman R., Neelon C., Smyrski A. Street World: Urban Culture and Art from Five Continents. New York: Abrams Books, 2007. – 384 p.

11. Lewison C. Street art: the graffiti revolution. London, 2008. – 160 p.

12. Manco T. Street Logos. Thames and Hudson, 2004. – 128 p.

13. Nguven P. Beyond the Street: The 100 Leading Figures in Urban Art. Berlin, 2010. – 399 p.

14. Waclawek A. Graffiti and Street Art. London, 2011. – 208 p.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2020

M. Chikarkova

MEDIEVAL ORIGINS OF STREET ART

The article deals with "street art" as a kind of urban culture, outrageous self-expression of urban youth. Its study is condensed mainly on modern modifications of phenomena such as graffiti, video projection, art intervention, flash mob and more. But the historical forms of this phenomenon, whose roots go back to cave times, are much more diverse and unexpected. The ancient street art is pretty well known to us, however the medieval street art, even the closest – European, scientists were much less interested. However, the Soviet-era disregard for the experience of the Middle Ages, which was one of the most important links in the progress of our culture, is deeply flawed.

The aim of this study is a scientific description of the street art of medieval Europe, its structure, spiritual orientation, genre originality and potential for further development.

The article gives a detailed analysis of the theoretical projection of the problem (formation of the phenomenon of "street art" on the border of folklore and experience of professional art) and the practical need to expand the concept of street art in its historical diachrony in the study and teaching of world and domestic culture.

The main idea of the articles is a comparison of medieval street art with its folklore and, in part, ancient origins, as well as the establishment of points of contact with the future Proto-Renaissance world. The article emphasizes that religious-Christian consciousness prevailed in medieval Europe, and this meant a radical change in worldview. Being ceased to be perceived as an "eternal whirlpool": the eschatological concept of the Bible prompted us to

realize the temporality of the material world and the need to find ways to Eternity. Thus, street art, which used to be a signification of the everyday interests of citizens, has now received the status of a "signpost to Heaven", expressing a predominantly pious spiritual search for the urban community. This can be seen even in various inscriptions, signs, craft communities, etc. At the same time, phenomena marginal to the dominant church culture, such as "carnival culture", which condensed the hedonistic motives of pagan heritage, developed certain traditions of chivalric culture and were sometimes an echo of heretical teachings, are carefully analyzed.

This article reports the results of a medieval street art as a powerful component in the formation of European culture and contributed to the involvement of broad sections of uneducated citizens in the spiritual life of the era. This situation largely became the foundation of the formation of the Renaissance process.

The article is of great help to a more detailed and in-depth study of this important historical and cultural phenomenon.

Key words: *street art, graffiti, Middle Ages, liturgical drama, performance.*

УДК 027.7

**S. Jankowski,
Ju. Fedorova**

THE IDEA OF THE SOCIO-CULTURAL WORLD: UNIVERSITY LIBRARY IN THE DIGITAL AGE

For centuries, the library has embodied one of the greatest intellectual achievements of mankind. Determining the horizon of university research libraries and librarianship, as a rule, is considered in the perspective of their institutional development. The article considers the problems of library business in the conditions of formation of information society in Ukraine. The analysis of the scientific and information base of the research reveals that the leading topics in the scientific literature are the issues of material and technical support of libraries, financing of the library industry, introduction of innovative management in library services, training of library specialists. The general conclusion of this investigation is as follows: the problems of development of university libraries are a mirror of the problems of information progress of Ukrainian society and education in Ukraine.

Keywords: *information society, institutional approach, university library, book culture, Alexandria library, culture of library service.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-105-113

University libraries are important in the formation of the Ukrainian scientific community. Along with traditional functions, providing information and library services to

users, the formation and development of funds, the university library promotes innovation in education, it is the university library is a leader in ensuring the principles of academic integrity, it is university libraries are an important component in research.

The degree of scientific development of the problem of development of the university library. Current issues of university library development and professional training in Ukraine are represented by a large array of scientific research. This study highlights the latest scientific work. Among them we note the works of I. Zhuravlyova [4], T. Kolesnikova [5], S. Chukanova [13]. This intelligence also takes into account the views of the professional community, which considers the problems and specifics of the development of university libraries "from the inside". Among them we pay attention to the works of L. Andronik [1], Y. Dobrolyubskaya [2], N. Lavrishina [7], M. Medvid-Chiriban [8], M. Pochinkova [9], A. Tovt [12].

Analysis of the state of the studied issues leads to the following conclusions:

The dominant feature of research is the institutional approach to the studied problems.

The concept of library and book collection are identical [11, p. 196], therefore, the university library is a book collection.

The possibilities of servicing the users of the university library are determined by its information-technological equipment [7, p. 5].

The status of the university library depends on the level of accreditation of the higher education institution [8, p. 2].

Acquisition of the book fund or book supply is one of the main tasks of the university library, the solution of which depends on the effectiveness of its work [12, p. 3].

The users of the university book collection are first of all students, teachers, as well as organizers of the educational and scientific process [1; 4; 5; 7, p. 2; 8; 12, p.; 2].

Thematically, the study of librarianship is divided between such areas of research as library science, bibliography, bibliography, reading science. Specialists and scientists address the issues of improving the regulatory framework, modernization of technological capabilities of the library. Research attention is focused on national specifics, international experience, service standards, information component of the library vocation of the library in modern society. The issue of the socio-cultural world of the university library is the latest and has not been in the focus of attention of domestic scholars.

The aim of the study. To generalize the tendencies of development of modern university library in the conditions of informatization of society.

Research methodology. The question of the socio-cultural world of the university library fits into the tradition of the phenomenological project of social theory. In this exploration, it is implemented taking into account the following tasks that meet the purpose of the study:

Generalization and critical analysis of the institutional approach to the study of the state and prospects of development of university libraries, taking into account the context of the formation of the information society in Ukraine.

Generalization and retrospective analysis of models of university libraries, with clarification of current features of the university library.

Generalization and definition of characteristic features, which indicate the state of development of university libraries and outline the prospects for their further development.

Presentation of the main research material. The starting point of this study is to serve users of the university library. To delve into the problem and identify the issues on which our understanding of the case depends, we recall that we live in an era when the concepts of smart cities, smart homes, etc. are implemented, and, therefore, we can say that the concept the university smart library is next in line, and the ability to cover it depends on the perspective in

which the library business can fit in the conditions of informatization of society. A characteristic feature of the perception of the institutional development of libraries and librarianship in Ukrainian universities is the emphasis on supporting the publishing activities of scientists, information and bibliographic services for all categories of users, students and academic staff, employees and workers of the university. The institutional reception of the university library and the development of service culture is based on issues of logistics and financial support from the budget and grants, as well as evaluation of the university library to the regulatory framework governing and directing the activities of higher education institutions.

Another important area of the institutional approach is the introduction of theoretical developments in information management and marketing, primarily in the field of information and library services. In our opinion, in this way there is a rethinking of the basic principles of library services. Determinants in this case we consider the commercialization of scientific and educational activities in Ukraine, the regulatory requirement for innovative development and informatization. Among the ideas that summarize the vision of a modern university library are the belief that libraries in the information society are becoming information centers, and university research libraries – the centers in which the information culture of future professionals. These conceptual representations outline the formation of the library in the information society from the standpoint of the institutional approach.

The modern vision of the university library is a resource. It is based on the assumption that the main mission of the university library is the accumulation, representation of information resources of higher education. We believe that the popularity of the resource vision is due to the dominance of cultural a priori pre-digital era, including the belief in the determination of social relations material and technical basis of social development, as well as the objectification of social relations in the structure of material and spiritual needs. In our opinion, the apriorism of the pre-digital age in combination with the resource vision leads to blocking the sustainable development of university libraries, and, consequently, the understanding of library affairs. We are convinced that it is important in the process of transforming university research libraries to understand the situation in which libraries in modern Ukrainian universities find themselves. And in order to overcome the bias of resource vision, researchers should focus on the issue of library standards, among which the current place is occupied by the issue of customer service.

A notable modern interpretation of the service culture is the introduction of the concept of user, instead of the concept of the reader. The disappearance of readers and their transformation into users is explained by another cultural a priori of the pre-digital era. According to him, the process of informatization is relevant to the increase of digital devices and software implementation. The sources of this attitude come from the first wave of informatization, which in the early 1960s manifested itself in the creation of the concept of the information society as a strategic development of modern society. This understanding of the future is naively optimistic, when the assessment of information technology capabilities was based on convergence theories. Domestic scientists and worldviews of leaders of science, education, as well as decision-making at the legislative level show that the leaders of the concept of information society, as a rule, do not take into account the differences between the concept of information in digital and pre-digital age. The purpose of a particular society, and not to provide universalist characteristics of social development, i.e. the concept of information society was used to pose problems, not for the purpose of statements. In addition, domestic scientists and promoters of the information society do not take into account that the concept of the information society is not a scientific description, but is a marker in determining the strategic direction of certain policy decisions. Therefore, the culture of library

services in university libraries should be considered as an element of the socio-cultural world of the scientific university library.

The determining factor in the reform of the culture of service is information technology, as in modern societies the latest information infrastructure of university research libraries has been formed. Staying in library halls is not considered an inevitable component of the style of scientific work and study, as a modern university library is an information institution that exists in the registers of the real physical space of the university and in virtual reality.

As a result of the introduction of information and computer technologies, the augmented reality of the university library environment is gradually forming. Thus, in modern society there are changes in the structural and functional level, which will inevitably have institutional consequences. Because the deep informatization of the university library environment changes the norms of librarianship, reorienting it from a standardized, established, classical model of reader service to the latest styles, which are primarily based on the latest model of information activities.

In the conditions of informatization its main functional purpose remains unchanged – information support of educational and research processes of the institution of higher education.

The priorities in the characteristics of the library change from the user's point of view: from the completeness of the library fund, efficiency and quality of service to such categories as the quality of communication and ease of search. And a modern library is unthinkable without electronic documents and services that support them.

The basic function of the electronic library is to form a collection of documents recorded on various media and arranged quite arbitrarily in space. Priority is given to the ability of the electronic library to serve an electronic resource of a local or remote user.

According to the current Law of Ukraine “On Libraries and Library Affairs” (dated 27.01.1995 № 32/95-VR with changes and additions) «accounting, storage and use of documentary and information units in library funds is carried out accordingly to the rules approved by the Ministry of Culture of Ukraine» [10]. It follows from this responsible and socially important task that libraries, first of all, should organize funds, provide users with wide access to them, as well as no less important task – to ensure the preservation of documentary resources. It is important that the formation of the library fund with the help of computer and information technologies is an urgent task of the library business. This process is accompanied by a number of problems, such as copyright enforcement, preservation of electronic documents, technical solutions in the provision of documents.

To understand the socio-cultural world of a modern university library, it should be borne in mind that a distinctive feature of the modern library thesaurus is the inclusion in circulation of such categories as “library mission”, “online learning”, “academic integrity”, “scientometrics” and more. They reflect the new realities of university libraries, which, in our opinion, relate to changes in the culture of reading. In the modern world, the culture of reading is transformed from the practices of traditional paper book reading to the “electronic” culture of reading-searching, audio-listening, reading-informing. To understand the meaning of these innovations, they should be considered not only as concepts that have entered the daily life of the university library; they denote new realities that fit into the functional activities of university libraries and affect the meaning of the library business itself.

In the established research of academic culture in Ukraine, book culture is one of the forms of expression of human cultural needs. Starting from a certain stage of institutional development of university libraries in Ukraine, the problems of library informatization come to the fore. With some reservations, in our opinion, we can talk about the dynamics of transformation of the university library, which over the past ten years in Ukraine has made a

big step in the direction from pre-digital to digital organization of its life.

The library service of the pre-digital age was based on its documentary and information support, which in the digital age was supplemented by information networks. Today, information networks provide users with access to book editions in paper and electronic formats. Hence the steady growth of universalization of library services in combination with the processes of digitization of funds and automation of book publishing. A modern university library should not only meet the cultural and information needs of its users, but also be a center for the production of information products at the university. The modern librarian combines not only the traditional functions of a “mediator-conductor”, but also must act as a researcher, be a manager and be able to promote their own business on the Internet and social networks. All this, in our opinion, is evidence of the growing intensity of library work and results in architectural changes in the socio-cultural world of university libraries.

For centuries, the library has been the embodiment of one of the greatest intellectual achievements of mankind. The situation of changes and transformations is not something exceptional for library life. We will only outline certain stages of such transformations. The prototype of university libraries, in our opinion, were the book collections of philosophical schools of antiquity. Although not every school of philosophy had its own collection of books. Among those who noted the Academy founded by Plato and founded by Aristotle Lycaeus, it should be noted that in the late antiquity the philosophical schools of Athens were united, and, consequently, a joint book collection was to emerge. Although this process of systematization and ordering of scientific and philosophical heritage ended not in Athens, which became an open-air museum, but in Alexandria, Egypt. It was not only a collection of books, but also received the status of a center of world research. Phenomena such as Aristotle's *Metaphysics* are connected with the Library of Alexandria, and all the scientific and philosophical heritage of this great philosopher has come down to our time thanks to the efforts of the librarians of Alexandria, Homer's works and Alexandrian poetry, Alexandrian mechanics and Euclid's geometry.

The Library of Alexandria is a reference example of the socio-cultural world of libraries of the Ancient Times. Its typological features are determined by the special relationship between the library and government, the library and the community of scholars. The mission of the library was religious, as the library functioned in direct interaction with the cult of the Muses. Therefore, the library was an institution whose main task was to collect “beautiful things». Metaphorically, the library of antiquity was the center of the symbolic universe, the form of which were papyrus books. Authorities created libraries and granted privileges to librarians. For example, the chief custodian of the Library of Alexandria had to take care of the upbringing of the heir to the Egyptian throne [2, p. 153]. However, we believe that the authorities did not support libraries out of pure will to act as patrons of art and literature. Book culture was the core of a bureaucratic system of government based on writing. It is no coincidence that in Athens, where democracy is established, at the dawn of the Greek ancient classics, in 540 BC. The first Pisistrat public library in the history of Europe was formed in the 15th century BC [15, p. 36]. The connection of mass writing was a necessary condition for the establishment of polis democracy, because written laws established a new format of relations between government and society. The need to implement the principles of election of power required a mass written culture. Simultaneously with the democratization of society, literature is invading religious experience. Thus, in the period from the seventh to the third or second century BC, religious experience and practice are “literalized.” From the “Pisistratic edition” of the epic poems “Iliad” and “Odyssey” to the Septuagint. Thus, the socio-cultural world of the ancient library is the place where the process of world creation takes place. The decline of the first democratic polis, and later the Roman republican forms of government

also contributed to the reassessment of the values of intellectual life. It is becoming more and more individual. And personal book collections become a form of creating a personal symbolic universe. In this perspective, it is significant that personal scientific collections, when it's time to form a national education, science, library system, become the basis of university libraries. For example, at the University of Bologna, when Luigi Fernando Marseille, creating the Institute of Sciences, donated his own scientific collection of texts, including 900 oriental manuscripts. And from this was laid the first fund of the University Library of the University of Bologna [14].

Christian book culture grows out of the denial of ancient freedom of thought, religious tolerance, individualism. It should be noted that the Christian community, beginning with the systematic destruction of the ancient heritage, as ancient literature was perceived as "pagan", was able to integrate ancient book culture and adapt it to the needs of Christian preaching. However, free movement in the symbolic universe of literature was censored. Remains of ancient book culture were taken under the control of monasteries and later orders. In 1451, Pope Nicholas V established the Apostolic Library in the Vatican, which, in our opinion, should be considered a protophenomenon of national libraries. From this time, quattrocento, libraries no longer belong to the book collections preserved in monasteries, but become centers of intellectual life open to scientific work. The struggle for intellectual freedom also took place in the direction that public and municipal libraries began to appear in Europe. Thus, in 1525 the doors of the Public Library of Magdeburg were opened, in 1527 – the Municipal Library of Lyon, in 1528 in Bern, in 1560 – the Deventer Athenaeum in the Netherlands, in 1571 the Lawrence Library was opened in Florence [15, p. 36]. The process of creating national library institutions took more than five hundred years. The creation of a national library system and the development of science are the starting point for the formation of university libraries. Thus, in 1211 a school was founded in Riga for the education of the clergy at the Dome Cathedral. In 1524, under the influence of turbulent events caused by Martin Luther's public speech against the Pope in 1522 and a message to the inhabitants of Riga, Revel, Tartu, a library of the city of Riga was established in Riga on the basis of books confiscated from Jesuit colleges. In this status, the library existed until 1945. In the sub-Soviet and post-Soviet era, after many upheavals, during which the library was named Academic, in 2006 the library became the Academic Library of the University of Latvia [6, p. 231]. Thus, the example of the Academic Library of the University of Latvia, which is one of the five oldest libraries in Europe, concludes that university libraries have a non-linear history, but they are always part of the national library system. You can even ask the question: why do nations need libraries, if the national government comes from public activists, show business, or radicals from social networks, the national bureaucracy no longer develops a document management system, but must introduce information technology, and «the symbolic universe of the Gutenberg galaxy» Absorbed the Web?

An unambiguous answer to this question cannot be given. In the conditions of formation of information society and development of information there is a continuous process of transformation of library establishments and establishments. We can say that university libraries are constantly and irreversibly changing. They change from the inside, in their spatial organization, externally, structurally. And the study of various areas of transformation of the university institutional library is a relevant area of research and development at various levels. In the presented research only the first step is made.

Conclusions. It should be noted that in the pre-digital era, university libraries were an integral part of the national library system, in the digital age, the university library joins the global network, which is dominated by visual content and social networks.

At the present stage, the activities of library institutions in higher education institutions

in Ukraine are influenced by the following factors:

The process of informatization of public relations and institutions (mentioned above).

The process of reforming domestic education, which is carried out, inter alia, through the introduction of foreign experience and, above all, European standards in the activities of educational institutions and establishments.

An ongoing process of reducing the number of users, the cost of acquisition and the number of employees involved in libraries.

REFERENCES

1. Андронік Л. Д. Просвітницька робота університетської бібліотеки з формування академічної доброчесності в освітньому процесі ВНТУ [Електронний ресурс] / Л. Д. Андронік // Матеріали XLIX науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, м. Вінниця, 27–28 квіт. 2020 р. – Режим доступу: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29581/9769.pdf?sequence=3&isAllowed=y>; Andronik L. D. Prosvitnytska robota universytetskoï biblioteki z formuvannia akademichnoi dobrochesnosti v osvitnomu protsesi VNTU [Elektronnyi resurs] / L. D. Andronik // Materialy XLIX naukovo-tekhnichnoi konferentsii pidrozdiliv VNTU, m. Vinnytsia, 27–28 kvit. 2020 r. – Rezhym dostupu: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/29581/9769.pdf?sequence=3&isAllowed=y>.

2. Борухович В. Г. В мире античных свитков / В. Г. Борухович. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1976. – 224 с.; Boruhovich V. G. V mire antichnyih svitkov / V. G. Boruhovich. – Saratov : Izd-vo Saratov. un-ta, 1976. – 224 s.

3. Добролюбська Ю. А. Зміни в освітньому статусі університетської бібліотеки / Ю. А. Добролюбська // Концепти соціокультурної трансформації сучасного суспільства : матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 26–27 трав. 2017 р. – Одеса, 2017. – С. 190–194; Dobroliubska Yu. A. Zminy v osvitnomu statusi universytetskoï biblioteki / Yu. A. Dobroliubska // Kontsepty sotsiokulturnoi transformatsii suchasnoho suspilstva : materialy II Mizhnar. nauk. konf., m. Odesa, 26–27 trav. 2017 r. – Odesa, 2017. – S. 190–194.

4. Журавльова І. К. Бібліотека і покоління: виклики, проєкції, очікування // Харківський університет. – 2020. – 11 лют., № 3 (4116). – С. 3; Zhuravlova I. K. Biblioteka i pokolinnia: vyklyky, proektsii, ochikuvannia // Kharkivskyi universytet. – 2020. – 11 liut., № 3 (4116). – S. 3.

5. Колесникова Т. О. Організація віддаленої роботи колективів бібліотек університетів України за часів драматичних невідомостей : [препринт] / Т. О. Колесникова. – 2020. – Режим доступу: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11914/1/Kolesnykova%20.pdf> ; Kolesnykova T. O. Orhanizatsiia viddalenoï roboty kolektyviv bibliotek universytetiv Ukrainy za chasiv dramatychnykh nevidomostei : [preprynt] / T. O. Kolesnykova. – 2020. – Rezhym dostupu: <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/11914/1/Kolesnykova%20.pdf>.

6. Коцере В. Я. Сотрудничество Академической библиотеки Латвийского университета с научными библиотеками Украины / В. Я. Коцере // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2016. – Вып. 13. – С. 231–239.; Kotsere V. Ya. Sotrudnichestvo Akademicheskoy biblioteki Latviyskogo universiteta s nauchnyimi bibliotekami Ukrainyi / V. Ya. Kotsere // Biblioteki natsionalnyih akademiy nauk: problemy funktsionirovaniya, tendentsii razvitiya. – 2016. – Vyip. 13. – S. 231–239.

7. Лавришин Н. В. Збереження культурної спадщини–незмінна місія сучасної університетської бібліотеки [Електронний ресурс] / Н. В. Лавришин // Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., м. Ужгород, 15–19 черв. 2020 р. – Ужгород, 2020. – Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29277/1/%d0%97%d0%b1%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%be%d1%97%20%d1%81%d0%bf%d0%b0%d0%b4%d1%89%d0%b8%d0%bd%d0%b8.pdf>; Lavryshyn N. V. Zberezhennia kulturnoi spadshchyny–nezminna misiia suchasnoi universytetskoii biblioteki [Elektronnyi resurs] / N. V. Lavryshyn // Suchasni zavdannia ta priorytety diialnosti bibliotek vyshchych navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii : materialy nauk.-prakt. Internet-konf., m. Uzhhorod, 15–19 cherv. 2020 r. – Uzhhorod, 2020. – Rezhym dostupu: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29277/1/%d0%97%d0%b1%d0%b5%d1%80%d0%b5%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%bd%d0%be%d1%97%20%d1%81%d0%bf%d0%b0%d0%b4%d1%89%d0%b8%d0%bd%d0%b8.pdf>.

8. Медвідь-Чірібан М. О. Електронна база «Читач» – нова форма обліку користувачів сучасної бібліотеки [Електронний ресурс] / М. О. Медвідь-Чірібан // Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., м. Ужгород, 15–19 черв. 2020 р. – Ужгород, 2020. – Режим доступу:

<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29110/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%9c%d0%b0%d1%80%d0%b8%d0%bd%d0%b8%20%d0%9c%d0%b5%d0%b4%d0%b2%d1%96%d0%b4%d1%8c%d0%a7%d1%96%d1%80%d1%96%d0%b1%d0%b0%d0%bd.pdf>; Medvid-Chiriban M. O. Elektronna baza «Chytach» – nova forma obliku korystuvachiv suchasnoi biblioteki [Elektronnyi resurs] / M. O. Medvid-Chiriban // Suchasni zavdannia ta priorytety diialnosti bibliotek vyshchych navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii : materialy nauk.-prakt. Internet-konf., m. Uzhhorod, 15–19 cherv. 2020 r. – Uzhhorod, 2020. – Rezhym dostupu: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29110/1/%d0%a1%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%9c%d0%b0%d1%80%d0%b8%d0%bd%d0%b8%20%d0%9c%d0%b5%d0%b4%d0%b2%d1%96%d0%b4%d1%8c%d0%a7%d1%96%d1%80%d1%96%d0%b1%d0%b0%d0%bd.pdf>.

9. Починкова М. М. Підвищення професійної кваліфікації працівників університетських бібліотек на сучасному етапі [Електронний ресурс] / М. М. Починкова, Т. С. Улановська // Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., м. Ужгород, 15–19 черв. 2020 р. – Ужгород, 2020. – Режим доступу: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29397/1/%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%92%D0%98%D0%A9%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87%2>; Pochynkova M. M. Pidvyshchennia profesiinoi kvalifikatsii pratsivnykiv universytetskykh bibliotek na suchasnomu etapi [Elektronnyi resurs] / M. M. Pochynkova, T. S. Ulanovska // Suchasni zavdannia ta priorytety diialnosti bibliotek vyshchych navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii : materialy nauk.-prakt. Internet-konf., m. Uzhhorod, 15–19 cherv. 2020 r. – Uzhhorod, 2020. – Rezhym dostupu: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29397/1/%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%92%D0%98%D0%A9%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87%2>.

%D0%98%D0%A9%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A4%D0%95%D0%A1%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%9E%D0%87%20%D0%9A%D0%92%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%A4%D0%86%D0%9A%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87%2.

10. Про бібліотеки і бібліотечну справу [Електронний ресурс] : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР із змін. і доп. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>; Pro biblioteku i bibliotечnu spravu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 27.01.1995 r. № 32/95-VR iz zmin. i dop. – Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>.

11. Словник української мови : в 11 т. – Київ : Наук. думка, 1973. – Т. 4. – 840 с. Slovnyk ukraïnskoi movy : v 11 t. – Kyiv : Nauk. dumka, 1973. – T. 4. – 840 s.

12. Товт А. І. Особливості процесу комплектування фонду Наукової бібліотеки / А. І. Товт [Електронний ресурс] // Сучасні завдання та пріоритети діяльності бібліотек вищих навчальних закладів: шлях інновацій : матеріали наук.-практ. Інтернет-конф., м. Ужгород, 15–19 черв. 2020 р. – Ужгород, 2020. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29179/1/%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%b0%d0%bd%d0%b6%d0%b5%d0%bb%d1%96%d0%ba%d0%b0%20%d0%a2%d0%be%d0%b2%d1%82.pdf>; Tovt A. I. Osoblyvosti protsesu kompletuvannia fondu Naukovoï biblioteki / A. I. Tovt [Elektronnyi resurs] // Suchasni zavdannia ta priorytety diïalnosti bibliotek vyshchikh navchalnykh zakladiv: shliakh innovatsii : materialy nauk.-prakt. Internet-konf., m. Uzhhorod, 15–19 cherv. 2020 r. – Uzhhorod, 2020. – Rezhym dostupu: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29179/1/%d1%81%d1%82%d0%b0%d1%82%d1%82%d1%8f%20%d0%b0%d0%bd%d0%b6%d0%b5%d0%bb%d1%96%d0%ba%d0%b0%20%d0%a2%d0%be%d0%b2%d1%82.pdf>.

13. Чуканова С. О. Професійна підготовка фахівців із бібліотекознавства та інформології у системі вищої освіти США : дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 Теорія і методика професійної освіти / Чуканова Світлана Олександрівна ; Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». – Київ, 2016 – 352 с.; Chukanova S. O. Profesiïna pidhotovka fakhivtsiv iz bibliotekoznavstva ta informolohiii u systemi vyshchoï osvity SShA : dys. ... kand. ped. nauk: spets. 13.00.04 Teoriïa i metodyka profesiïnoi osvity / Chukanova Svitlana Oleksandrivna ; Nats. un-t «Kyievo-Mohylianska akademiïa». – Kyiv, 2016. – 352 s.

14. Bibliothèque universitaire de Bologne [Electronic resource] // Wikipedia. – Publ. 6 janvier 2020, 17:04. – Mode of access: https://fr.wikipedia.org/wiki/Biblioth%C3%A8que_universitaire_de_Bologne.

15. Oswald G. Library World Records / G. Oswald. – Third Edition. – McFarland & Company, Inc. Jefferson, North Carolina, 2017. – 396 p.

The article was edited 06.05.2020

**С. В. Янковський,
Ю. Г. Федорова**

ІДЕЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО СВІТУ: УНІВЕРСИТЕТСЬКА БІБЛІОТЕКА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ

Впродовж століть бібліотека втілює одне з найбільших інтелектуальних досягнень людства. Визначення горизонту діяльності університетських наукових бібліотек та бібліотечної справи, як правило, розглядається у перспективі їхнього інституційного розвитку. В такій оптиці на перший план в науковому баченні виходять проблеми бібліотечної справи, що засвідчується актуальними напрямками

досліджень в галузях бібліотекознавства, книгознавства, бібліографії, читачезнавства. Аналіз науково-інформаційної бази дослідження виявляє, провідною тематикою в науковій літературі належить питанням матеріально-технічного забезпечення бібліотек, фінансування бібліотечної галузі, впровадження інноваційного менеджменту в бібліотечне обслуговування, підготовка спеціалістів із бібліотечної справи.

Констатовано, що в цілому робота бібліотек в Україні залишається заорганізованою і щільно регламентованою, бо бібліотеки як соціальний феномен в Україні залишаються залежними від системи бюджетних розподілів і на інституційному рівні є отримувачем видатків. На наш погляд, стан бібліотек в інституційній інфраструктурі наслідує підрадянську традицію фінансування культури за «залишковим принципом». Непередбачуваним наслідком сприймання бібліотеки як «залишкового» фактору інституційної інфраструктури є те, що суспільство не може скористатися перевагами які надають бібліотеки їхньому інституційному розвитку.

Проведене дослідження соціокультурного світу університетських бібліотек засвідчує, що в інформаційну епоху бібліотека залишається одним із осередків інституційного розвитку інформаційного суспільства. Саме бібліотекам належить провідна роль в формуванні як культурно-історичної пам'яті, так і в реалізації стратегії інноваційного розвитку освіти. І той стан, в якому перебувають бібліотеки в Україні, ступінь їхньої інтегрованості до світової бібліотечної Мережі відображають дійсне положення справ у процесі становлення інформаційного суспільства в Україні. Відтак, проблеми розвитку університетських бібліотек є дзеркалом проблем інформаційного поступу українського суспільства і освіти в Україні.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, інституційний підхід, університетська бібліотека, книжна культура, Александрійська бібліотека, культура бібліотечного обслуговування.*

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.7

О. Ю. Клименко

МУСУЛЬМАНСЬКА РЕЛІГІЙНА МЕНШІСТЬ В УКРАЇНІ: ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЙ ЧИ ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА

У статті висвітлено проблему політичної маніпуляції мусульманськими релігійними меншинами в контексті збереження їх культурних традицій. Автором розглянуті можливі ризики спалаху ісламського екстремізму в Україні, в контексті загальноєвропейських тенденцій та збільшення відсотку мусульман в багатонаціональній українській спільноті. Метою статті стало вивчення ризиків, що виникають в результаті соціальної взаємодії мусульманської релігійної меншини з християнською більшістю в Україні. Оскільки дослідження останніх років у своїй більшості зосереджені на соціальних та політичних проблемах кримських-татар, що виникли в наслідок анексії Автономної Республіки Крим, автор звертає увагу на рівень соціальної активності мігрантів з Близького Сходу, які прибувають в Україну за освітніми програмами.

Ключові слова: іслам, радикальні релігійні течії, мігранти, кримські татари, релігійна меншина.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-114-121

Питання мусульманської загрози, так чи інакше, періодично виникає в Україні, і не тільки в ній. Масові потоки мігрантів, які затопили Європу, час від часу актуалізують проблему ісламського фундаменталізму в рамках ЄС. Так в 2019 р. аналітична компанія «Economist Intelligence Unit» провела масштабне дослідження ключових ризиків для країн Євросоюзу і опублікувала їх рейтинг. В результаті аналізу, «всесвітня загроза ісламського екстремізму» зайняла почесне сьоме місце, відразу після брання Д. Трампа на пост президента США на другий термін. Лідируючі позиції були відведені таким ризикам як: економічна криза в Китаї, розпад ЄС [6]. За існуючими даними офіційної статистики в нашій державі у 2007 р. на 46 млн. 210 тис. населення припадало лише 787 тис. мусульман, що становило 1,7 %, вже у 2014 р. їх чисельність знизилася – при кількості населення України в 42 млн., до 680 тис. правовірних, що склало 1%.

В Україні офіційні дані існують виключно за чисельністю ісламських організацій, яких налічується 254, з них чотири функціонують нелегально. Точних статистичних даних щодо кількості громадян, які сповідують іслам не існує, оскільки перепис населення в державі так і не було проведено з 2001 р., тому про загальну чисельність і про відсоток мусульман в державі можна говорити, враховуючи вірогідність високої похибки, в основі якої лежать масштабні міграційні процеси. Однак, американська компанія «Pew Research Center» нещодавно опублікувала інформацію про те, що в Україні на 1 січня 2018 р. проживало до 1 млн. мусульман – 2,7% з розрахунку від чисельності населення 37 млн. У Аналітичному звіті «The Future of World Religions: Population Growth Projections» вони прогнозують на 2020 р. дуже райдужні перспективи зростання чисельності прихильників ісламу до 1,3 млн. – 3,7% [7]. Подібні обчислення умовно репрезентативні, оскільки в країні триває військово-

політичний конфлікт, частина територій не підконтрольна уряду, залишається не зрозумілим, коли буде вирішено проблему, і наскільки відбудеться зменшення чисельності населення в результаті пандемії COVID-19.

Інформація щодо регіонів локальної концентрації мусульман більш конкретна, – за даними британського центру «Chatham House» в 2014 р. велика частина – 78 % мешкала в Автономній Республіці Крим, з яких 90 % були кримські татари, які склали 20% від загальної чисельності населення півострова, де на той момент діяло 280 мечетей [8].

У Донецькій області до початку військово-політичного конфлікту налічувалося: 46 тис. мусульман, 2 мечеті в Донецьку і по одній в Макіївці, Шахтарську, Торезі, Сніжному, Маріуполі та Костянтинівці. Національна структура прихильників ісламу була наступною – 60% татари, 15% азербайджанці, 25% етнічний мікс (турки-месхетинці, кримські татари, араби, вихідці з Північного Кавказу, афганці, українці). Після окупації окремих територій Донецької області, вцілілі громади перемістилися в м. Костянтинівку (4 мечеті) та м. Маріуполь (3 мечеті). У м. Києві в той же період налічувалося 40 тис. мусульман, які мали 2 мечеті. Великі громади діють в містах: Дніпро, Запоріжжя, Луганськ, Мелітополь, Одеса, Харків та Херсон.

Відсоток мусульман в Україні не великий ще й тому, що зазначена релігійна течія не сприймається етнічним населенням як значуща для суспільного розвитку. Так з 2013 р. по 2016 р. Український центр ісламознавчих досліджень проводив соціологічні опитування серед населення з метою дізнатися ставлення середньостатистичних громадян до ісламу і мусульман. В результаті багаторічної роботи зафіксовано, що для більшості українців (показники коливалися від 36,6% до 43,2%) іслам це всього лише екзотична східна культура, на пряму пов'язана з особливою культурою харчування, а для 24,5% – це показник приналежності до національності кримські татари, і не більше того. Аналізуючи західноєвропейські тенденції щодо виникнення ризиків загрози ісламського фундаменталізму соціальній стабільності європейських держав в Україні актуалізується питання наскільки реалістична мусульманська загроза для українського суспільства.

Дослідження ролі ісламу для вітчизняних науковців не є новими. Якщо в 90-х роках ХХ ст. відбувалися фрагментарні розвідки виключно культурологічного характеру, то починаючи з ХХІ ст. проходить серйозне переосмислення проблеми та проводяться регулярні соціологічні виміри [1]. В 2011 р. Український центр ісламознавчих досліджень проводив соціологічне опитування: «Світоглядно-політичні погляди мусульман України» [5], в якому вперше вимірювалось не лише самовизначення мусульман в нашій державі, але й ставлення пересічних громадян до представників зазначеної релігійної меншини. Доволі цікаві наукові розвідки, проведені О. Кисельовою, яка звернула увагу на проблему релігійної терпимості та толерантності [3]. Починаючи з 2011 р. Національний університет «Острожська академія» проводить Міжнародні молодіжні літні школи ісламознавства, де обговорюються результати соціологічних досліджень, проведених в країнах ЄС щодо рівня реально існуючих загроз.

Дослідження останніх років у своїй більшості зосереджені на соціальних та політичних проблемах кримських-татар, що виникли в наслідок анексії Автономної Республіки Крим у 2014 р. Зокрема Центр Разумкова провів низку соціологічних опитувань направлених на з'ясування громадської думки з приводу переслідування окупаційною владою активістів кримського Меджлісу та впровадження жорстких репресивних заходів щодо політично свідомих мусульман [4]. Однак ісламський світ в Україні значно ширший, він не обмежується представниками однієї національної

меншини. Тому існує певна потреба у вивченні можливої соціальної агресивності усього ісламського анклаву, що проживає в регіонах нашої держави.

Метою статті є вивчення ризиків, що виникають в результаті соціальної взаємодії мусульманської релігійної меншини з християнською більшістю в Україні.

Остання інформація про чисельність громадян України сповідують іслам була озвучена муфтієм Духовного Управління Мусульман України Шейхом Саїдом Ісмагіловим в квітні 2019 р. За його даними в країні майже 800 тис. мусульман, крім того в Криму залишилося 400 тис. і 200 тис. – на Донбасі. Регіонами масового розселення є м. Київ, Харківська, Одеська, Запорізька та Дніпропетровська області.

Таким чином, в Україні функціонують такі ісламські організації:

Духовне управління мусульман України – 119 громад;

Духовне управління мусульман України «Умма» – 23 громади;

Духовне управління мусульман Криму – 4 громади;

Духовний центр мусульман України – 16 громад;

Духовний центр мусульман Криму – 2 громади;

Релігійне управління незалежних мусульманських організацій України «Київський Муфтіят» – 1 громада;

Незалежні релігійні організації мусульман – 80 громад;

Шіїтські релігійні громади – 9 громад [2].

Автономні мусульманські громади до 2014 р. існували тільки в Автономній Республіці Крим, загальною чисельністю 50, вони не співпрацювали з Духовним управлінням мусульман Криму та в основному були прихильниками «Хізб ут-Тахрір». У 2017 р. дії подібного угруповання, яки було прихильником радикальної ісламської течії, були припинені силами СБУ на кордоні з окупованих Кримом. У лютому 2017 р. під час перетину лінії розмежування з АРК біля села Чонгар українські спецслужби заарештували збройну групу, під назвою «батальйон Номана Челебіджихана», що складалась з кримських татар, озброєних стрілецькою зброєю. Фінансування даного підрозділу здійснював відомий кримський бізнесмен Ленур Іслямов. Конфлікт був припинений на державному рівні. Однак на початок 2019 р. на околиці с. Чонгар утворилося воєнізоване наметове містечко, що складалося виключно з кримських-татар, серед керівного складу був помічений Енвер Веліляєв, який раніше служив в батальйоні «Айдар».

Незважаючи на досить комфортні умови, існуючі в Україні, прихильники ісламу, змушені займатися не скільки питаннями духовними скільки вирішенням соціально-побутових проблем. Пов'язано це з банальним поділом влади в середині мусульманських громад і спробами керівництва довести значущість своєї релігійної організації, тим самим зайняти роль домінуючої на українській території, а по суті – триває боротьба за посаду «муфтія України».

З 2014 р. і по сьогоднішній день загострення відносин проходить між двома центрами ісламу: донецьким і київським. Йдеться про боротьбу між: Духовним управлінням мусульман України «Умма», який очолює Саїд Ісмагілов і «улюбленцями» української влади – «Духовним управлінням мусульман України» під керівництвом шейха Ахмеда Таміма. У контексті цієї боротьби показовою є позиція одного з лідерів кримських татар, депутата Верховної Ради України Мустафи Джемілева, який відкрито висловив сумнів щодо права Ахмеда Таміма називатися імамом.

Об'єктивно необхідно відзначити, що кримські татари «загорілися» любов'ю до України тільки після анексії Криму, а ось з 90-х років минулого століття, кримський меджлис займав ворожнечу позицію та активно критикував українську владу. Саме в

цей період на Кримському півострові почала активно поширювати свій вплив міжнародна ісламська партія «Хізб ут-Тахрір».

До 2014 р. у м. Донецьку діяла секта хабашитів, до складу якої входили студенти лівійці. Вона нагадувала політичний гурток іноземної молоді. Цікаво, що після початку військово-політичного конфлікту на Донбасі центр ісламського студентського руху перемістився в м. Харків, де в 2016 р. зафіксовано діяльність радикальних ісламських організацій. В результаті масового побоїща студентів 20 квітня 2016 року на вулиці Отакара Яроша, слідчою групою СБУ в Харківській області було встановлено факт участі студентів іноземців в роботі терористичної організації «Ісламська держава». Під час слідчих дій заарештували студента першого курсу Національного університету імені В. Н. Каразіна, уродженця Лівії, у якого при обшуку було виявлено вогнепальну зброю, гранати, пропагандистську літературу радикального спрямування. Він зізнався, що був 2015 р. був завербований Ісламською державою. Інший студент медичного факультету того ж ВНЗ – Мухаммед Далаін разом зі своєю співмешканкою (українкою) 28 вересня 2015 р. здійснили теракт в м. Багдаді, в результаті якого загинуло 20 осіб, поранено – 60 осіб. Цивільна дружина терориста дала свідчення службі безпеки, щодо активної діяльності ІДІЛ в м. Харкові, та повідомила місця зберігання боєприпасів та екстремістської літератури.

Моніторинг місцевих ЗМІ дає можливість говорити, про те, що періодично в регіоні спливає інформація про програму «консервації» бойовиків ІДІЛ в Слобожанській Україні під виглядом студентів, з метою їх подальшої легалізації (шлюб з українками), отримання громадянства, а отже, в перспективі й безконтрольного виїзду до країн ЄС. Однак, дана інформація правоохоронними органами не підтверджується.

За даними офіційної статистики МВС в Україні були зафіксовані наступні факти протиправної діяльності представників ісламського світу:

Факт продажу ісламської екстремістської літератури на найбільшому оптовому ринку Одеси – 7-й кілометр. Походження якої було встановлено органами МВС. Туреччина, через Придністров'я, поставила інформаційні агітки радикального ісламського пантюркського руху «Сулейменджі» в «Ісламський просвітницький центр Одеси», співробітники якого не придумали ні чого кращого як продавати їх на найбільшому ринку країни. В СБУ у 2018 р. відкрито справу стосовно 50 жителів АРК, які беруть участь на боці ІДІЛ в якості найманців в Сирії. З 2016 р. співробітники МВС України затримали 63 іноземця, прихильника ІДІЛ, які перетинають територію нашої держави транзитом з Європи, з метою потрапити до Туреччини. У 2017 р. в м. Рівне на залізничному вокзалі були арештовані розповсюджувачі листівок, які пропонували українцям вербувати на війну в Сирії за 30 тис. грн. бойових в місяць. У січні 2018 р. співробітники Служби безпеки України затримали в Одеській області громадянина Узбекистану, оголошеного в міжнародний розшук за активну участь в діяльності міжнародної релігійно-екстремістської угруповання «Джіхадчілар».

У контексті подій в Криму і на Донбасі вже були спроби порушити питання зростання екстремізму та розширення зони присутності радикальних форм ісламу. Безумовно, такі окремі факти підтверджують це, та мають місце бути, але говорити про цілеспрямовану ісламізацію окремих регіонів України, і тим більше про масові приклади створення таборів з підготовки екстремістських груп позбавлені підстав. Навряд чи зазначені окремі інциденти варто розцінювати як серйозну загрозу, але головна особливість української ментальності, яка поширюється і на осіб, що сповідують іслам – це пасивність у прийнятті та реалізації будь-яких дій. Тому усі прояви екстремізму мають виключно зовнішню природу.

Дійсно, з 2015 р. помітним став приплив осіб, які сповідують іслам в чотирьох областях: Херсонська, Миколаївська, Одеська та Харківська. Перші три – поповнюються вихідцями з Криму. У Харківській області відзначається приплив вихідців з Азербайджану, Узбекистану, а з 2017 р. збільшується приїзд громадян Туреччини. Перелік країн ширший, включає весь пострадянський простір та Лівію, але первинні цілі приїзду у всіх різні.

Якщо в регіони України, сусідні з Кримом, приїжджає значний відсоток кримських-татар, які заселяються вздовж північного узбережжя Чорного моря та намагаються мінімізувати свою візуальну присутність в місцевих громадах, то мігранти з Близького Сходу, обирають варіант своєї легалізації через студентські програми та шлюб з українками, іноді навіть не вивчаючи мову, обмежуючись примітивним спілкуванням і принципово не розчиняються в українському соціумі.

У зв'язку з цим для мігрантів такого рівня цікавим є Харківський регіон, який привертає увагу іноземців мусульман широкими можливостями, оскільки мінливе студентське середовище сприятливе для їх соціальної адаптації. Після окупації Донбасу, саме м. Харків стало центром доступної вищої освіти для іноземців. Таким чином, в регіоні існує динамічна картина циркуляції приїжджають, що створює ідеальні умови для розчинення. Освітній ринок послуг в Україні для іноземців корумпований, що дозволяє їм в'їжджати в країну для навчання, і залишатися тут, використовуючи два шляхи. Перший – одруження, на місцевих жінках, і офіційне оформлення громадянства. Другий – «купівля» паспорта громадянина України. У зв'язку з введенням безвізового режиму України з країнами ЄС. З 2017 р. зростання таких корупційних практик легалізації стало привабливим механізмом для отримання громадянства вихідцями з Таджикистану, Узбекистану, Азербайджану, Туркменістану. Парадокс полягає в тому, що ціна оформлення українського паспорта в обхід офіційної процедури прийняття громадянства знаходиться в інтервалі від 500 до 1000 доларів (до 2014 р. ціна була від 5 тис. до 10 тис. доларів). Корупція, яка зберігається в державних органах влади, дозволяє говорити про створення в Україні центру з легалізації іноземців, які розглядають нашу державу як одну з реальних можливостей потрапити до країн ЄС. Тому з впевненістю можна сказати, що для України загрози від ісламізації відсутня, а ось для Європи з домінуванням протестантизму і католицизму, ісламський чинник рано чи пізно стане визначальним. Оскільки пільгові умови перебування там мігрантів значно кращі ніж в українському суспільстві. Також необхідно відзначити, що на території України серед мусульман переважають суніти, лише в Харківській області існують релігійні течії шіїтів і салафітів. Більш того, голова харківської мечеті «Фатімі» Раміль Ахметов не приховує своїх релігійних переконань, прямих зв'язків та допомоги з боку Саудівської Аравії.

З грудня 2019 р. поліція знову звернула увагу на громадян, які сповідують іслам. Так, в м. Києві міграційною службою було проведено рейди, в результаті яких на виході з мечетей у всіх без винятку перевірялися документи. У МВС пояснили таку пильність збільшенням чисельності нелегалів в країні, крім того в культових спорудах проводилися обшуки. Муфтії С. Ісмагілов неодноразово заявляв ЗМІ про факти переслідування мусульман в Україні з боку правоохоронних органів. Він зазначав, що подібна ситуація склалася ще в 2018 р., коли служба безпеки стала активно практикувати вилучення релігійної літератури радикального спрямування. Подібна практика має певний успіх у силовиків, оскільки після останніх перевірок 31 січня 2020 р. 12 осіб були примусово депортовані в країни Близького Сходу.

Не дивлячись на нечисленність мусульман в Україні та до недавнього часу їх згуртованість в 2019 р. намітилася нова тенденція – розкол. Мусульмани – вихідці з

Криму останнім часом звинувачують мусульман материкової України в негативному ставленні, дискримінації за територіальною ознакою та нехтуванні їхніми проблемами. Ситуація загострилася після зустрічі В. Зеленського в травні 2019 р. з духовними лідерами мусульман України. Питання це, безумовно, має політичні підстави, оскільки лідери кримських мусульман неодноразово висловлювали свої симпатії попередньому президенту П. Порошенку. Останній надавав їм суттєву фінансову підтримку і закривав очі на діяльність батальйону «Аскер», котрий намагався контролювати діяльність ВСУ на кордоні з окупованим Кримом, для недопущення зняття блокади. На сьогоднішній день намічається конфронтація на рівні окремих громад мусульман і громад мусульман – кримських татар.

Особливої уваги заслуговує діяльність батальйону «Аскер», який не вписується в правове поле України. Дана організація була створена з числа тих, хто виїхав з АРК кримських татар в Херсонську область у 2016 р. народними депутатами Чубаровим і Джемілевим. У ЗМІ його назвали «батальйон смертників», оскільки основними завданнями були проголошені – силова допомога кримським татарам в окупованому Криму та збір розвідувальної інформації. Однак, добровольці «Аскер» стали чергувати на пунктах пропуску Чонгар, Чаплинка, Каланчак, контролюючи діяльність ВСУ. Існують дані про те, що деякі учасники зазначеного підрозділу пройшли військову підготовку в Туреччині та брали участь в сирійському конфлікті.

Крім чуток за «Аскер» тягнеться серйозний шлейф правопорушень. Так в 2018 р. його бійці захопили в заручники начальника Генічеського РЕЗ – В. Васіна, вимагаючи повернути на їх базу в Чонгарі електрику. Виявляється, починаючи з 2016 р. база дислокації батальйону споживала електроенергію за рахунок Херсонського обласного енергетичного підприємства, який в серпні 2018 р. ризикнув відключити батальйон від своїх мереж. Після залучення до конфлікту СБУ, розвідки, прикордонників і спецпідрозділів МВС електрику «Аскер» повернули, заручника звільнили, а обласне підприємство продовжив платити за світло спожите батальйоном. Ситуацію вдалося радикально змінити В. Зеленському, який наказав облаштувати пункти пропуску для зручності перетину лінії розмежування. У результаті переобладнання, усі бази «Аскер» були технічно згорнуті, а місця в новій локації їм вже не знайшлося, що викликало бурю обурення з боку кримських-татар. Основний спонсор формування Ленур Ісляєв, який називає батальйон «громадським об'єднанням», зажадав від президента пояснень. Але відповіді так і не отримав. Отже в Україні існує реальна загроза надмірної політизації відстоювання прав мусульманської релігійної меншості, яке намагаються нав'язати суспільству окремі представники кримськотатарської національної меншості.

Таким чином, аналізуючи ісламський світ в Україні його можна умовно поділити на дві частини – релігійні організації, що зберігають свої культурні традиції, не дивлячись на національну приналежність і кримськотатарські релігійні організації, котрі паралельно ведуть політичну і в певних випадках збройну боротьбу, намагаючись долучитись до військово-політичного конфлікту з РФ відокремлено від держави. Для останніх, з приходом до влади В. Зеленського, діяльність істотно ускладнилася. По-перше, вони перестали отримувати грошові подачки від держави, які практикував П. Порошенко, по-друге, їх діяльність стали жорстко обмежуватися правовими нормами – органи МВС чітко стежать за їх дотриманням, по-третє, були перекриті основні канали пропаганди в ЗМІ і лідери кримськотатарських радикальних осередків усе рідше з'являються на українському телебаченні. У кримськотатарській політичній діаспорі державна влада викликає різке роздратування, оскільки повністю згорнула їх активну діяльність паралельну державі. Що ж стосується безпосередньо радикального ісламського фундаменталізму, то в Харкові та Одесі на рівні студентських груп

вихідців з Лівії існують релігійні гуртки, що ставлять собі за мету створення альтернативних мусульманських громад в цих регіонах. Однак, їх діяльність закінчується виключно поширенням літератури екстремістського змісту, з чим досить успішно справляється СБУ. Отже, якщо для країн ЄС ісламський фундаменталізм уявляє загрозу досить високого рівня, то для України на сьогоднішній день існують більш серйозні питання національної безпеки.

Список використаної літератури

1. Інституціоналізація ісламознавства в Україні (1991-2014 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/338995638_Instucionalizacia_islamoznavstva_v_Ukraini_v_period_nezaleznosti_1991-2014_rr
2. Ісмагілов Ш. С. В Україні мусульмани – повноцінні громадяни, а не як у Росії – люди другого сорту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gordonua.com/ukr/publications/shejh-sajid-ismagilov-v-ukrajini-musulmani-povnotsinni-gromadjani-a-ne-jak-v-rosiji-ljudi-drugogo-sortu-683371.html>
3. Кисельова О. Мусульмано-християнські відносини України у світлі соціологічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/44215/2010_1s_11.pdf?sequence=1
4. Окупаційна влада залякує кримських татар і хоче позбавити їх політичного проводу // Інформаційний бюлетень Центру Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/upload/Newsletter_32.pdf
5. Світоглядно-політичні погляди мусульман України (за матеріалами соціологічного дослідження). (2011). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://main-ukrayini-za-materialami-sociologichnwww.religion.in.ua/main/analitica/12445-svitoglyadno-politichni-poglyadi-musuogo-doslidzhennya.html>
6. Monitoring risk in 180 markets. // Economist Intelligence Unit. (2019). From: <http://viewswire.eiu.com/index.asp?layout=homepubtyperk>
7. The Future of World Religions: Population Growth Projections. // Pew Research Center. (2018). From: <https://www.pewforum.org/2018/10/29/russian-summary-of-findings/>
8. Transnational Islam in Russia and Crimea. // Chatham House. (November 11th 2014). From: <https://www.chathamhouse.org/publication/transnational-islam-russia-and-crimea>

Стаття надійшла до редакції 01.04.2020

Е. Klymenko

MUSLIM RELIGIOUS MINORITY IN UKRAINE: PRESERVATION OF CULTURAL TRADITIONS OR POLITICAL STRUGGLE

The article highlights the problem of political manipulation of Muslim religious minorities in the context of preserving their cultural traditions. The author considers the possible risks of an outbreak of Islamic extremism in Ukraine, in the context of European trends and an increase in the percentage of Muslims in the multinational Ukrainian community. The aim of the article was to study the risks arising from the social interaction of the Muslim religious minority with the Christian majority in Ukraine. As the research of recent years is mostly focused on social and political problems of Crimean Tatars, which arose as a result of the annexation of the Autonomous Republic of Crimea, the author draws attention to the level of social activity of migrants from the Middle East arriving in Ukraine.

In the context of the events in Crimea and Donbas, there have already been attempts to raise the issue of the growth of extremism and the expansion of the zone of presence of

radical forms of Islam. Of course, such separate facts confirm this, and there are places, but to speak about the purposeful Islamization of certain regions of Ukraine, and even more so about the mass examples of the establishment of camps for the training of extremist groups are unfounded. These incidents are unlikely to be considered a serious threat, but the main feature of the Ukrainian mentality, which also extends to Muslims, is the passivity in taking and implementing any actions. Therefore, all manifestations of extremism are exclusively external in nature.

Despite the small number of Muslims in Ukraine and until recently their unity, in 2019th there was a new trend – a split. Muslims from Crimea have recently accused Muslims in mainland Ukraine of negative attitudes, discrimination on territorial grounds and neglect of their problems. There is a real threat of excessive politicization of the rights of the Muslim religious minority in Ukraine, which some members of the Crimean Tatar national minority are trying to impose on society.

Thus, analyzing the Islamic world in Ukraine, it can be divided into two parts: religious organizations that preserve their cultural traditions, regardless of nationality, and Crimean Tatar religious organizations, which simultaneously wage political and in some cases armed struggle, trying to join the military-political conflict with is separated from the state. Thus, while Islamic fundamentalism poses a fairly high threat to EU countries, there are more serious national security issues for Ukraine today.

Key words: *Islam, radical religious currents, migrants, Crimean Tatars, religious minority.*

УДК 331.526

В. І. Николаєва

АНАЛІЗ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розкрито напрямки державної політики у сфері зайнятості, зокрема: постійне вдосконалення діючих законодавчих актів, підвищення купівельної спроможності населення, запобігання розвитку безробіття та його зниження, стимулювання економічної активності населення, реформування державного управління у сфері зайнятості. Особливу увагу приділяється модернізації Державної служби зайнятості шляхом розширення і активного впровадження електронних та інноваційних сервісів.

Ключові слова: *державна політика зайнятості, безробіття, економічне активне населення, ринок праці, Державна служба зайнятості.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-121-126

В умовах соціально–ринкових трансформацій перед державною політикою зайнятості населення в українському суспільстві постійно виникає низка завдань, які потребують негайного вирішення. Зокрема, основні зусилля спрямовуються на створення системи адаптації різних категорій незайнятого населення до вимог ринку праці, а також ефективної системи соціального захисту безробітних. Останнім часом посилились негативні тенденції у сфері зайнятості в наслідок загострення соціально–демографічних процесів (старіння населення, скорочення кількості осіб працездатного віку, зовнішня трудова міграція, поява значної кількості внутрішньо переміщених осіб із–за тривалого воєнного конфлікту на сході України, тощо).

Питання державної політики зайнятості висвітлені у дослідженнях вітчизняних учених С. Бандур, С. Ковенської, Е. Лібанової, Ю. Маршавіна, І. Петрової, В. Петюха, Л. Фокас, Л. Щетініної та ін. Водночас залишаються недостатньо розглянуті особливості та напрями удосконалення державної політики зайнятості у сучасних умовах: транзитивності, ринкових перетворень, соціально–політичної нестабільності тощо.

Метою статті є аналіз поточного стану державної політики зайнятості та напрямів удосконалення в контексті реформування державного управління у сфері зайнятості.

Державна політика зайнятості в Україні – це система заходів, яка реалізується відповідними органами державної влади в області ринку праці. Політика зайнятості здійснюється на національному, регіональному і рівні громади (згідно здійснюваної реформи децентралізації). Водночас, державна політика зайнятості спрямована на розвиток ефективної зайнятості населення, створення умов для зниження рівня безробіття і на підвищення гнучкості ринку праці.

Функціональна роль державної політики зайнятості – гарантія розумного розподілу працездатного населення, у тому числі регіонального розподілу робочої сили на території з необхідною кількістю і якістю робочих місць, підтримка зайнятості на необхідному рівні, регулювання відносин між суб'єктами ринку робочої сили, забезпечення заробітною платою категорії населення, які не мають роботи тощо.

Сучасні умови реформування ринкового господарства України, трансформації у відносинах власності на тлі світових економічних процесів проблеми державного управління процесами зайнятості населення та безробіття стають нагальною потребою необхідного забезпечення стабільності та стійкого розвитку суспільства. Реалізація нормативного–правового та організаційного механізмів державного управління у сфері зайнятості населення здійснюється, у першу чергу, прийняттям відповідних законодавчих актів. Серед них вважаємо доцільним виокремити:

1. Указ Президента України від 16.01.2013 р. «Про державну службу зайнятості України (ухвалено рішення про утворення нового центрального органу виконавчої влади з відповідною назвою, діяльність якого мала здійснюватися за рахунок коштів фонду загального обов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття).

2. Постанова Кабінету Міністрів «Деякі питання державного управління в сфері зайнятості населення» (регулювання організаційних питань роботи відповідних підрозділів служби зайнятості).

Проте, до сих пір, усі завдання та функції вказаного вище органу виконує утворена ще в 1990 р. система державних установ під керівництвом Міністерства соціальної політики – Державна служба зайнятості [1].

Хоча існує нагальна потреба прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування державного управління у сфері зайнятості населення та соціального страхування на випадок безробіття», підготовленим Міністерством соціальної політики України, на жаль ухвалення його затягується. У цьому законодавчому акті передбачено вирішення декількох гострих проблем державної політики зайнятості: запровадження інноваційних технологій регулювання ринку праці, підвищення мотивації роботодавців та безробітних до звертання у Національне агентство зайнятості, розширення спектру напрямів працевлаштування безробітних. Імплементация принципу соціального діалогу пропонується за рахунок утворення консультативно–дорадчого органу – Ради національного ринку праці [2].

Як стверджує І. Петрова [3], на зайнятість населення суттєву дію оказують

різноманітні фактори, особливо на регіональному рівні: природно-географічні, демографічні, економічні, соціальні, законодавчо-правові, політичні, організаційні, техніко-технологічні, історико-культурні, екологічні. Необхідно підкреслити, превалювання окремих факторів буде залежати від регіональних особливостей.

Згідно статистичних даних державної служби зайнятості [4] у 2019 р. кількість зайнятого населення у віці 15–70 років зросла на 1,1% і становила 16 578 тис. осіб, а кількість безробітного населення у віці 15–70 років знизилася на 0,6% і становила 1 488 тис. осіб. Незважаючи на позитивні зрушення в економіці, рівень безробіття в Україні залишається на високому рівні – 8,8% у 2018 році, 8,2% в 2019 р. Найвищі рівні безробіття від 10,1% до 13,7% були відзначені в 2019 р. у Луганській, Донецькій, Кіровоградській, Волинській, Полтавській, Чернігівській областях.

Необхідно зауважити, на сьогоднішній момент абсолютна більшість працівників ринку праці зайнято в оптовій і роздрібній торгівлі. Цей вид економічної діяльності разом із сільським господарством забезпечував 38,8% усієї зайнятості в країні, тоді як частка зайнятих в інноваційних видах економічної діяльності (освіта, професійна наукова та технічна діяльність, інформація й телекомунікації) становила лише 13,3% [5]. Отже, структура зайнятості в Україні є неякісною, з низьким вмістом її інноваційних видів і домінуванням видів праці, характерних для застарілих технологічних укладів.

Необхідно, підкреслити, що у Державній службі зайнятості створена постійно діюча система моніторингу, оцінки і прогнозування, основна мета якої є: аналіз ситуації на ринку праці країни та окремих регіонів, кількість і якість наданих соціальних послуг громадянам і роботодавцям; прогнозування формування сучасного ринку; узагальнення і оприлюднення результатів статистично-аналітичної інформації щодо діяльності державної служби зайнятості, ситуації на ринку праці та перспектив його розвитку. Зараз проводиться одночасно 109 моніторингів. Аналіз здійснюється на основі обліку первинних документів, які вносяться до інформаційної системи у базових центрах зайнятості (БЦЗ) спеціалістами [4].

Реформування державного управління у сфері зайнятості полягає у визначенні Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства відповідальним за формування й реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення (Закон України від 5 грудня 2019 р. №341–ІХ). Відтепер економічна, а не соціальна політика буде визначати вектор розвитку ринку праці в Україні.

Насамперед, Державна служба зайнятості в Україні має розгалужену структуру, яка налічує 25 регіональних центрів зайнятості, 95 базових та 429 філій регіональних центрів зайнятості. Основними завданнями служби є задоволення потреб різних категорій населення у питаннях працевлаштування шляхом уніфікованої оперативної бази вакансій та створення умов отримання професійного навчання по всій країні, у тому числі он-лайн [6].

У рамках реформування державної політики зайнятості в ДСЗ були започатковані нові форми надання соціальних послуг:

–інститут кар'єрного радника, який дозволить забезпечити якісне надання послуг з планування кар'єри з урахуванням потреб роботодавців та можливостей здобувачів роботи;

–диференційований підхід до клієнтів, з урахуванням навичок, кваліфікацій та надання адресних послуг для повернення їх на ринок праці;

–індивідуальні плани надання соціальних послуг та працевлаштування, які будуть спільною програмою дій кар'єрних радників та зареєстрованих безробітних, що міститимуть спільні зобов'язання обох сторін щодо пошуку роботи та

забезпечуватимуть індивідуальний супровід і організацію надання послуг [7].

У 2019 р. в Державній службі зайнятості було впроваджені електронні сервіси: освітній портал (skills.dcz.gov.ua.); надання соціальних послуг громадянам та роботодавцям. Відтепер громадяни зможуть проходити навчання, розвивати власні навички, а працівники служби – підвищувати професійну кваліфікацію дистанційно, он-лайн. Особливо цінним є забезпечення громадян з інвалідністю та жителів віддалених регіонів України освітніми та тренінговими послугами незалежно від можливості добратися до курсів, навчальних закладів. Перед усім, у 2019 р. кількість користувачів сайту державної служби зайнятості (www.dcz.gov.ua) становила 1,9 млн. осіб, зареєстровано 5,5 млн. відвідувань. Це говорить про великий попит електронних сервісів ДСЗ. На початок року створено 197 тис. електронних кабінетів роботодавців та 248 тис. електронних кабінетів шукачів роботи [4].

Наразі, більшість теоретиків і практиків соціальної роботи наполягають на соціальній підтримці найбільш уразливих верств населення, завдяки розробці і запровадженню превентивних програм та створенню сприятливих умов для працевлаштування. Актуальність заявленої проблеми виокремлюється збереженням превалювання неоліберальної ідеології, яка в сучасних реаліях фактично займає проміжну позицію між консерватизмом і соціал-демократією. Неолібералізм проявляється як десоціалізація соціального віддзеркалення за умови надання переваг ринковим імперативам над суспільними. При цьому здійснюється формування автономної, приватизованої системи, коли держава загального добробуту (welfare state) трансформується у державу загальної праці (workfare state). Отже, перехід на ринкові відносини як панацеї у вирішенні гострих питань майже в усіх сферах суспільства становиться утопічною і породжує проринкову ортодоксію.

Для модернізації державної служби зайнятості та визначення її ролі й значення для суспільства було розроблено Стратегію розвитку державної служби зайнятості на 2020–2022 рр. та удосконалено обслуговування на основі закладених основних стовпів надання послуг, впровадження нових підходів до роботи персоналу ДСЗ. Крім того, в Основних напрямках реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2022 р. [8] основний акцент сфокусовано на створенні нових робочих місць за рахунок розвитку підприємництва та самозайнятості, забезпеченні створення гідних умов праці для уразливих категорій населення.

Вирішення заявлених проблем у реалізації ефективної державної політики зайнятості потребує вдосконалення, у першу чергу, нормативно-правового механізму державного управління, який дозволить знизити негативний вплив глобалізації, транзитивності, соціально-демографічної кризи на реформування національної економіки і соціальної політики.

Таким чином, діяльність органів державного управління із здійснення ефективної політики зайнятості населення повинна спрямована на створення більш активних заходів на ринку праці з врахуванням особливостей конкретного регіону та громади.

Список використаної літератури

1. Петрова І. Л. Інноваційний сегмент ринку праці: оцінка тенденцій та перспектив. Демографія та соціальна економіка. 2018. № 1 (32). С. 166–180; Petrova I. L. Innovatsiynyy sehment rynku pratsi: otsinka tendentsiy ta perspektyv. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika

2. Соціальний звіт за 2018 рік. Міністерство соціальної політики. Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2019. URL:

<https://www.msp.gov.ua/timeline/Socialni-zviti-.html>. Sotsial'nyy zvit za [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: 2018 rik. Ministerstvo sotsial'noyi polityky

3. Куцеволова М.В. Фактори впливу на зайнятість населення регіонів: можливості використання у процесі формування політики зайнятості. Демографія та соціальна економіка, 2017, № 2 (30). С. 225–236; Kutsevolova M.V. Faktory vplyvu na zaunyatist' naseleण्या rehioniv: mozhlyvosti vykorystannya u protsesi formuvannya polityky zaunyatosti. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika

4. Про Державну службу зайнятості України: Указ Президента України від 16.01.2013. №19/2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/19/2013.>; Pro Derzhavnu sluzhbu zaunyatosti Ukrayiny: Ukaz Prezydenta Ukrayiny [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/19/2013>.

5. Дяченко М., Василенко О. Державне управління зайнятості населення регіону. Державне управління: удосконалення і розвиток. 2018. №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/24.pdf. Dyachenko M., Vasylenko O. Derzhavne upravlinnya zaunyatosti naseleण्या rehionu. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya i rozvytok. 2018. №2. [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2018/24.pdf.

6. Державна служба зайнятості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/pro-sluzhbu>. Derzhavna sluzhba zaunyatosti [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: <https://www.dcz.gov.ua/storinka/pro-sluzhbu>.

7. Шкіндюк І. Ю. Шляхи удосконалення державного управління зайнятостю населення України. Державне будівництво. 2012. №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_1_43. Shkindyuk I. YU. Shlyakhy udoskonalennya derzhavnoho upravlinnya zaunyatystyu naseleण्या Ukrayiny. Derzhavne budivnytstvo [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_1_43.

8. Державна служба зайнятості: зміни та новації в наданні послуг на ринку праці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavna-sluzhba-zajnyatosti-zmini-ta-novaciyi-v-nadanni-poslug-na-rinku-praci>. Derzhavna sluzhba zaunyatosti: zminy ta novatsiyi v nadanni poslug na rynku pratsi [Електронний ресурс]. – Rezhym dostupa: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhavna-sluzhba-zajnyatosti-zmini-ta-novaciyi-v-nadanni-poslug-na-rinku-praci>.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2020

V. Nykolaieva

ANALYSIS OF GOVERNMENT EMPLOYMENT POLICY AT THE MODERN STAGE

The article reveals the directions of government policy in the field of employment, in particular: constant improvement of existing legislation, increasing the purchasing power of the population, preventing the development of unemployment and reducing it, stimulating economic activity, reforming public administration in the field of employment. Factors influencing the employment of the population of the regions: natural-geographical, demographic, economic, social, legislative-legal, political, legal, technical-technological, historical-cultural, ecological.

Particular attention is paid to the modernization of the Government Employment Service through the expansion and active implementation of electronic and innovative

services. As part of the reform of state employment policy in the of the Government Employment Service, new forms of social services were introduced: educational portal; provision of electronic social services to citizens and employers; institute of career counselor, differentiated approach to clients, taking into account skills, qualifications and provision of targeted services to return them to the labor market; individual plans for the provision of social services and employment. To modernize the civil employment service and determine its role and significance for society, the Strategy for the Development of the Civil Employment Service for 2020–2022 was developed and the service was improved on the basis of the main pillars of service provision, introduction of new approaches to staff work.

It is proved that to overcome the employment crisis it is necessary to update the contents of the government employment policy, to shift the focus from payment of unemployment benefits to the creation of modern jobs and facilitate the unemployed to develop their activity and competitiveness in the labor market.

In particular, national employment policy priorities, state employment programs, legislation and regulations should be developed at the state level. The entire content of public administration activities to implement employment policy should reflect the full range of active and passive measures of the state in the labor market and apply the most effective methods and techniques of public administration, taking into account the specifics of a particular region. Thus, the activities of public administration bodies to implement an effective employment policy should be aimed at creating more active measures in the labor market, considering the specifics of a particular region and community.

Key words: *government employment policy, unemployment, economically active population, labor market, Government Employment Service.*

УДК 316.334

М. К. Подгайко

МЕНТОРСТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕАЛІЗАЦІЇ КАНЦЕПЦІЇ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА ПРОТИДІЇ ПРОБЛЕМІ БЕЗРОБІТТЯ МОЛОДІ

У статті проаналізовано поняття «менторство», його сутність та значення. Досліджено, яким чином відбувалася трансформація менторства з часів Стародавньої Греції до сьогодення, та з'ясовано, яким чином інститут менторства може вплинути на вирішення окремих питань розвитку сучасного соціокультурного українського середовища. Насамперед, йдеться про проблему безробіття молоді, а саме: першого працевлаштування, браку в них достатнього досвіду та практичних навичок для влаштування на роботу. У цьому контексті було розглянуто питання менторства з огляду на впровадження Концепції дуальної форми здобуття освіти в Україні. Тобто йдеться про надання можливості молоді одночасно навчатися у закладах професійної, професійно-технічної чи вищої освіти та працювати на виробництві чи в установі за основною спеціальністю. Було проаналізовано постать ментора, його основні функції та шляхи передачі досвіду, знань та професійних навичок своїм підопічним. Намічені основні етапи розвитку інституту менторства в Україні, його вплив на протидію проблемі безробіття молоді та наповнення ринку праці фахівцями затребуваних спеціальностей.

Ключові слова: ментор, менторство, дуальна освіта, ринок праці, розвиток кар'єри, професійна освіта.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-126-130

Сучасний ринок праці в Україні постійно змінюється. Простежуються певні негативні тенденції, які потребують негайного вирішення. Йдеться про дисбаланс між попитом та пропозицією робочої сили. Як наслідок – ріст безробіття серед населення працездатного віку. Ці процеси негативним чином впливають на економічний розвиток країни загалом.

Безробіття є найгострішою проблемою сучасної молоді. Працевлаштування на перше місце роботи стає для молодих людей справжнім випробуванням. Відсутність досвіду роботи не компенсується навіть наявністю диплома про вищу, професійну чи професійно-технічну освіту. На жаль, документ про освіту престижного навчального закладу не є гарантом вдалого працевлаштування. Роботодавці скаржаться на те, що у молоді майже відсутні навички практичної роботи за фахом. Отже, спостерігається невідповідність змісту освіти та методики викладання вимогам сучасного ринку праці та потребам особистості.

Простежується тенденція зростання попиту на кваліфіковані кадри робочих спеціальностей. За даними Державної служби зайнятості більшість вакантних місць – це робочі місця [5].

Набувають все більшої актуальності так звані «найпростіші професії». Відповідно до класифікатору простіших професій, затверджених наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 4 березня 2016 р. №394, це професії, що потребують знань для виконання простих завдань із використанням ручних інструментів, у деяких випадках із значним фізичним зусиллям [1]. Йдеться про професійні завдання, пов'язані з продажем товарів на вулиці, збереженням та охороною майна, прибиранням, чищенням, пранням, прасуванням та використанням низькокваліфікованих робітників у видобувній, сільськогосподарській, риболовній, будівельній та промисловій галузях тощо [1]. На їх долю припадає 19% працевлаштованого населення у 2018 р. [5].

Втрата привабливості та престижності професійної та професійно-технічної освіти призводить до зростання дефіциту робітничих кадрів на внутрішньому ринку праці. Не дивлячись на певні проблеми, система освіти спроможна до реформування і розвитку з урахуванням того, що існує законодавче підґрунтя – Закон України «Про освіту», Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988, та Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2018 р. № 660 [4].

Отже, регулювання ринку праці є важливим напрямом розвитку національної економіки та є об'єктивно обґрунтованим процесом. Економічний стан країни безпосередньо впливає на розширення зайнятості, підвищення добробуту та якості життя населення [5].

На сьогодні проблематика менторства є новою для України, проте окремі аспекти висвітлювали І. Поліщук, Є. Коваль, М. Яковер, І. Маноха, Л. Пашко та інші дослідники як в науковій, так і в публіцистичній літературі. Щодо самого поняття «менторство», то воно було предметом вивчення Д. Купера, Д. Міллера, Ф. Любкер та ін.

Інститут менторства в Україні майже не розвинений, через що виникає потреба вивчення та аналізу цього явища. Адже саме менторство може стати реальним вирішенням кількох завдань: набуття практичних навичок молоддю з її подальшим працевлаштуванням; реалізації Концепції дуальної форми здобуття освіти; запровадження системи наставництва на виробництві та поповнення сучасного ринку праці України молодими кваліфікованими кадрами затребуваних спеціальностей.

Виникнення терміну «менторство» веде свій початок з часів Стародавньої Греції. Менторство – це процес взаємодії досвідченого наставника та менш досвідченого початківця з метою передачі знань, умінь, навичок у певній сфері діяльності, а також встановлення необхідних зв'язків.

Згодом функції менторів розширилися. Постає питання, ким є ментор у сучасному суспільстві, які функції на нього покладаються? Однозначно можна стверджувати, що ментор в сучасному суспільстві – це наставник, менеджер та волонтер.

Щодо реалізації Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти треба зазначити, що дуальна форма – це спосіб здобуття освіти, який передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації.

Отже, розвиток професійного потенціалу молодих працівників в Україні передбачає запровадження системи менторства як одного з механізмів реалізації дуальної форми здобуття освіти, адже вона вже довела свою ефективність в провідних країнах світу.

Менторство – це управлінська технологія надання постійної підтримки, персональної опіки, а ментор – це авторитетний радник. Зазвичай ментор ділиться своїм досвідом і знаннями з підопічним, допомагає йому визначитися з цілями, виступає в якості радника, сприяє побудові професійної кар'єри.

Менторство – це завжди взаємодія, співпраця та спілкування безпосередньо на робочому місці між ментором з одного боку, та працівником (підопічним) з іншого. На відміну від коучингу, націленого на швидке підвищення ефективності виконання завдання та розвитку навичок за допомогою навчання та інструктажу, менторство – це довгострокові стосунки (багаторічні) отримання навичок у процесі розвитку кар'єри за допомогою поради чи психологічної підтримки, які нерідко трансформуються в дружні [3, с. 16].

Щодо менеджерської функції ментора, то він не лише передає професійні навички та знання, а й сприяє побудові професійної кар'єри свого підопічного. Завдання ментора як менеджера – обрати правильний підхід до роботи, який був би ефективним, та застосовувати дієву тактику організації кар'єрного просування свого підопічного. На початковому етапі ментор вводить підопічного до соціокультурного корпоративного середовища, сприяє налагодженню корисних професійних зв'язків, знайомить із системою норм і цінностей, які ця організація культивує. У такий спосіб відбувається первинна професійна соціалізація підопічного.

Дуальність цієї форми полягає у можливості одночасного навчання у закладі професійної, професійно-технічної чи вищої освіти та закріплення отриманих теоретичних навичок на практиці, безпосередньо на виробництві, підприємстві чи в організації.

Щодо особи ментора розглядається кілька варіантів. Вважається, що до кола професійних обов'язав особи, яка посіла керівну посаду, включено й менторство. Керівник має сприяти створенню на робочому місці додаткових курсів, які б позитивно впливали на розвиток інших працівників. Іншими словами, лідер має відповідати за тих, ким він опікується. Для молодих людей з високим потенціалом дуже важлива

наявність навколо людей, яких вони поважають та на яких вони можуть рівнятися [3, с. 18].

Інший варіант ментора – це людина-практик. Він має бути впливовою, самодостатньою особистістю, знаючим членом організації тощо. Тобто той, хто може навчити чомусь у професійному плані. Він має право «набивати шишки», щоб потім ділитися результатами. Він повинен знати більше того, що написано у книжках [2].

Отже, менторство є джерелом для істотного професійного збагачення та розвитку підопічного. Метою менторства може бути досягнення корпоративних цілей. Ментор – це тренер і наставник, той, кому є що передати, при цьому ментор повинен мати на це час та повноваження. Ментору потрібно *постійно вдосконалювати* свої знання й навички, робити помилки та виправляти їх, щоб потім ділитися отриманим досвідом.

Таким чином, інститут менторства в Україні став би ефективним механізмом розвитку професійного потенціалу молоді. У контексті отримання молоддю першого професійного досвіду та працевлаштування значення менторства важко переоцінити, адже мотивація є тим стимулом, що сприяє досягненню мети та є невід'ємною складовою професійного становлення особистості. Ця система сприятиме наповненню сучасного ринку праці України досвідченими кваліфікованими фахівцями затребуваних спеціальностей. Концепція дуальної форми здобуття освіти в дії націлена призвести до позитивних результатів (досвід розвинених країн світу підтверджує цей факт) та сприяти частковому вирішенню проблеми безробіття молоді, покращенню добробуту населення та поживленню економіки країни загалом.

Список використаної літератури

1. Класифікатор професій зі змінами, затверджений наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 6 березня 2016 року/ Бухгалтер: довідник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/klasifikator-profesiy/rozdil-9-nayprostishi-profesiyi/> ; Klasifikator profesiy zi zminamy, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva ekonomichnogo rozvytku ta torgivli Ukrainy vid 6 bereznia 2016 roku/ Bukhalter: dovidnyk [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://buhgalter.com.ua/dovidnik/klasifikator-profesiy/rozdil-9-nayprostishi-profesiyi/>

2. Коваль Є. Як стати хорошим ментором / Є. Коваль // dou.ua. 22.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://dou.ua/lenta/articles/become-mentor/> ; Koval Y. Yak staty khoroshym mentorom/ Y. Koval // dou.ua. 22.03.2018 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://dou.ua/lenta/articles/become-mentor/>

3. Поліщук І. Менторство як ефективний механізм розвитку професійного потенціалу державних службовців України / І. Поліщук // Держава і регіони. Серія: Державне управління. – 2017. – № 1(57). – С. 16–20 ; Polishchuk I. Mentorstvo yak efektyvnyi mekhanizm rozvytku potentsialu derzhavnyh sluzhbovtziv Ukrainy/ I. Polishchuk // Derzhava I regiony. Serii: Derzhavne upravlinnia. – 2017. – № 1(57). – Р. 16–20

4. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері професійної (професійно-технічної) освіти «Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта» на період до 2027 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України. 12 червня 2019 р. № 419-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p#Text> ; Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi profesiynoi (profesiyno-tekhnichnoi) osvity «Suchasna profesiyna (profesiyno-tekhnichna) osvita» na period do 2027 roku. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 chervnia 2019 roku № 419-p [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2019-p#Text>

5. Як змінився ринок праці в Україні // Роботодавець. 12.12.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://robotodavets.org.ua/2018/12/12/yak-zminyvsya-rynok-pratsi-v-ukrayini.html> ; Yak zminyvsia rynek pratsi v Ukraini // Robotodavets. 12.12.2018 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://robotodavets.org.ua/2018/12/12/yak-zminyvsya-rynok-pratsi-v-ukrayini.html>

Стаття подана до друку 30.04.2020

M. Podhaiko

MENTORSHIP AS AN ELEMENT OF IMPLEMENTATION OF THE CONCEPT OF THE DUAL FORM OF EDUCATION IN UKRAINE AND PREVENTING THE PROBLEM OF YOUTH UNEMPLOYMENT

The article analyzes the concept of "mentoring", its essence and meaning. The transformation of mentoring from the time of Ancient Greece to the present has been studied and it has been clarified how the institution of mentoring can influence the solution of certain issues of development of the modern socio-cultural Ukrainian environment. First of all, we are talking about the problem of youth unemployment, namely - the first employment, lack of sufficient experience and practical skills for employment. In this context, the issue of mentoring is considered from the point of view of the implementation of the Concept of the dual form of education in Ukraine. That is, it is about giving young people the opportunity to study in vocational, technical or higher education institutions and work in a factory or in an institution in the main specialty. The figure of the mentor, his/her main functions and ways of transferring experience, knowledge and professional skills to the mentee are analyzed. Mentoring is a management technology of providing constant support, personal care, and a counselor is an authoritative advisor. Usually the counselor shares his experience and knowledge with the mentee, helps him to determine the goals, acts as a counselor, helps to build a professional career. Mentoring is always the interaction, cooperation and communication directly in the workplace between the counselor on the one hand, and the employee (mentee) on the other. Mentoring is a long-term relationship (long-term) of acquiring career skills through counseling or psychological support, which is often transformed into a friendly one. As for the managerial function of a counselor, he does not only share his professional skills and knowledge, but also contributes to building a professional career for his mentee. The task of a counselor as a manager is to choose the right approach to work, which would be effective, and to apply effective tactics of organizing the career advancement of his mentee. At the initial stage, the counselor introduces the mentee to the socio-cultural corporate environment, promotes the establishment of useful professional connections, acquaints with the system of norms and values that this organization cultivates. In this way the primary professional socialization of the mentee takes place. The main stages of development of the institute of mentoring in Ukraine, its influence on prevention the problem of youth unemployment and filling the labor market with specialists of popular specialties are outlined.

Key words: mentor, mentoring, dual education, labor market, career development, professional education.

УДК 316.28:316.723

Б. В. Слющинський

КОМУНІКАТИВНІ ЗВ'ЯЗКИ ТА СИСТЕМИ В ПЕРІОД СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджуються комунікативні зв'язки, без яких не може існувати суспільство, але вони постійно змінюються, що залежить від різних факторів, зокрема соціальної структури суспільства, соціального простору, рівня соціально-економічного розвитку, державної влади та системи управління, рівня демократії та чинних законів, що постійно впливають на модернізацію суспільства.

Ключові слова: соціальна структура суспільства, соціальний простір, культура, еволюція, комунікація, інтернаціоналізація.

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-131-137

Історія людства налічує 35–40 тис. років. У кожному історичному періоді суспільство знаходилося на певному етапі розвитку, який створював відповідний соціокультурний рівень, що так чи інакше впливав на комунікацію у суспільстві, адже без комунікації суспільство існувати не може. Потрібно зазначити, що соціокультурний рівень залежить від соціальної структури суспільства, а також визначається соціальним простором і рівнем розвитку культури у даний історичний час, а ще від політично-економічного розвитку країни, та її оточення іншими країнами.

Світ надто швидко змінюється і не осторонь цього знаходяться його наповнювачі, а саме люди, їхні об'єднання, угруповання, які відбуваються у залежності від настроїв людей, їхніх національностей, професій, нахилів, бажань і т. д. Такі об'єднання утворюють суспільства, які наповнюють світ. Є дуже багато різних визначень суспільства як системи соціальних зв'язків і дій. Зупинимось на одному з них.

Суспільство – це сукупність всіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів [1, с. 74]. Кожне суспільство займає певний соціальний простір і діє у відповідний час.

Під *соціальним простором* розуміли «...сукупність точок на уявному континуумі, який має завдане число осей виміру (координат), котрі описують структуру суспільства. Точки у соціальному просторі називають статусами» [2, с. 183]. Між статусами відбуваються постійні інформаційні зв'язки (комунікації). Саме ці комунікативні зв'язки і створюють певну систему, за допомогою якої розвивається суспільство.

Над проблемою «соціального простору» працювали такі відомі зарубіжні вчені як: П. Бурд'є, Ю. Габермас, Т. Гоббс, Г. Зіммель, Е. Дюркгейм, Р. Парк, Т. Парсонс, Ф. Ратцель, П. Сорокін та ін. Ця тема залишається актуальною і сьогодні. Над нею працюють такі вітчизняні вчені: Є. Бистрицький, Є. Головаха, Б. Грушина, Т. Заславська, М. Михальченко, О. Куценко, Ю. Сорока та ін., які ґрунтуючись на соціальному просторі як базовому та узагальнюючому понятті, конструюють концепти життєвого, особистісного, регіонального, політичного, ціннісного, інформаційного просторів. Адже саме соціальний простір це те місце де формуються соціокультурні особливості суспільства.

Отже, метою даної статті є здійснення спроби осмислення комунікаційних змін,

які сьогодні відбуваються у суспільстві та виявлення чинників, які на них впливають.

Як відомо, у суспільстві постійно відбуваються процеси соціалізації, людина весь час намагається пізнати навколишнє середовище: як природне, так і соціальне. Особливо людина намагається пізнати і зрозуміти саму себе, адже поки ти не зрозумієш себе, не зможеш зрозуміти інших. Але час пізнання надто тривалий, а час існування людини на Планеті – короткий. Тому постійно відбуваються соціальні зміни, які впливають на зміну соціокультурного простору.

На думку П. Сорокіна соціальний простір багатомірний. Він розглядає його у контексті теорії багатомірної соціальної стратифікації та соціальної мобільності [3, с. 83]. П. Сорокін вважає, що кожна людина існує як мінімум у трьох просторах: політичному, економічному і професійному. П. Бурд'є, наприклад, вважає соціальний простір раціонально сконструйованою діаграмою, рухом різних видів капіталу (символічного, соціального тощо) [4]. Отже, можна вважати, що соціальний простір – це досить складне поняття і він залежить від елементів його наповнення. Тут відбувається система взаємовпливів, яка формує соціокультурні відносини. Соціальний простір і соціокультурні відносини формують соціальну стратифікацію.

Соціальна стратифікація – це процес і результат соціального розшарування елементів соціальної структури [5, с. 606]. Чи, на думку Пшеничнюк О. В., *соціальна стратифікація* – ієрархічно організована структура соціальної нерівності, що існує в певному суспільстві в певний історичний період. Вона є стійкою, регулюється та підтримується інституційними механізмами, постійно відтворюється й модифікується [6, с. 56]. Це означає, що суспільство розділяють за критеріями прибутку (багатства), за критеріями впливу на поведінку членів суспільства та за критеріями, пов'язаними з успішним виконанням соціальних ролей, наявністю знань, навичок, умінь, які оцінює та винагороджує суспільство. Це досить яскраво вбачається у сучасному суспільстві.

Дехто із соціологів вважають, що саме такий нерівномірний розподіл влади впливає на розподіл багатства та престижу, а статус у системі влади визначає статус в економічних і соціальних структурах. Саме тому влада є тим чинником, який визначає основні ознаки соціальної стратифікації, окреслює межі верств і класів, їхню ієрархію.

Сьогодні однією із найбільш важливих теорій щодо процесу формування соціальних верств є теорія стратифікації К. Девіса й У. Мура, в якій вони запропонували функціональне пояснення нерівності. На їх думку суспільство є певним чином організованою сукупністю нерівноцінних позицій, одні з яких більш важливі для функціонування суспільства як цілого, інші – менш важливі. Соціальний порядок у суспільстві ґрунтується на розподілі індивідів за соціальними статусами (відповідно до їхніх функціональних можливостей, тобто за їхнім максимальним внеском у досягнення суспільної мети), а також мотивації до виконання соціальних ролей, які цим статусам відповідають. Чим вищий статус, тим більше має здійснити витрат для розвитку здібностей, кваліфікації та компетентності індивід, який претендує на цей статус [7, с. 67]. Як вважає О. Б. Зінчина, суспільство заздалегідь «закладає» винагороду в статус і людина знає, що вона отримає в обмін на свої зусилля та працю. Пояснення нерівності під кутом функціональної користі має свої вади, містить суб'єктивізм при оцінці функції та неспроможність пояснити деякі реалії соціального життя. З огляду на це, Т. Парсонс пов'язує конфігурацію соціальної системи з панівною в суспільстві системою цінностей [8, с. 8]. Від панівної системи цінностей і залежать комунікативні зв'язки та системи в усі часи, бо постійно у суспільстві відбуваються процеси модернізації. Сьогодні ми бачимо боротьбу за соціальні статуси на різних рівнях, але, на жаль, не бачимо позитивних змін від цієї боротьби і перемог, бо ієрархія

соціальних верств визначається сформованими уявленнями про значущість кожної з них, виходячи з чинної на певний період ціннісної системи.

Також були й інші нерівності, які вже залежали і залежать від органів влади. Наприклад, за часів Радянського Союзу не всі національності мали однаковий доступ до отримання вищої освіти, не всі могли працювати керівником тощо. Так кількість вступників у вищі навчальні заклади для євреїв були обмежені, чи, скажімо на Сахаліні для корейців, мордвин і т. д. Це були свого роду утиски, які мали досить-таки негативні результати. Так дуже багато людей певної національності змінювали свою національність, виходячи заміж, чи, скажімо, пошуком своїх давніх предків і т. д. Результати цього ми бачимо і сьогодні. Ким би людина себе не назвала (мається на увазі національність), вона залишиться тією, що народилася. Гени передаються і вони вічні. Це все впливає на формування соціокультурного поля, в якому існують певні члени спільноти. Від цього залежала і залежить сьогодні їх культура, вірніше рівень культури, який влаштовував даних членів спільноти. На це впливала і природна ситуація і соціальна, а ще й політика держави, як вже зазначалося.

Отже, суспільства завжди створюють відповідні типи культури, яким притаманні певні культурні цінності. Навіть примітивним суспільствам були властиві певні культури. Саме культура накладала відбиток і на комунікацію у суспільстві. Про це свідчать предмети мистецтва, комунікації людей. Але, якщо *соціальний простір* – фундаментальна умова діяльності та спілкування людей у суспільстві, то *культура* – сукупність засобів, якими інституалізуються різні види людської діяльності. Отже, можна стверджувати, що комунікація існує завжди у певному соціокультурному просторі, але вона завжди різна, як і різний соціокультурний простір [9, с. 58].

Якщо порівняти покоління прийдешні і минулі, то ми побачимо великі зміни, які відбулися абсолютно у всьому: від технолізації до комунікації, чи можна сказати гаджитації. Як кажуть все тече і все змінюється. Старше покоління сьогодні вже не може оволодіти комп'ютерами і смартфонами так як молодь. Йому притаманна інша культурна комунікація, хоча певна культура і передається від попередніх поколінь. Що ж міняється? Міняється соціокультурний простір.

Соціокультурний простір – це культура, отримана від попередніх поколінь і пристосована до сучасних умов існування, до сучасної культури. Тобто, постійно відбувається процес змін і розвитку людських суспільств, який виходить із загальних зсувів у сукупності доступної культурної інформації (*соціокультурна еволюція*). Соціокультурна еволюція відбувається постійно і вона впливає на зміну соціокультурного простору, який у свою чергу впливає на формування «нових», відмінних від минулих, комунікативних зв'язків, що й підкреслює соціокультурну модернізацію суспільства.

Таким чином, можна констатувати, що соціокультурний простір постійно міняється, а отже, і змінюється комунікація.

На соціокультурний простір впливає історичний період, а в ньому: можливість вільного висловлювання своєї думки, задоволення рівнем суспільного життя, успадкована культура тощо. Звичайно, можна розглядати особливості комунікації, напр., в часи доіндустріального суспільства, індустріального чи постіндустріального, коли одна стадія приходить на зміну іншій, міняються технології, спосіб виробництва, форма власності, соціальні інститути, політичний режим, культура, спосіб життя, численність населення, соціальна структура суспільства. Можна розглядати комунікацію у відповідності до концепції домодерністського, модерністського і постмодерністського стану (С. Крук, С. Леш), до економічного і постеконічного суспільств (В. Іноземцев), а також «першої», «другої» і «третьої» хвилі цивілізації

(О.Тоффлер) тощо. Ми ж спробуємо розглянути комунікацію у новій сучасній соціокультурній реальності України [9, с. 62].

Сучасне суспільство перебуває на етапі надто швидкого перелому соціокультурної трансформації і модернізації. Відбуваються зміни типу організації та її існування. Сьогодні досить помітно як формується нова культурна реальність, що характеризується новими відносинами між людьми у сфері культури, новими умовами розвитку, новою особливою системою цінностей, норм і принципів, культурних потреб і засобів їх задоволення. Це стало результатом з одного боку – соціалістичної модернізації з усіма її успіхами і недоліками, а з другого – теперішній перехідний період є продовженням модернізації, але в нових умовах капіталізації і ринкових відносин. Процес цього періоду модернізації проходить досить суперечливо, тому що відродження етнічних традицій в нових умовах набуває модернізаторських рис. Відбувається складне за змістом зіткнення «традиційного» і «модернізаторського», в якому традиція стає одним із джерел культурної модернізації. Сьогодні відбувається досить помітно змішування національностей та етносів, появи нових термінів у спілкуванні і нових технологій при їх використанні у житті.

Основними рисами сучасної соціокультурної модернізації є: диференціація, урбанізація, освіченість, розвиненість засобів масової комунікації, динамічність, новаційність, спеціалізованість, лібералізація, індивідуалізація, досить активна самосвідомість громадян та вплив різних культур. Але, як стверджує російський соціолог Л. Іонін «У перехідний період відбувається культурний розрив, втрата традиційних опор, перехід від моностилічної (соціалістичної) до полістилістичної культури, основними категоріями якої є: деієрархізація, деканонізація, неупорядкованість, детоталізація, ускладненість, негативність тощо. Формуються нові культурні моделі» [10, с. 87]. Сьогодні змінюється «стиль» суспільного життя. Другу половину ХХ ст. справедливо називають «століттям уніфікації» [11, с. 261].

Українське суспільство по-своєму «адаптувало» «здобутки» світової масової культури, адже Україна знаходиться на перехресті доріг і має впливи як Західні, так і Східні. Тому соціокультурні запити сучасного населення України ще з 90-их років мінялося під впливом тих чи інших соціально-політичних дій, а сьогодні ще й військових. Колись відбувалась жорстка соціалістична модернізація неотрадиціоналістського типу, поєднання рис сучасного і архаїчного суспільства, що ускладнювало модернізаційний процес, посилювало протистояння в культурі різних соціальних сил, ускладнювало вектор руху національної культури у вимірах сучасних перспектив, у руслі новітніх здобутків світової культури. Сьогодні в Україні намічається створення посттрадиційного соціокультурного простору, в якому модернізація відбувається під знаком традиційних символів. Але в нашому суспільстві поєднується «общинно-подібна» психологія з урбанізмом і технічним поступом, співіснують традиційне, посттрадиційне і модерне з деякою відносною незалежністю культури. Все це і створює певні комунікативні особливості, які надто відрізняються від минулих.

Отже, сучасний соціокультурний простір трансформувалася, відбувалася певна соціокультурна модернізація.

До всього висловленого вище, потрібно додати і те, що на зміни в комунікативних зв'язках нашого суспільства впливають ті події, що сьогодні відбуваються на Сході України і в Криму. Звичайно ці події вагомо впливають на настрої людей, формують їхні погляди, політичну орієнтацію, свободу мислення і поведінки, а ще створюють відповідні умови для політичної орієнтації населення. Сьогодні багато людей «відрізані» від своєї загальноукраїнської території і впливу саме української політики

на формування їх поглядів [12]. Сьогодні розмістило населення в режим «невизначеності» і великих переживань, а багатьох і в режим пошуку нових місць роботи та проживання. Це все, звичайно і створює сучасну модернізацію суспільства, а ще нові сучасні «розгублені» комунікативні зв'язки.

Список використаної літератури

1. Кругляк М. Е. Соціологія: навчально-методичний посібник / М. Е. Кругляк. – ПП «Видавництво «Волинь», 2017. – 392 с.; Kruhliak M. E. Sotsiologhiia: navchalno-metodychnyi posibnyk / M. E. Kruhliak. – PP «Vydavnytstvo «Volyn», 2017. – 392 s.
2. Кравченко А. И. Социология : общий курс / А. И. Кравченко. – М. : Логос, 2000. – С. 183.; Kravchenko A. Y. Sotsyolohyia : obshchyi kurs / A. Y. Kravchenko. – М. : Lohos, 2000. – S. 183.
3. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность / П. Сорокин // Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. – М. : Политиздат, 1992. – 275 с.; Sorokyn P. Sotsyalnaia y kulturnaia mobylnost / P. Sorokyn // Sorokyn P. Chelovek. Tsyvylyzatsyia. Obshchestvo. – М. : Polytyzdat, 1992. – 275 s.
4. Бурдые П. Социология социального пространства / П. Бурдые. – М. : Ин-т эксперимент. социол. ; СПб. : Алетейя, 2007. –288 с.; Burde P. Sotsyolohyia sotsyalnoho prostranstva / P. Burde. – М. : Yn-t eksperyment. sotsyol. ; SPb. : Aleteiia, 2007. –288 s.
5. Соціологія : короткий енциклопедичний словник. / Уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін.; під заг. Редакцією В. І. Воловича. – К. : Укр. Центр духовн. Культури, 1998. – 736 с.; Sotsiologhiia : korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk. / Uklad. : V. I. Volovych, V. I. Tarasenko, M. V. Zakharchenko ta in.; pid zah. Redaktsiieiu V. I. Volovycha. – К. : Ukr. Tsentru dukhovn. Kultury, 1998. – 736 s.
6. Пшеничнюк О. В. Соціологія: навчальний посібник / О. В. Пшеничнюк, О. В. Романовська . - Київ : Паливода А. В., 2005. – 170 с.; Pshenychniuk O. V. Sotsiologhiia: navchalnyi posibnyk / O. V. Pshenychniuk, O. V. Romanovska . - Kyiv : Palyvoda A. V., 2005. – 170 s.
7. Зінчина О. Б. Курс лекцій з соціології (для студентів 2-3-го курсів денної і заочної форм навчання напрямів підготовки 6.030601 Менеджмент, 6.020107 Туризм, 6.140101 Готельно-ресторанна справа, 6.060102 Архітектура, 6.060101 Будівництво, 6.080101 Геодезія, картографія та землеустрій, 6.070101 Транспортні технології (за видами транспорту), 6.050702 Електромеханіка, 6.050701 Електротехніка та електротехнології) / О. Б. Зінчина; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2012. – 149 с.; Zinchyna O. B. Kurs lektsii z sotsiologhii (dlia studentiv 2-3-ho kursiv dennoi i zaochnoi form navchannia napriamiv pidhotovky 6.030601 Menedzhment, 6.020107 Turyzm, 6.140101 Hotelno-restoranna sprava, 6.060102 Arkhitektura, 6.060101 Budivnytstvo, 6.080101 Heodeziia, kartohrafiia ta zemleustrii, 6.070101 Transportni tekhnolohii (za vydamy transportu), 6.050702 Elektromekhanika, 6.050701 Elektrotekhnika ta elektrotekhnolohii) / O. B. Zinchyna; Khark. nats. akad. misk. hosp-va. – Kh.: KhNAMH, 2012. – 149 s.
8. Аутопоезис соціальних систем : монографія / за науковою ред. В. П. Бежа / В. П. Бех ; Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. – 746 с.; Autopoezys sotsialnykh system : monohrafiia / za naukovoio red. V. P. Bekha / V. P. Bekh ; Min-vo osvity i nauky, Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova. – К. : Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 2010. – 746 s.
9. Слющинський Б. В. Міжкультурна комунікація в українському Приазов'ї / Б. В. Слющинський. – К. : «Аквілон-Плюс» 2008. – 496 с.; Sliushchynskyi B. V.

Mizhkulturna komunikatsiia v ukrainskomu Pryazovi / V. V. Sliushchynskyi. – K. : «Akvilon-Plius» 2008. – 496 s.

10. Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. – М. : Логос, 1996. – С. 87.; Yonyn L. Sotsyolohyia kultury / L. Yonyn. – M. : Lohos, 1996. – S. 87.

11. Ерасов Б. С. Социальная культурология : пособие [для студентов высших учеб. заведений] / Б. С. Ерасов. – 2-е изд. – М. : Аспект Пресс, 1997. – С. 261.; Erasov B. S. Sotsyalnaia kulturolohyia : posobye [dlia studentov vysshykh ucheb. zavedenyi] / B. S. Erasov. – 2-e yzd. – M. : Aspekt Press, 1997. – S. 261.

12. Сучасне та майбутнє в глобальних і локальних проєкціях // Матеріали Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н. В. Паніної / За наук. Ред. Є. І. Головахи та О. Г. Стегнів. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2018. – 187 с.; Suchasne ta maibutnie v hlobalnykh i lokalnykh proektsiiakh // Materialy Mizhnarodnykh sotsiolohichnykh chytan pamiati N. V. Paninoi / Za nauk. Red. Ye. I. Holovakhy ta O. H. Stehniiv. – Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2018. – 187 s.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2020

B. Slyuschynskyu

COMMUNICATIONS AND SYSTEMS IN THE PERIOD SOCIO-CULTURAL MODERNIZATION OF SOCIETY

The article examines the communication links without which society cannot exist, but they are constantly changing, depending on various factors, including the social structure of society, social space, level of socio-economic development, government and governance, democracy and current laws that constantly affect the modernization of society.

The history of mankind is 35-40 thousand years old. In each historical period, society was at a certain stage of development, which created the appropriate socio-cultural level, which in one way or another influenced the communication in society, because without communication society can not exist. It should be noted that the socio-cultural level depends on the social structure of society, and is determined by the social space and level of cultural development in this historical time, as well as the political and economic development of the country and its environment by other countries.

Society is a set of all means of interaction and forms of association of people, formed historically, having a common territory, common cultural values and social norms, characterized by socio-cultural the identity of its members.

Social space was understood as a set of points on an imaginary continuum that has a given number of axes of measurement (coordinates) that describe the structure of society. Points in the social space are called statuses." There are constant information connections (communications) between the statuses. It is these communicative connections that create a certain system through which society develops.

Well-known foreign scientists such as T. Hobbes, F. Ratzel, G. Simmel, E. Durkheim, R. Park, P. Sorokin, and others worked on the problem of "social space." This topic remains relevant today, because a certain historical period creates certain conditions for certain social phenomena.

This topic remains relevant today, because a certain historical period creates certain conditions for certain social phenomena.

Thus, the purpose of this article is to try to understand the communication changes that are taking place in society today and identify the factors that affect them.

As you know, in society there are constant processes of socialization, people are constantly trying to learn about the environment: both natural and social. Especially a person tries to know and understand himself, because until you understand yourself, you will not be

able to understand others.

In Ukraine, it is planned to create a post-traditional socio-cultural space in which modernization takes place under the sign of traditional symbols. But in our society, "community-like" psychology is combined with urbanism and technical progress, traditional, post-traditional and modern coexist with some relative independence of culture. All this creates certain communicative features. Important features of the new socio-cultural reality are beginning to be outlined in Ukraine today

Key words: *social structure of society, social space, culture, evolution, communication, internationalization.*

УДК 316.354

І. Ю. Суровцева

ТЕОРЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ «НАБУТТЯ ЧЛЕНСТВА» В СОЦІОЛОГІЇ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття розкриває теоретичні підґрунтя розвитку концепту «членство в організаціях». На рівні професійних, тоталітарних та бюрократичних організацій як соціальних сегментів, членство модифікується як «статус приналежності», організаційної ідентичності, підлеглості та причетності. Розкриваються певні ціннісні принципи, на сторожі формального виконання яких, стоїть статут та присяга. Набуття членства перетворює індивіда у компонент персоналу, який стає об'єктом організаційних рішень.

Ключові слова: *організація, членство, соціологія організацій.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-137-142

Вступ в організацію або набуття членства в неї представляє складну процедуру соціальної кооперації, взаємної згоди. «Суспільство, оскільки воно є колективом, висуває стандартизовану концепцію приналежності до нього, згідно з якою розрізняються індивіди, які входять в це суспільство і не входять в нього» [8, с.794]. Така добровільна кооперація, за висловом Е.Дюркгейма, створює нам обов'язки, яких ми не прагнули. Ця регламентація примусово нав'язується нам, хоча вона – справа не наших рук, а справа суспільства і традиції [4, с.222].

Концепт «набуття членства» привертає увагу науковців-філософів, правознавців, менеджерів, соціологів. Саме соціологія організацій актуалізує дискурс щодо практик входження в організацію. І якщо юриспруденція розглядає поняття членства як юридичний факт, що тягне виникнення у членів організації різного роду прав, то в соціології поняття «членство» використовується в широкому (член суспільства) та вузькому (член формальної організації) сенсі. Кажучи про поняття «суспільство» та взаємопереплетене членство в різних групах, Т.Парсонс вважав, що деякі соціальні системи, такі як місцева община, школа, підприємницька фірма – це не суспільство, а підсистеми, диференційовані та сегментовані одиниці суспільства [8, с.781]. Тому метою статті є узагальнення теоретичних поглядів на дефініцію «набуття членства», оскільки активна участь у членстві не тільки поглиблює досвід особистості та розширює потенціал організації, але збільшує її вплив всередині громади, залучаючи широкий сегмент громади до організаційної діяльності [12].

Членство в суспільстві – поняття, що заступає собою національну належність та

тяжкіє до стратегій соціальної інтеграції на основі ідентичності, лояльності та солідарності. Зі свого боку, суспільство привчається дивитися на членів, що його складають, не як на речі, на які воно має право, але як на співробітників, без яких воно не може існувати і по відношенню до яких у нього є обов'язки [4, с.236]. Якщо розглянути механізм вступу до буржуазного *society*, описаного М.Вебером, то можна побачити аналогії з прийняттям в члени групи, організації (характер організації не мав ніякого значення), які полягають в попередньому розслідуванні та встановленні етичної повноцінності претендента і отриманням після випробування та перевірки апробації в якості «джентльмена», «повноцінного». Членство, за М.Вебером (і лише воно) тотожне підкоренню (підлеглості) [2].

У вузькому розумінні, у «вторинних групах» (на протилежність від «первинних» – сім'я, група друзів) тобто в організаціях, створених для досягнення певних цілей, їх члени відіграють строго визначені ролі, та між ними майже відсутні емоційні відносини. Організації приймають рішення, з одного боку, про набуття та припинення членства, а з іншого – про переведення членів на різні посади в організації. Набуття членства перетворює індивіда у компонент персоналу, який стає об'єктом організаційних рішень [13].

Розглянемо більш докладно порядок вступу до тоталітарних, бюрократичних організацій (за визначенням Н.Смелзера). Доступ до цих організацій був рівнозначним рекомендації до соціального просування і, в першу чергу, надавав внутрішню впевненість у своїй «обраності». На рівні організацій як соціальних сегментів та форм професійної діяльності членство модифікується як «статус приналежності», інтеграційний елемент загальної культурної орієнтації, за допомогою якої зберігається соціальна ідентичність.

В організацію «закритого типу» можна вступити, лише витримавши певний тривалий випробувальний період – дійсне послушництво – і отримавши серйозні рекомендації відповідальних поручителів, пройшовши навіть екзаменаційну та фільтраційну комісії, надавши докази щирості й твердості своїх намірів. Відгомонам цього є наявність, наприклад, випробування при прийнятті на роботу в підприємства, установи, організації незалежно від форм власності з метою перевірки відповідності працівника роботі, яка йому доручається. На міжнародному рівні передбачаються більш відкриті форми співробітництва держав з міжнародними організаціями (асоційоване членство, участь в якості спостерігача, участь в угодах, які укладаються під егідою міжнародної організації тощо).

М.Дюверже розглядаючи поняття члена політичної партії, виділяє декілька концентричних кіл специфічної «причетності» (*partipation*), уз солідарності з організацією, від активних членів до симпатизантів [3]. На жаль, для господарських організацій колишнього СРСР масштаб членства досі обмежується «штатним розкладом».

За концепцією М.Олсона, існують групи з обмеженим і відкритим доступом, але процес вступу до групи та виходу з неї визначається природою мети, якої хоче досягти група, а не якимись характеристиками членства. Так, групи тиску (лобістські організації) залучають до себе учасників частково завдяки витонченим формам примусу, а частково – завдяки наданню селективних стимулів (юридичні і фінансові консультації, відстоювання інтересів членів асоціацій перед судовими органами та органами правопорядку). Як вважає М.Олсон, «бізнесова громада є тим сегментом суспільства, в якому чимало асоціацій спроможні набути ще більшої сили завдяки забезпеченню своїх учасників неколективними послугами, ...вигодами» [7, с.195]. Іноді постачання неколективного блага практикується бізнесовими організаціями з метою

збільшення членства.

Участь в організації може фіксуватися в статуті, іноді спеціально розробляється «Положення про членство...», яке також базується на підставі статуту. Статут, на думку Ф.Тьоніса, «надає об'єднанню волі, призначаючи йому певне представництво; він вказує йому мету, але мета ця може бути лише такою, стосовно якої всі контрагенти усвідомлюють свою єдність, дає йому засоби для того, щоб досягти цієї мети чи прагнути її досягти...» [11, с.227]. Статут наділяє статусом, з якого випливають права і обов'язки.

Перебування на правах члена якої-небудь організації, товариства, об'єднання базується на певних ціннісних принципах, на сторожі формального виконання яких стоїть саме статут. Ці принципи вступу мають наступний вигляд: добровільність бажання (свобода волі); визнання статуту; контрактно-договірна форма вступу (письмова заява). Щодо інших умов членства, то будь-яка організація може встановлювати свої обмеження або цензи: вік, наявність письмових рекомендацій, вступні внески. Ф.Тьоніс розмежовує організації, які вимагають «лише людей» та «людей з особливими якостями». До організацій, які не приймають до себе тих, «хто обумовлений інакшими якостями», соціолог відносить переважно «корпорації або товариства в мистецтвах і ремеслах, громади або гільдії, цехи, церкви, ордени» [11, с. 198].

З набуттям членства в одній організації, індивід отримує формальну ізоляцію від члена іншої організації. Одночасне перебування членом інших об'єднань суворо забороняється в більшості політичних утворень, особливо в політичних партіях. Зміна у члена партії публічно задекларованих принципів призводить до розриву з організацією. За українським законодавством, членами партійних організацій не можуть бути судді, працівники прокуратури, працівники органів внутрішніх справ, співробітники органів безпеки, військовослужбовці.

Таке штучне підтримання організацією супротивності породжує своєрідний «соціальний стан, де індивіди перебувають в однаковій ізоляції один від одного, відчувають приховану ворожість один до одного, внаслідок чого лише через страх чи розважливність утримують від нападу один на одного» [11, с.239].

Набуття статусу в деяких організаціях для її членів іноді ускладняється необхідністю принесення клятви. Той хто не приносить клятву, втрачає свої права [1, с. 235]. Велике значення надавалося клятві посадових осіб. Перед вступом на посаду приносять присягу, як публічний вид клятви, народні обранці (депутати), президент, судді, адвокати, військовослужбовці тощо. Юридично присяга має чітке формулювання, її текст навіть наводиться в основному законі країни, Конституції.

Фіксоване членство в організаціях вимагає їх матеріальної підтримки (членських внесків). З огляду на це членство буває рядове та почесне. Почесним членом може бути суспільний діяч, науковець, будь-яка інша фізична особа, яка має значні заслуги перед організацією та/або надає значну організаційну, інтелектуальну, матеріальну або іншу підтримку. Звання почесного члена присвоюється рішенням активу організації.

Членів певної організації можна розпізнати за допомогою символіки (прапор, емблема, гасло тощо), яка може використовуватися:

- при оформленні офісів та будівель, які належать або використовуються організацією;

- для зображення на печатках, бланках, свідоцтвах та інших документах організації, виготовлення друкованої та рекламної продукції (буклетів, календарів, листівок, плакатів тощо), значків, членських карток, що підтверджують членство в

організації, для оформлення канцелярського приладдя (папок, ручок, блокнотів, ділових щоденників тощо);

- при проведенні акцій (політичних з'їздів, зборів, мітингів, демонстрацій тощо), агітаційно-пропагандистських заходів (свят, виставок, фестивалів, лекцій, інших масових заходів, спрямованих на пропаганду та реалізацію ідей організації).

Одного разу увійшовши в організацію (партію), не так просто з неї вийти, вважає М.Дюверже. Припинення членства в організації може бути у зв'язку з: 1) виходом учасника з її складу з власної ініціативи; 2) виключенням із складу учасників; 3) вибуттям із складу учасників з причин, що не залежать від учасника.

Отже, вихід і виключення – дві протилежні форми розриву відносин, припинення членства, які показують, що участь кожного індивіда групи в організації або угоді *не* є принципово важливою. Можна погодитися з думкою М.Олсона, що взагалі організації мають амбівалентне ставлення щодо нових вступників, так і до припинення членства [7, с.48]. Щодо сучасних тенденцій розвитку членства в організаціях, наприклад в громадських, то країни західної демократії виявили стійку тенденцію до зменшення участі приблизно на чверть. Низхідна тенденція стала найвиразніше помітна у церковних громадах, профспілках, братствах, організаціях ветеранів і групах допомоги школі [9]. В українській ситуації спостерігається стійка динаміка зростання залученості громадян до клубів за інтересами та спалах «партизації» напередодні розгортання виборчих кампаній [10]. Біля 3% опитаних українців є членами громадських організацій, а 85,3% респондентів – не вважають себе членами жодних громадських об'єднань [6].

З мікросоціологічних позицій, членство передбачає співучасть у колективному процесі постійного відтворення природної мови, призначення нових змістів словам. Вивчення засобів говоріння як шляху оволодіння майстерністю мови і наступного придбання Членства (після чого у індивіда не має потреби кожний раз думати, що він робить, перед тим як почати розмову) розглядається у етнометодології як важливий метод конверсаційного аналізу [6]. Зазвичай в організації кожен може спілкуватися з усіма в будь-який час, але спілкування обмежується певними каналами. Класичний випадок - це ієрархічна структура, в якій канали зв'язку працюють лише вертикально.

Отже, перефразувавши М.Дюверже, можна констатувати, що члени організації складають саму матерію організації, субстанцію її діяльності - без них вона нагадувала б вчителя без учнів [3]. Припустимо, що складна регламентація набуття членства передбачає природне бажання організації застрахуватися від недоброякісних учасників, співробітників, одержувачів своєї частки «від спільного вогнища, спільного центру». Проведений аналіз дає змогу розглянути та порівняти різні підходи до розуміння концепту «набуття членства» та орієнтує на подальші мікросоціологічні дослідження суб'єктивного усвідомлення організаційної приналежності.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранное. Образ общества [пер. с нем.]. М.: Юрист, 1994. 704 с. Veber M. Izbrannoye. Obraz obshchestva [per. s nem.]. M.: Yurist, 1994. 704 s.
2. Вебер М. Протестантские секты и дух капитализма. URL: <http://www.gumer.info> Veber M. Protestantskiye sekty i dukh kapitalizma. URL: <http://www.gumer.info>
3. Дюверже М. Политические партии. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Duverg/03.php
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда [пер. с фр.]. М.: Канон, 1996. 432 с. Dyuverzhe M. Politicheskiye partii. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Duverg/03.php

5. Євдокимова І., Вітківська І. Тенденції розвитку громадських організацій у сучасній Україні. *Вісник ХНУ. Серія "Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. Вип.41. Харків, 2018. С.42-49.* Yevdokymova I., Vitkovs'ka I. Tendentsiyi rozvytku hromads'kykh orhanizatsiy u suchasniy Ukraini. *Visnyk KHNU. Seriya "Sotsiolohichni doslidzhennya suchasnoho suspil'stva: metodolohiya, teoriya, metody. Vyp.41. Kharkiv, 2018. S.42-49.*

6. Исупов О. Конверсационный анализ. Представление метода <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/19/1269116997/Isupova.pdf> Isupov O. Konversatsionniy analiz. Predstavleniye metoda <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/03/19/1269116997/Isupova.pdf>

7. Олсон М. Логіка колективної дії. Суспільні блага і теорія груп. [пер. з англ.]. Київ: Лібра, 2004. 272 с. Olson M. Lohika kolektyvnoyi diyi. Suspil'ni blaha i teoriya hrup. [per. z anh]. Kyiv: Libra, 2004. 272 s.

8. Парсонс Т. О социальных системах / Под ред.. В.Ф.Чесноковой и С.А.Белановского. М.: Академический Проект, 2002. 832 с. Parsons T. O sotsial'nykh sistemakh / Pod red.. V.F.Chesnokovoy i S.A.Belanovskogo. M.: Akademicheskij Proyekt, 2002. 832 s.

9. Патнем Р. Гра в кеглі наодинці: занепад соціального капіталу Америки. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm> Patnem R. Hra v kehli naodyntsi: zanepad sotsial'noho kapitalu Ameryky. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n21texts/putnem.htm>

10. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності. URL: <http://www.i-soc.com.ua/institute/St2.doc> Stepanenko V. Problemy formuvannya hromadyans'koho suspil'stva v Ukraini: instytuty, praktyky, tsinnosti. URL: <http://www.i-soc.com.ua/institute/St2.doc>

11. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство [пер.з нім.]. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 262 с. T'onis F. Spil'nota ta suspil'stvo [per.z nim.]. K.: DUKH I LITERA, 2005. 262 s.

12. Andrews K.T and other. Leadership, Membership, and Voice: Civic Associations That Work. <https://scholar.harvard.edu/hahrie/files/AndrewsEtAl2010.pdf>

13. Seidl D. and Becker K. H. (eds.). Niklas Luhmann and Organization Studies URL: <http://samples.pubhub.dk/9788763003049.pdf>

Стаття надійшла до редакції 28.04.2020

I. Surovtseva

THEORETICAL VIEWS ON THE CONCEPT OF «ACQUISITION OF MEMBERSHIP» IN THE SOCIOLOGY OF ORGANIZATIONS

The article reveals the theoretical basis for the development of the concept of «membership in organizations». In sociology, the term "membership" is used in a broad (member of society) and narrow (member of a formal organization) sense. At the level of professional, totalitarian and bureaucratic organizations as social segments, membership is modified as «belonging status», organizational identity, subordination and involvement. Certain value principles are revealed, the formal implementation of which is guarded by the statute and the oath.

Organizations decide, on the one hand, on the acquisition and termination of membership, and on the other - on the transfer of members to various positions in the organization. Acquisition of membership turns the individual into a component of staff, which becomes the object of organizational decisions. The macro-sociological concepts of F.Tönnies, M.Duverger, T.Parsons, M.Olson present membership as a formal-bureaucratic procedure with limited and open access. Admission to the group, the organization is a preliminary investigation and establishment of the ethical value of the applicant and receipt

after testing and testing of the approbation as a «full».

Joining the organization or gaining membership in it is a complex procedure of social cooperation, mutual consent. You can join a closed organization only after a long probationary period and serious recommendations from the responsible guarantors, even passing an examination and filtration commission, providing evidence of sincerity and firmness of intention. There are groups with limited and open access, but the process of joining and leaving the group is determined by the nature of the goal that the group wants to achieve, not by some characteristics of membership. Thus, pressure groups (lobbying organizations) attract participants partly through subtle forms of coercion, and partly through the provision of selective incentives (legal and financial advice, advocacy of members of associations before the judiciary and law enforcement agencies).

With the acquisition of membership in one organization, the individual receives formal isolation from a member of another organization. Members of a particular organization can be recognized by symbols (flag, emblem, slogan, etc.). Any organization can set its own restrictions or qualifications: age, availability of written recommendations, entrance fees. Active participation in membership not only deepens the experience of the individual and expands the potential of the organization, but expands its influence within the community, involving a wider segment of the community in organizational activities.

Key words: *organizations, membership, sociology of organizations.*

УДК 316.74:37

**О. А. Ташкінова,
С. А. Булгакова,
М. А. Гонтар**

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОГО ХАБУ «PROFIT QUEST» НА БАЗІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК НОВА ОРГАНІЗАЦІЙНА ФОРМА ПРОФЕСІЙНОЇ ОРІЄНТАЦІЇ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У статті проаналізовано особливості впровадження інноваційних форм профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю. Визначено, що проблема підготовки учнів старших класів до вибору власного професійного майбутнього є важливою в умовах сучасного розвитку суспільства. Проаналізовано різні організаційні форми здійснення профорієнтаційної роботи: соціально-психологічні служби у загальноосвітніх закладах; відділи профорієнтації у базових центрах зайнятості; ресурсні центри професійної орієнтації учнівської молоді у освітніх округах; центри соціальних служб для сім, дітей та молоді; різноманітні позашкільні заклади; відділи профорієнтації та рекрутингу у закладах вищої освіти тощо. Акцентується увага на необхідності впровадження нових організаційних форм профорієнтаційної роботи за принципом «рівний навчає рівного», де студенти соціономічних професій навчають/допомагають/активізують старшокласників до активного та відповідального вибору власного професійного майбутнього. Розглянуто діяльність профорієнтаційного хабу «PROFIT QUEST» на базі ДВНЗ «Приазовського державного технічного університету».

Ключові слова: *професійне самовизначення, профорієнтаційна активізація, профорієнтаційна робота, учнівська молодь, професійна консультація, тренінг, профорієнтаційний хаб.*

DOI 10.34079/2226-2830-2020-10-19-142-148

В умовах сьогодення ситуація на ринку праці напряму пов'язана зі зростанням безробіття та конкуренції через швидкий розвиток сфери ринкових відносин, а також нових форм власності. Тому все більшого значення для молоді набуває своєчасний і обґрунтований вибір майбутньої професії. Успішність життєвого шляху молодої людини значною мірою залежить від того, наскільки правильним був вибір професії, закладу вищої освіти, майбутнього професійного шляху. Це впливає на рівень мотивації, бажання вчитися та оволодівати новими знаннями та навичками, формує зацікавленість у подальшому професійному розвитку, покращує результати праці та підвищує рівень добробуту особи, що, в свою чергу, сприяє реалізації особистісного потенціалу та соціально-економічного розвитку держави, що отримує висококваліфікованих фахівців. Обрана професія повинна відповідати особистісним якостям та можливостям молодої людини, бути цікавою, та створювати можливості для конкурентоспроможності на ринку праці. Неправильний вибір майбутньої професії пов'язаний із впливом багатьох чинників, а саме: з недостатньою інформацією про актуальні професії, відсутністю розуміння своїх здібностей та адекватної оцінки своїх можливостей, психологічним тиском з боку батьків, викладачів тощо. Відбувається недостатнє охоплення профорієнтаційною роботою школярів, особливо дітей, що перебувають в складних життєвих ситуаціях, які часто не мають підтримки з боку батьків щодо вибору професії. Запорукою успішності цього процесу є ефективна, системна та якісна профорієнтаційна робота з учнівською молоддю, яка, з одного боку, сприятиме професійному самовизначенню учня, з іншого – сприятиме досягненню збалансованості між професійними інтересами, можливостями людини і потребами сучасного суспільства у фахівцях певних спеціальностей.

Окремі аспекти організації та здійснення профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю розглянуті у роботах таких вчених, як: Г.-М. Саппа, Н. Лященко (становлення інституту профорієнтації учнівської молоді в Україні); М. Гриньова, О. Ханнанова (профорієнтація як шлях до успішного професійного самовизначення особистості); Л. Гуцан (теоретичні та практичні аспекти профорієнтації у школі); М. Тименко (особливості профорієнтаційної роботи соціального педагога у загальноосвітніх навчальних закладах); С. Помінчук (модель професійної орієнтації учнівської молоді в державній службі зайнятості); О. Морін (діяльність ресурсних центрів професійної орієнтації учнівської молоді) та інші. Водночас, профорієнтаційна робота повинна бути не тільки системною, але й адаптивно, гнучкою, реагувати на зміни у суспільному житті, відповідати інтересам та особливостям представників сучасної учнівської молоді. Тому, метою цієї статті є аналіз особливостей впровадження нових організаційних форм профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю із застосуванням принципу «рівний навчає рівного» (на прикладі діяльності Профорієнтаційного хабу «PROFIT QUEST» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»).

Професійна орієнтація учнівської молоді є важливим напрямом діяльності багатьох соціальних інституцій сучасності: від загальноосвітньої школи до базових центрів зайнятості. Сутність цієї діяльності полягає в оптимізації процесу професійного самовизначення особистості за допомогою використання різноманітних форм, методів та засобів впливу. Важливою умовою ефективності профорієнтаційної діяльності виступає обов'язкове врахування унікальності кожної особистості, що проявляється у мотивах, цінностях, інтересах, здібностях тощо, з урахуванням потреб сучасного ринку праці. Якісна профорієнтаційна робота завжди являє собою певну систему дій, спрямованих на досягнення збалансованості між особистісними характеристиками людини та потребами конкретного ринку праці.

Згідно з основними положеннями Концепції державної системи професійної

орієнтації населення (постанова КМУ від 17 вересня 2008 року, №842, із змінами від 12.03.2020 р.), професійна орієнтація являє собою науково обґрунтовану систему взаємопов'язаних економічних, соціальних, медичних, психологічних і педагогічних заходів, спрямованих на активізацію процесу професійного самовизначення та реалізації здатності до праці особи, виявлення її здібностей, інтересів, можливостей та інших чинників, що впливають на вибір професії або на зміну виду трудової діяльності [1].

До основних елементів системи професійної орієнтації включають: професійну просвіту (інформацію); професійну консультацію; професійний відбір; професійну діагностику; професійну адаптацію; професійну активізацію; професійне виховання [2]. Важливо, що під професійною активізацією розуміється розвиток інтересів та здібностей особистості в різних видах професійної діяльності через виховання і формування професійних інтересів, виховання поваги до даної професії, любові до праці, психологічної готовності до роботи.

В Україні діють різні організаційні форми профорієнтаційної роботи зі старшокласниками, а саме: соціально-психологічні служби у загальноосвітніх закладах; відділи профорієнтації у базових центрах зайнятості; ресурсні центри професійної орієнтації учнівської молоді в освітніх округах; центри соціальних служб для сім, дітей та молоді; різноманітні позашкільні заклади; відділи профорієнтації та рекрутації у закладах вищої освіти тощо.

Водночас, виникає потреба у реформуванні системи профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю через оновлення змісту, форм та методів роботи з різними соціальними групами та віковими категоріями населення з урахуванням їх специфіки, а також з урахуванням перспектив розвитку національної економіки, діджиталізації усіх сфері суспільного життя, потреб ринку праці тощо. У зв'язку з цим, новою ефективною організаційною формою здійснення профорієнтаційної роботи може стати структурний підрозділ на базі закладу вищої освіти, діяльність якого буде здійснюватися у напрямку профорієнтаційного інформування, консультування, діагностики та активізації старшокласників. Ідея створення на базі Університету безпечного освітнього середовища, спрямованого на формування та розвиток необхідних соціальних компетентностей особистості, пов'язана зі спрямованістю сучасної вищої школи на формування Soft skills – універсальних «м'яких» навичок, які поряд із професійними компетентностями, забезпечать майбутнім фахівцям конкурентоспроможність на ринку праці та успішність працевлаштування [3]. Основна діяльність повинна бути пов'язана із професійною активізацією учнівської молоді з метою формування людини, яка розуміє себе, володіє соціальними компетентностями та здатна обрати професію з урахуванням своєї майбутньої конкурентоспроможності на ринку праці.

Крім того, освітнє середовище повинно бути безпечним та спрямованим на розвиток особистості. Цікавим є досвід застосування принципу «рівний навчає рівного» (peer-to-peer education) [4], що передбачає залучення до активної реалізації профорієнтаційних заходів представників студентства, які навчаються на соціономічних спеціальностях (психологія, соціологія, соціальна робота, педагогіка). Принцип «рівний навчає рівного» – це принцип, за якого важлива інформація передається через спілкування на рівних підготовлених волонтерів з однолітками. Формат передачі інформації може бути у вигляді навчальних занять, семінарів, акцій, бесід, тренінгів тощо. «Однолітком» є член певної групи однакового віку з іншими членами цієї групи. А «рівний» – це людина, яка належить до тієї ж групи за тими чи іншими ознаками (вік, стан здоров'я, тощо) [4].

Використання принципу «рівний навчає рівного» при організації

профорієнтаційної діяльності має такі переваги [4]:

- відбувається ефективна комунікація зі старшокласниками, легкість встановлення психологічного контакту та більш ефективна соціальна взаємодія. Студенти використовують зрозумілу мову й термінологію, невербальні засоби спілкування, і тому старшокласники відчувати себе більш комфортно в процесі обговорення різних питань;

- студенти розуміють проблеми старшокласників щодо вибору майбутньої професії та володіють певними знаннями щодо надання допомоги у професійному самовизначенні;

- усі заходи проходять інтерактивно, тому використовуються різні методи роботи: бесіди; дискусії; дебати; мозкові штурми; метод аналізу історій і ситуацій; рольові, ділові та комунікативні ігри; творчі конкурси. Такі форми є зрозумілими та цікавими для школярів.

Ефективність такої діяльності буде вищою за умови залучення викладачів соціально-гуманітарних кафедр ЗВО до діяльності цього підрозділу у якості наставників та експертів.

Розглянемо більш докладно у якості прикладу діяльність профорієнтаційного хабу «PROFit Quest» на базі ДВНЗ «Приазовського державного технічного університету». Проект профорієнтаційного хабу було розроблено під час участі студентів спеціальності «Соціальна робота» у конкурсі UPSHIFT Україна у рамках програми ЮНІСЕФ «Посилення життєстійкості та підвищення громадської активності підлітків і молоді у східній Україні», яка впроваджується за фінансової підтримки Європейського Союзу (ЄС).

Діяльність Профорієнтаційного хабу «PROFit quest» спрямована на здійснення профорієнтаційної роботи із старшокласниками, передусім із сімей, які знаходяться в СЖО, щодо професійного інформування, професійної діагностики, професійного консультування та професійної активізації у ігровій та тренінговій формі. Профорієнтаційний хаб складається з тренінгової кімнати та квест-кімнати.

Завдання проекту:

- розробка інформаційних буклетів щодо актуальних професій та професій майбутнього;

- розробка та проведення тренінгів для старшокласників з метою виявлення професійних здібностей, професійної активізації та формування соціальної суб'єктності;

- розробка та проведення квестів та ігор з метою професійного самовизначення старшокласників;

- проведення профорієнтаційного тестування за методиками Є. Клімова та Дж. Голланда з метою визначення професійних здібностей для старшокласників;

- проведення профорієнтаційної діагностики та профорієнтаційного консультування залученими фахівцями із Маріупольського міського центру зайнятості, Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді тощо;

- проведення соціологічного дослідження щодо рівня задоволеності старшокласниками загальноосвітніх шкіл міста рівнем організації та проведення профорієнтаційних заходів різними суб'єктами профорієнтаційної діяльності.

Беніфіціари: старшокласники (8-11 класи) загальноосвітніх шкіл, у тому числі, представники сімей із СЖО.

Проект реалізується з грудня 2019 р. Були розроблені тренінги, інформаційні лекції та квест-гра для старшокласників. Розробка змістовної частини тренінгів була здійснена студентами із залученням у якості експертів викладачів кафедри соціології та

соціальної роботи. У тренінговій кімнаті проводилися профорієнтаційні тестування, інформаційні лекції та тренінги з метою формування у учнівської молоді необхідних Soft skills, професійної активізації (розвиток інтересів і здібностей особистості в різних видах професійної діяльності) та мотивації до праці тощо. Для квест-кімнати було розроблено сценарій гри, розташовані завдання за різними типами професій (відповідно до класифікації типів професій Є. Клімова). Старшокласники отримали можливість цікаво провести свій вільний час, виконати завдання на різноманітних локаціях та спробувати відчувати себе у ролі фахівця певної професії (фізик, хімік, працівник поліції, ландшафтний дизайнер, художник та інші). Крім того, проектом передбачено індивідуальне психологічне консультування школярів.

Технології, які застосовуються у профорієнтаційному хабі:

- *вживання у роль*: передбачає вживання у ролі фахівців з актуальних професій, що дозволяє дізнатися про особливості тієї чи іншої професії;

- *інформаційно-освітні технології*: тренінгові інформаційні блоки, консультації;

- *технології з усвідомлення власних професійних здібностей*: тестування за спеціальними методиками, діагностика професійних якостей, практичні вправи (метод «мозкового штурму»), тренінг про актуальні професії, інформування про заклади вищої та професійної освіти у місті, області та Україні в цілому;

- *технології залучення до участі у проєкті фахівців зацікавлених організацій*: взаємодія із представниками загальноосвітніх шкіл, державних соціальних служб, громадських організацій тощо;

- *технології закріплення одержаних результатів проведеної роботи та позитивні результати взаємодії*: поєднання теоретичних знань та практики, цікаві вправи на аналіз різних професій, надання рекомендацій у виборі майбутньої професії тощо.

Учасники тренінгу, тестування та тематичної квест-гри позитивно оцінили свою участь у проєкті. Рівень задоволеності різними аспектами діяльності Профорієнтаційного хабу складає 4,7 бали (min – 1, 0 балів; max – 5,0 балів). Цікавою для школярів виявилася квест-гра. Більша частина опитаних зазначили, що після проходження квест-гри вони скористалися можливістю пройти індивідуальне консультування із психологом. Загалом, учасники відзначили, що їм було цікаво та корисно брати участь у заходах, організованих активістами Профорієнтаційного хабу.

Таким чином, розглянувши особливості проведення профорієнтаційної роботи з учнями старших класів загальноосвітніх шкіл, можна зробити наступні висновки. По-перше, здійснення ефективної та системної профорієнтаційної роботи є важливою умовою для подальшого професійного самовизначення особистості та зниження дисбалансу на ринку праці. По-друге, в Україні застосовуються різноманітні організаційні форми для проведення профорієнтаційної роботи. По-третє, важливо до здійснення профорієнтаційної роботи залучити ресурси університетів. Студенти соціономічних спеціальностей, завдяки своїм знанням, інноваційності та активній життєвій позиції, здатні організувати та змістовно наповнити безпечне та ефективне освітнє середовище для формування у школярів соціальних компетентностей та професійного самовизначення. Водночас, така діяльність повинна здійснюватися під наставництвом та керівництвом досвідчених фахівців, викладачів спеціальних кафедр університету. Отже, діяльність профорієнтаційного хабу «PROFit quest» може стати прикладом для впровадження нових організаційних форм реалізації профорієнтаційної роботи у закладах вищої освіти в Україні.

Список використаної літератури

1. Концепція державної системи професійної орієнтації населення: постанова КМУ від 17 вересня 2008 року, №842, із змінами від 12.03.2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/842-2008-%D0%BF#Text> ; Kontseptsiiia derzhavnoi systemy profesiinoi oriiientatsii naseleunia: postanova KМУ vid 17 veresnia 2008 roku, №842, iz zminamy vid 12.03.2020 roku [in Ukrainian].

2. Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика: науково-методичний посібник / За ред. О. В. Мельника. К.:Четверта хвиля, 2009. Вип. № 1. 230 с. ; Profesiina oriiientatsiia starshoklasnykiv: teoriia i praktyka: naukovo-metodychnyi posibnyk / Za red. O. V. Melnyka. K.:Chetverta khvylia, 2009. Vyp. № 1. 230 s. [in Ukrainian].

3. Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0880-19>; Polozhennia pro akredytatsiiu osvitynih prohram, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity. [in Ukrainian].

4. Голованова І. А., Ляхова Н. О., Белікова І. В., Лисак В. П. Застосування підходу «рівний-рівному» в санітарно-просвітницькій роботі серед молоді та підлітків учасниками студентського волонтерського загону. URL: http://elib.umsa.edu.ua/bitstream/umsa/9608/1/Zastosuvannya_pidhodu.pdf; Holovanova I. A., Liakhova N. O., Bielikova I. V., Lysak V. P. Zastosuvannya pidkhodu «rivnyi-rivnomu» v sanitarno-prosvitnytskii roboti sered molodi ta pidlitkiv uchasnykamy studentskoho volonterskoho zahonu. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.04.2020

O. Tashkinova,
S. Bulgakova,
M. Gontar

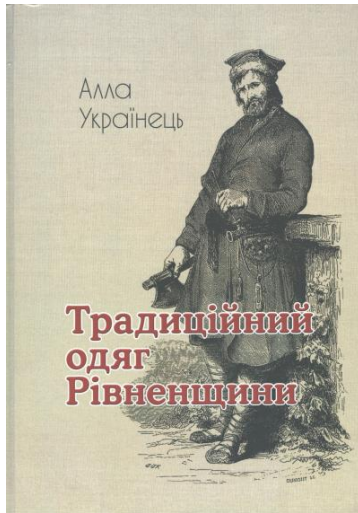
ACTIVITY OF VOCATIONAL GUIDANCE HUB "PROFIT QUEST" ON THE BASIS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTION AS A NEW ORGANIZATIONAL FORM OF PROFESSIONAL ORIENTATION OF STUDENT YOUTH

The article analyzes the features of the introduction of innovative forms of career guidance work with student youth. It is determined that the problem of preparing high school students to choose their own professional future is important in today's world. It is noted that the success of a young person's life largely depends on how correct was the choice of profession, institution of higher education, profession. At the same time, the chosen profession should correspond to the personal qualities and capabilities of a young person, be interesting, and create opportunities for competitiveness in the labor market. Various organizational forms of career guidance work are analyzed: social and psychological services in secondary schools; career guidance departments in basic employment centers; resource centers for professional orientation of student youth in educational districts; social service centers for families, children and youth; various out-of-school institutions; career guidance and recruitment departments in higher education institutions, etc. Emphasis is placed on the need to introduce new organizational forms of career guidance work on the principle of "peer teaches peer", where students of socioeconomic professions activate high school students to responsibly choose their own professional future. On the one hand, this form of interaction is more effective and efficient because students better understand the interests, motives and needs of high school students. On the other hand, it can become a form of practice for

students enrolled in educational programs of socio-economic specialties of the first and second levels of higher education (social work, practical psychology, social pedagogy, etc.). The activity of the vocational guidance hub "PROFIT QUEST" on the basis of SHEI "Priazovsky State Technical University" is considered. The purpose and tasks of the career guidance hub are analyzed. The activity of the Vocational Guidance Hub "PROFit quest" is aimed at vocational guidance work with high school students, especially from families in SJO, on professional information, professional diagnostics, professional counseling and professional activation in the form of games and training. Among the technologies used in the activities of the career guidance hub, the following are considered: use in the role; information and educational technologies; technologies for awareness of one's own professional abilities; technologies for involving specialists of interested organizations in the project and others. The results of the online survey of training participants, career guidance testing and thematic quest game are analyzed.

Key words: *professional self-determination, career guidance activation, career guidance work, student youth, professional consultation, training, career guidance hub.*

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:

УДК 391(477.81)''...0/195''(049.32)

Ю. М. Нікольченко,

О. В. Головка

Українець А. М. Традиційний одяг Рівненщини. У двох книгах. Книга 1 – Рівне: У фарватері істин, 2019. – 208 с.: іл.

Проаналізована перша частина монографії «Традиційний одяг Рівненщини» заслуженого працівника культури України А. Українець. Наголошено, що ця книга є першою спробою у вітчизняній історіографії комплексно дослідити історико-культурну тенеу традиційного вбрання населення Рівненської області – частини великого Волинсько-Поліського регіону України від доби пізнього палеоліту до середини ХХ ст.

Зазначено, що у контексті сучасної орієнтації української етнографії, краєзнавства і культурології, спрямованих на аналіз історико-культурних процесів розвитку традиційної культури українців та перегляду усталених поглядів щодо сприйняття явищ та особливостей регіональної народної культури в Україні, обрання дослідницею теми монографії видається на часі.

Підкреслено беззаперечну наукову вартість і перспективність її використання в історичних, етнографічних, краєзнавчих і культурологічних дослідженнях, відповідно їй у музейній та культурно-просвітницькій практиці, а також у закладах вищої освіти України в курсах «Історія України», «Історія української культури», «Українська етнографія», «Традиційна культура українців», «Культурологія». Висновки, сформульовані наприкінці монографії, є вагомим теоретичним підґрунтям для подальших досліджень та розробок стратегії наступних наукових студій.

Монографія стане у нагоді науковцям, студентам, працівникам культури; вона є вагомим внеском А. Українець у розвиток української етнографії, краєзнавства і культурології.

Одна з яскравих сторінок культури нашої країни пов'язана з традиційним одягом українців, який сформувався під впливом довгих і складних процесів свого розвитку. Він яскраво ілюструє національну самобутність України у світовій культурницькій парадигмі.

Художня довершеність – визначальна риса українського народного вбрання, завдяки якій одяг можна вважати своєрідним колективним мистецьким твором, що створювався протягом тривалого часу багатьма поколіннями майстрів.

Питання формування народного одягу в процесі становлення і розвитку українства є невіддільними від вивчення всього багатства його виявів. Разом з тим, макрокультурний фактор вітчизняної історіографії розвитку українського традиційного одягу не завжди репрезентує реальний стан речей. У цьому контексті науковці сучасності виділяють ще один напрямок вивчення української культури в контексті впливу на її розвиток мікрокультурних факторів, зокрема регіональних, в основі яких лежить комплексне використання джерельного матеріалу та поглиблене вивчення культури окремих територій України. Поважний вік вітчизняної наукової історіографії так і не розставив крапки над «і» у вище означеному питанні, а, навпаки, загострив інтерес дослідників до нього, особливо після проголошення незалежності України.

Регіональне розмаїття вбрання українців вимагає проведення спеціальних досліджень з метою ретельного вивчення документальних і наративних джерел, виявлення та фіксації збережених зразків для більш повного висвітлення складних етнокультурних процесів в українських теренах, які спостерігаємо на зламі ХІХ–ХХ ст.

З цієї точки зору значний інтерес являє етнокультура Південно-Західної Русі, землі якої у 1199 р. стали фундаментом Галицько-Волинського князівства. Північно-Східні землі колишнього Галицько-Волинського князівства склали територію сучасної Рівненської області – частини великого Волинсько-Поліського регіону, який здавна був комунікативною складовою, що охоплює чотири етнокультурні зони: Волинь, Північне Поділля, Українське Полісся і Білоруське Полісся [2, с. 5–6]. У зв'язку з цим набувають виключної актуальності та важливості наукові студії щодо формування і розвитку окремих етнокультурних комплексів народного вбрання означеного регіону України, де спостерігаємо спільні риси та локальні ознаки одягу, що було зумовлено історичними, етнографічними, соціально-економічними та культурними чинниками.

У 2019 р. побачила світ перша частина монографії авторитетного у науковому середовищі етнографа Волині, завідувачки сектора етнографії Рівненського обласного краєзнавчого музею, заслуженого працівника культури України Алли Українець «Традиційний одяг Рівненщини», у якій на основі комплексного аналізу археологічних, історичних, етнографічних та культурологічних джерел досліджуються особливості народного одягу населення Рівненщини у різні історичні епохи, починаючи від доби пізнього палеоліту і завершуючи першою половиною ХХ ст. [3].

Аналізуючи матеріали, що знайшли своє відображення у монографії, ми спиралися і на тридцятилітній досвід роботи у галузі культури Рівненщини одного з рецензентів, заслуженого працівника культури України Ю. Нікольченка на посадах начальника археологічної експедиції Рівненського обласного краєзнавчого музею, заступника директора з наукової роботи означеного музею, заступника начальника Рівненського обласного управління культури з питань охорони історико-культурної спадщини, музейної та культурно-просвітницької діяльності, начальника управління культури Рівненської обласної державної адміністрації. Це дає нам підставу зазначити, що вибір Аллою Українець об'єкту і предмету, мети і завдань дослідження, його актуальність і суспільна значущість, є вдалим, виваженим і своєчасним, а наукова вартість і перспективність – беззаперечні.

У монографії, яка, по суті, є логічним продовженням багаторічних досліджень і плідного творчого пошуку авторки у галузі етнографії та культури України, здійснений ретельний етнокультурний аналіз комплексів традиційного вбрання, визначені його особливості. Монографія А. Українець є результатом її науково-пошукової та науково-дослідницької роботи у Рівненському обласному краєзнавчому музеї, де, на наше велике переконання, вона створила дійсно наукову школу музейно-краєзнавчої етнографії Західної Волині [4]. В основі монографії – студії про народний одяг Рівненщини: яким він був у найдавніші часи і яким дійшов до першої половини ХХ ст. У книжку увійшли матеріали археологічних та етнографічних експедицій, учасником яких була А. Українець.

Як професійний етнограф А. Українець ретельно дослідила практично всі тематичні речові комплекси та окремі пам'ятки з фондів обласного краєзнавчого музею, державних та громадських музеїв Рівненщини. До монографії увійшли також матеріали, опрацьовані авторкою в наукових установах, музеях, архівах і бібліотеках інших областей України, Польщі та Росії.

До видання монографії долучився відомий на Рівненщині мистецтвознавець, старший науковий співробітник сектора мистецтв Рівненського обласного краєзнавчого

музею, заслужений працівник культури України В. Луц, який виконав значну частку роботи, щодо її підготовки до друку, взявши на себе не лише верстку і дизайн книги, але й допоміг А. Українець у пошуках артефактів та їхньої фотофіксації на високому професійному і мистецькому рівні.

Приємно вражає високий рівень поліграфічного виконання книги, яка не поступається вітчизняним і зарубіжним зразкам аналогічної тематики. Особливо це стосується передачі кольорової гами зразків вбрання і прикрас та чудової якості друку ретро і сучасних фотографій.

У книзі використані листівки та фотографії кінця XIX–першої половини XX ст. В. Мошкова, І. Сербова, Р. Гаско, Е. Франковського, К. Мошинського, Л. Тивончука, М. і Г. Янцевичів, Я. Вося, С. Двораковського, С. Гохмана.

Новизна дослідження визначається тим, що поданий у ньому матеріал був *вперше* уведений до наукового обігу. В цьому контексті необхідно згадати зауваження видатного українського вченого В. Антоновича, що «...кожна нова монографія повинна повідомляти нам нові, раніше невідомі, відкриті автором, історичні дані, або ж автор її повинен нам повідомити нові висновки з матеріалу вже відомого, добути ним уважним вивченням та критичним аналізом цього матеріалу...» [1, с. 418].

Монографія складається з шести розділів і списку використаних джерел та літератури. Слід відзначити велику роботу, проведену А. Українець по добору ілюстрацій. На них представлено археологічні та етнографічні артефакти, фотографії зразків одягу різних епох та районів Рівненщини з фондів державних і громадських музеїв, а також приватних колекцій. Загальний обсяг роботи складає 208 сторінок, а список джерел і літератури налічує 110 позицій.

У першому розділі праці – «Прикраси та вбрання прадавнього населення Волині» – дається розгорнута характеристика унікальних пам'яток матеріальної і духовної культури стародавнього населення Рівненщини, що засвідчують використання ним різних зразків одягу, виготовленого з рослинного волокна і шкур тварин та елементів і прийомів його оздоблення.

У цьому контексті авторка ретельно аналізує знахідки з археологічних досліджень об'єктів різних історико-культурних епох: від пізнього палеоліту – 20–18 тис. р. тому (стоянка поблизу с. Бармаки Рівненського району) до початку IX ст. (найвищий розквіт ранньослов'янської доби на Волині).

Складність дослідження полягала у тому, що переважна більшість знайдених артефактів – прикраси, які самі по собі були лише допоміжними елементами одягу або використовувалися для його оздоблення. Тому авторці монографії знадобилося багато знань і вміння, фантазії і терпіння, щоб за допомогою означених речей виконати правдиву реконструкцію вбрання давнього населення Рівненщини.

На думку А. Українець вже у добу міді (IV–III тис. до н.е.) на території сучасної Рівненщини з'являються ознаки розвинутого прядіння і ткацтва, про що свідчать непоодинокі знахідки глиняних прясел для веретена, тягарців для ткацького верстата та кістяних проколов для зшивання частин тканини. Прикладом слугує комплекс речей, призначений для ткацтва і шиття, знайдений на поселенні лендельської культури біля с. Зозів Рівненського району.

Авторка монографії доводить, що масового розвитку прядіння і ткацтво набуває на Рівненщині у добу раннього залізного віку (IX–I ст. до н.е.) коли носії племен висоцької, лужицької, могилянської, милоградської, поморської культур широко використовують не тільки необхідні для цього ремесла знаряддя, а й виготовляють або здобувають прикраси для оздоблення одягу.

Період з кінця I тис. до н.е. до початку IX ст. н.е. на території Рівненщини був

пов'язаний з розвитком ранньослов'янських (зарубинецька, пшеворська, зубрицька, празько-корчацька, Лука-Райківецька) та германських (вельбарівська, черняхівська, типу Дитиничі) культур, носії яких вже використовували розвинуте прядіння і ткацтво для виготовлення одягу.

У монографії зазначається, що значну частину знахідок цього часу становлять допоміжні складові одягу, а саме: поясні пряжки, наконечники поясів та застібки-фібули з бронзи, шпильки і підвіски, що слугували застібками верхнього одягу. Характерним для означеного періоду є речовий скарб II–III ст. н.е. черняхівської культури з с. Узлісся Дубровицького району, до складу якого входять різноманітні жіночі прикраси та деталі вбрання з бронзи: браслети, фібули і гудзики, аналоги яких відомі у Прибалтиці та Верхньому Поволжі.

У другому розділі монографії – «Одяг давньоруського періоду» детально аналізується джерельна база та історіографія проблеми. Спираючись на повідомлення «Іпатського літописного зводу» («Літопис руський») та «Радзівілівського літопису», ґрунтовні дослідження унікальних пам'яток матеріальної і духовної культури X–XIII ст., здобуті археологами під час багаторічних розкопок літописних міст Дорогобужа і Пересопниці та речей з Борщівського (Здолбунівський район), Козлинського (Рівненський район), Торговицького (Млинівський район) скарбів означеного періоду, авторка монографії не тільки детально реконструює процес виготовлення та оздоблення одягу волинян часів Київської Русі, а й визначає його історичні, соціальні та регіональні особливості.

Незважаючи на невелику кількість збережених фрагментів одягу періоду Київської Русі та обмеженість історичної інформації щодо нього у межах Волинсько-Поліського регіону, авторка книги робить наступні виважені узагальнюючі висновки:

- одяг переважно виготовлявся з домотканих тканин;
- він був вільного крою з використанням поясів та інших елементів підперізування;
- вбрання оздоблювалося різноманітними прикрасами, про що свідчать археологічні джерела;
- важливе місце в системі декорування належить геометричному орнаменту;
- є всі підстави вважати, що й тканини оздоблювалися подібним орнаментом;
- в означений період на Волині були відомі всі техніки ткання, що давало можливість створювати різноманітні тканини, зокрема для одягу, інтер'єрів, господарчого призначення;
- аналогічні прийоми і техніка виготовлення тканин і одягу збереглися у регіоні до кінця XIX ст.

Науковість власних висновків А. Українець підтверджує всебічним аналізом студій широкого наукового спектру, включаючи праці археологів, істориків, етнографів, краєзнавців і культурологів: О. Брайчевської, М. Грушевського, А. Гущина, О. Карліної, М. Кучинка, Г. Маслова, О. Никорак, Ю. Нікольченка, Т. Пархоменко, Б. Прищепи, Ю. Пшеничного, М. Рабиновича, В. Седова, Р. Якимовича та інших.

Третій розділ книги – «Одяг XVI–XVII ст.» містить детальну характеристику епохи, пов'язаної насамперед з історичною долею різних земель України. Виникнення українського козацтва й утворення Запорозької Січі, специфічні політичні умови, в яких опинилась Україна у XVI–XVII ст., взаємні контакти із сусідніми народами – все це зумовило своєрідність формування української національної культури і зокрема культури вбрання.

Так, одяг Правобережжя і Волині зазнав помітного польсько-литовського впливу. Велике значення мало й те, що через Україну, зокрема Галичину, Закарпаття і Волинь,

йшло інтенсивне та постійне торговельне і культурне спілкування з країнами Центральної та Західної Європи. Стильові особливості західноєвропейського Ренесансу та з часом Бароко проникають у художній світ Волині, отримуючи місцеву інтерпретацію і в одязі.

Завдяки своїм самобутнім рисам традиційний костюм Волинсько-Поліського регіону був певною позначкою належності людини до тієї, чи іншої верстви суспільства, мав досить широку й складну семантику, символізуючи крім етнічних, регіональних та соціальних ознак, вік і стать людини, її сімейний стан тощо. Варто зазначити, що досить строкатий склад населення краю XVI–XVII ст. сприяв виникненню різноманітних форм вбрання. Потреба в тканинах для одягу ніколи не зникала, що було важливим стимулом їхнього виробництва, яке існувало у двох формах: цеховому і домашньому.

На думку А. Українець, безпосереднє вивчення, нажаль, поодиноких зразків одягу людної Рівненщині означеного періоду, що збереглися в музеях України і зарубіжжя, допомагають доповнити документальні, іконографічні, літературні та наративні джерела, твори образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва.

На нашу думку до змісту розділу органічно увійшли безцінні пам'ятки Берестецької битви 1651 р. – визначної події Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. поблизу сіл Пляшева, Острів і Солонів сучасного Радивилівського району Рівненської області.

Ініціаторами дослідження поля Берестецької битви у 1970 р. виступили відомий український археолог, блискучий знавець стародавньої і середньовічної історії України, доктор історичних наук І. Свешніков (1915–1995) і тогочасний директор Рівненського обласного краєзнавчого музею В. Сидоренко (1914–1994). Вперше в Україні пам'ятка Нового часу досліджувалася археологічними методами.

Під час розкопок місця козацько-селянської переправи через р. Пляшівку досліджено понад 2,5 га. суцільної площі, на якій виявлено близько 100 людських і 60 кінських кістяків, знайдено понад 5 тисяч унікальних достовірних козацько-селянських речей, конкретно датованих днем трагічної загибелі козацько-селянського табору – 10 липня 1651 р. Ці артефакти стали еталоном для датування аналогів не тільки в Україні, а й за кордоном.

Результати розкопок дозволили реалістично відтворити вигляд українського козака і селянина періоду Національно-визвольної війни, а також відкрити невідомі досі сторінки з козацького і селянського побуту. Вагому частку знахідок біля козацької переправи становили вироби зі шкіри – чоботи і пояси, а також елементи вбрання – металеві гаплички з отворами для кріплення до одягу, срібні, мідні та латунні гудзики кулястої та яйцеподібної форми, більшість з яких орнаментована рельєфним рослинним або геометричним мотивами. У контексті проблеми, що розглядається у третьому розділі монографії, її авторкою аргументовано визначається типологія та призначення означених пам'яток.

Прискіпливий аналіз джерел і ретельне опрацювання наукової літератури дозволили А. Українець відтворити деталі та умови функціонування одягу Рівненщини у XVI–XVII ст. На їхній основі вона робить узагальнюючий висновок щодо впливу політичних, військових, економічних, соціальних, культурних факторів на ринок тканин, біжутерії і прикрас, на їхнє місцеве виробництво та безпосереднє виготовлення одягу для населення краю з урахуванням його станових відмінностей, естетичних уподобань (моди), практичності тощо.

Визначенню особливостей одягу населення Рівненщини у добу пізнього Бароко, класицизму і романтизму присвячений четвертий розділ монографії – «Одяг XVIII–

першої половини XIX ст.». Вони, особливості, визначаються у монографії документальними і нарративними джерелами, науковими і науково-популярними студіями, колекціями професійної атрибуції мануфактур і цехів, тканин, одягу, біжутерії і прикрас з музеїв краю, України і зарубіжжя, пам'ятками образотворчого мистецтва.

У даному розділі книги зазначається, що на відміну від попереднього періоду на Рівненщині домінуючим стає не цехове, а мануфактурне (промислове) виробництво тканин: полотняне, суконне, шовкове і золототкане; паралельно розвивається килимарство.

Цікавим є висновок авторки, що суконна промисловість Волинської губернії у середині XIX ст. виробляла 60% продукції Російської імперії. Тільки у Рівному, яке на той час було лише повітовим містом, діяло вісім мануфактур, на яких працювали 378 робітників. Серед мануфактур краю виділялася Корецька, яка належала князю Й. Чарторийському і виробляла конкурентні у Європі шовкові тканини, килими, пояси тощо.

В означений період вбрання дворянського і міщанського стану суттєво не відрізнялося від інших регіонів імперії, проте сільське населення краю, особливо на Поліссі, створило свій власний, відмінний від інших регіонів країни, неповторний одяг з притаманними лише йому атрибутами та елементами. З цього приводу необхідно зауважити, що висновки дослідниці підтверджуються не тільки її професійним хистом щодо визначення історичних, етнографічних, культурологічних та конструктивних особливостей вбрання, а й значною кількістю залучених нею аналогій та праць сучасників, серед яких виділяються імена дослідників Волині XIX–початку XX ст. О. Фотинського, Ю. Крашевського, І. Морачевича, Ф. Штейнгеля та інших.

На основі співставлення поданої у різних джерелах інформації авторка зробила наступний висновок щодо функціонування різноманітних за кроєм, способом використання, підбором тканин та їхньою якістю форм українського традиційного народного вбрання на Рівненщині у XVIII–першій половині XIX ст.:

- основний компонент жіночого і чоловічого вбрання – сорочка. Жіночі сорочки були довгими, з відкладними комірами, оздобленими вишивкою у червоних, синіх, та білих барвах. На сорочки жінки одягали як зшиті спідниці з домотканих та мануфактурних тканин, так і незшиті форми поясного вбрання: плахти, запаски, фартухи. Чоловіки носили сорочки на випуск, перерізаючи їх поясами, виготовленими переважно зі шкіри, на які підвішували шкіряну сумку «калиту». Характерне поясне вбрання чоловіків – полотняні та сукняні штани;

- жіночими головними уборами були намітки, виготовлені з прозорого полотна (серпанку), хустки із тканим або вишитим візерунком, чепці, що одягалися на намітку. Головні чоловічі убори – сукняні та смушкові шапки, а влітку – солом'яні капелюші;

- верхнім одягом жінок і чоловіків слугували свити (семряги) та кожухи;

- характерне взуття жінок і чоловіків – постоли і чоботи;

- жіноче святкове верхнє вбрання виготовлялося з тканин мануфактурного виробництва – це були катанки, бекеші, кафтани;

- серед жіночих прикрас виокремлюється коралове намисто, образки, монети, хрестики, золоті «медальки» (дукачі).

У п'ятому розділі дослідження – «Одяг кінця XIX–початку XX ст.» розглядається проблема, пов'язана з трансформацією культури вбрання населення Волинсько-Поліського регіону України від завершення класицизму і романтизму до епохи розвинутого реалізму і початкового етапу модернізму.

Основними джерелами щодо всебічного розкриття означеної проблеми у книзі

виступають колекції одягу з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею та інших державних і громадських музеїв області, музеїв України та зразки народного одягу з Волині і Волинського Полісся, що зберігаються у фондах Російського етнографічного музею у Санкт-Петербурзі (експедиції вчених-етнографів М. Коробки – 1904 р., І. Абрамова – 1906 р., Ф. Вовка – 1907 р., О. Сержпутовського – 1907 р., С. Сахарова – 1910 р.).

Не залишилися поза увагою А. Українець звіти Ф. Штейнегеля про колекції музею в с. Городок, упорядниками яких були відомі українські вчені М. Біляшівський і В. Доманицький (документи зберігаються у фондах Інституту рукописів ЦНБ ім. В. Вернадського НАН України).

Аналізуючи інформаційну складову проблеми, авторка монографії робить науково обґрунтований висновок, щодо формування комплексів вбрання Рівненщини у другій половині XIX–початку XX ст.: це був час, коли під впливом промислової революції у Російській імперії стрімко змінювалося життя її населення, зокрема в українських землях. Розвивалася торгівля, здійснювався активний товарообмін між регіонами. Стали більш доступними тканини фабричного виробництва. З ними у сільське середовище поступово приходять нові види вбрання, на які суттєво впливають міські традиції і мода.

У цьому контексті А. Українець наводить слова І. Савчинкова: «Коли існувало кріпосне право, тоді в історії селянського одягу не існувало ніякого прогресу, не було ніякої моди, але реформи 1860-х років створили нову моду в селянському вбранні, і в історії селянського одягу настав прогрес, який з кожним роком швидко розвивається» [3, с.115]. Авторка вважає, що поступально цей процес відбувався у південних районах Рівненщини, наближених до центрів промислового виробництва. У комплексі традиційного одягу відбувалися трансформації у його функціональному призначенні, крої, та кольоровій гамі. Разом з тим, не зважаючи на модні течії, деякий час традиційні складові вбрання, особливо на Поліссі, відігравали важливу роль. До них у першу чергу належали сорочки.

Незвичним і оригінальним уявляється висновок А. Українець про те, що серед різночасових нашарувань у традиційному одязі волинян і поліщуків означено періоду виділяється й архаїчний пласт, який коріннями заглиблюється до первинного джерела та знаходить вираження у простому крої сорочок, існуванні незшитих форм поясного вбрання, способах укладання волосся заміжніми жінками, багатстві декору, єдиній системі розташування орнаменту, ідентичності семантики найдавніших орнаментальних мотивів, що виявляють і характеризують світоглядні уявлення і прадавні вірування східних слов'ян, а декорування одягу вписувалося у загальну систему оздоблення житла.

Наводимо рядки з монографії: «Смугасті вишиті та ткані візерунки на одязі впліталися в інтер'єр селянського житла і перегукувалися зі смугами на рушниках і настільниках, керамічних виробках, ніби зливаючись з ними в один акорд злагоджених звуків. Таким чином творилася затишна, неповторно, творча атмосфера селянської оселі» [3, с. 171].

У шостому, останньому, розділі монографії – «Одяг 1920–1940-х років» розглядається процес трансформації народного вбрання сільського населення Рівненщини у зв'язку з активним проникненням у побут фабричних тканин з їхньою кольоровою гамою, яка суттєво вплинула на характер оздоблення одягу. У цей час, завдяки жвавій торгівлі на місцеві ринки потрапляло багато імпортованих товарів, які були доступними і для сільського населення. А. Українець вважає, що у першу чергу ці зміни торкнулися сорочок. Читки геометричні вишиті композиції на них поступаютьсяся

місцем рослинним, які поєднуються із зооморфними та орнаментальними зображеннями й «дають простір безмежній фантазії поліських та волинських вишивальниць». Відповідно до характеру вишивки змінюється її техніка: традиційна українська «заволока» майже повністю поступається місцем хресту і гладі. На думку авторки монографії були внесені і корективи у традиційний крій натільного вбрання. Під впливом міської моди з'являються сорочки на кокетці, завдяки чому зникають коміри; відповідно змінюється і оздоблення, яке позбавляється традиційної техніки, віддаючи перевагу фантазії та особистій майстерності вишивальниці. Одночасно з конструктивними змінами сорочки використовується новий вид декору, запозичений з міських кравецьких майстерень – застрочені складки на пазухах. Здебільшого такі сорочки виготовляли з перкалю на швейній машинці. Щодо поясного жіночого вбрання, то повсюди використовують спідниці з краму, а замість зав'язок вже пришивають гаплички або гудзики фабричного виробництва.

Чоловіки носили полотняні штани лише у будень; у святкові дні одягали штани з тканини фабричного виробництва, зокрема пошиті «на галіфе».

А. Українець зауважує, що значні зміни відбулися й у верхньому одязі. На півдні Рівненщини традиційні домоткані форми вбрання майже зникають із ужитку, на півночі їх використовують переважно люди похилого віку. Під впливом міської моди з'являються короткі суконні «піджаки» та пальта з фабричних тканин; кожухи стають значно коротшими.

Щодо функціонування головних уборів авторка робить висновок, що в цей час майже зникають із побуту чоловічі шапки з домотканого або валяного сукна, їх витіснили придбані у крамницях, з козирками. Поступово нівелюється різниця в пов'язуванні хусток заміжніми жінками та дівчатами. Хустки і пояси фабричного виробництва різного гатунку та розміру можна було придбати на ярмарках або у крамницях, потреба у домотканих виробках фактично зникає. Поступово виходить з ужитку намітки; їх використовують лише у якості подарунків, а пізніше – у народних обрядових і святкових дійствах.

Стосовно взуття на сторінках монографії читаємо наступне «...як і раніше, важливе місце на території Рівненського Полісся відводиться постолом, хоча молоді дівчата та парубки намагалися придбати шкіряне – чоботи чи черевики, у містечках – туфлі. [...] Зустрічаємо в цей час і «дрепи» («трепи») – шкіряне саморобне взуття на дерев'яній подошві у вигляді черевиків, туфель чи галош...» [3, с. 193]. Жіночі прикраси відзначаються значним розмаїттям. Велика увага приділяється намисту («моністо»), дукачам, «молитовкам», сережкам («завушниці») та персням («бручки»). Особливо багато прикрас вдягали на святкове вбрання.

Підсумком до розділу можна вважати наступне визначення авторки: «Загалом в одязі 1920–1930-х років відбулися значні трансформації, пов'язані з розвитком промисловості у Польщі, до складу якої входила Рівненщина. Під впливом, міської, західноєвропейської моди зазнали суттєвих змін традиційні компоненти народного вбрання, особливо стосовно крою та оздоблення. Зростання міст, швидке проникнення в селянській побут фабричних тканин, копіювання модних зразків згубно позначилися на народному мистецтві, призвели до порушення гармонійної цілісності народного одягу, а подекуди – до повної втрати і забуття місцевих традицій його конструювання та оздоблення, хоча стилістично частини одягу ще деякий час співіснували з традиційними» [3, с. 194]. На нашу думку, дослідження А. Українець щодо виникнення та етапів розвитку традиційного народного вбрання в одному з регіонів України є у сьогоденні однією з провідних тем вітчизняної етнографії та культурології. Завдяки проведеним дослідницею широкомасштабних наукових студій було накопичено велику

кількість матеріалів, які різнобічно характеризують одяг українського населення Рівненщини в означений період. Сформована у монографії джерельна база дає змогу вивчати етнокультурні процеси, що відбувалися на Волині від доби пізнього палеоліту до середини ХХ ст.

Не уникаючи відповідей на складні проблеми щодо становлення і розвитку традиційного одягу Рівненщини, авторка монографії дає свої наукові і виважені пропозиції з точки зору наукової парадигми.

Спираючись на вище означене, можна констатувати, що науковий рівень і актуальність монографії А. Українець не викликають жодного сумніву; вона заслуговує на те, щоб з нею ознайомились не тільки археологи, історики, етнографи, етнологи, культурологи, краєзнавці, а й наукова громадськість і фахове середовище. На сьогоднішній день книга є найбільш повною, виваженою і всебічно обґрунтованою репрезентацією комплексного аналізу археологічних, історичних, етнографічних та культурологічних джерел щодо розвитку традиційного одягу населення Волинсько-Поліського регіону України.

Список використаних джерел

1. Антонович В. Б. [Рец. на:] П. А. Буцинський. О Богдане Хмельницком. Харьков, 1882 год. / В. Б. Антонович // Киевская старина. Год второй. Том V. Январь-Апрель 1883 г. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 974 с.
2. Коротун І. М. Географія Рівненської області / І. М. Коротун, Л. К. Коротун. – Рівне: РІПКП, 1996. – 274 с.: іл.
3. Українець А. М. Традиційний одяг Рівненщини. У двох книгах. Книга 1 / А. М. Українець. – Рівне: У фарватері істин, 2019. – 208 с.: іл.
4. Українець Алла Миколаївна: етнограф, краєзнавець, музейний фахівець: наук.-допом. біобібліогр. покажч.: до 60-річного ювілею від дня народж. / Рівнен. обл. універсал. наук. б-ка ; уклад.: Н. М. Кожан. – Рівне: О. Зень, 2017. – 168 с.

The Review of the Edition:

Ukrayinets' A. M. Traditional clothing of the Rivne region. In two books. Book 1 / A. M. Ukrayinets'. – Rivne: In the Fairway of Truths, 2019. - 208 p.: il.

The first part of the monograph is analyzed «Traditional Clothing of Rivne Region» by Honored Worker of Culture of Ukraine A. Ukrainets is analyzed. It is emphasized that this work is the first attempt in Ukrainian ethnography, local history and culture of a comprehensive study of the historical and cultural genesis of traditional clothing of the population of Rivne region - part of the great Volyn-Polissia region of Ukraine, from the late Paleolithic period to the middle of the twentieth century.

It is noted that in the context of the contemporary orientation of Ukrainian ethnography, local lore and cultural studies, aimed at analyzing the historical and cultural processes of development of traditional culture of Ukrainians and reviewing the established views on the perception of phenomena and features of regional folk culture in Ukraine, the choice of a researcher of the topic of the monograph. The undeniable scientific value and perspective of its use in historical, ethnographic, local lore and cultural studies, respectively in museum and cultural-educational practice, as well as in higher education institutions of Ukraine in the courses «History of Ukraine», «History of Ukrainian culture», «Ukrainian ethnography», «Traditional culture of Ukrainians», «Culturology», and the conclusions formulated at the end of the monograph are a strong theoretical basis for further research and development of the strategy of other scientific studies. It is noted that the monograph will be useful for scientists, students, cultural workers and is a significant contribution to the development of Ukrainian ethnography, local lore and cultural studies.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БЄЛОВА НАТАЛЯ ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських наук та історії України Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет».

БРАТЕРСЬКА-ДРОНЬ МАРИНА ТАРАСІВНА – доктор філософських наук, кандидат мистецтвознавства, професор, заслужений працівник культури України, дійсний член (академік) УАН, завідувач кафедри кінознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого.

БУЛГАКОВА СВІТЛАНА АНДРІЇВНА – студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти, ОП «Соціальна робота», спеціальність «Соціальна робота» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ГАЙДУК НЕЛЛІ АНАТОЛІЇВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології Маріупольського державного університету.

ГОЛОВКО ОЛЕКСАНДРА ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних та гуманітарних дисциплін Харківського державного університету харчування та торгівлі.

ГОНТАР МАРІЯ АНАТОЛІЇВНА – студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, ОП «Соціальна робота», спеціальність «Соціальна робота» ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

КИСЛЮК КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ – доктор культурології, професор, кандидат філософських наук, професор кафедри культурології Харківської державної академії культури.

КЛИМЕНКО ОЛЕНА ЮРІЇВНА – професор кафедри Економіки підприємництва та соціальних технологій Державного університету телекомунікацій, доктор соціологічних наук, доцент.

КУДЛАЙ В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

МАНЯКІНА ОЛЕНА САЛАВАТІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

МУЗИКА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА – студентка IV курсу ОС «Бакалавр» спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» Маріупольського державного університету.

НАУМЕНКО ВІКТОРІЯ ДМИТРІВНА – магістр з інформаційної, бібліотечної та архівної справи Маріупольського державного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО МАРІЯ ВЛАДИСЛАВІВНА – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української філології Маріупольського державного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО ТАМАРА МАРКІВНА – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету.

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

НИКОЛАЄВА ВАЛЕНТИНА ІВАНІВНА – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету.

ОРЄХОВА СВІТЛАНА ЄВГЕНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

ПАНЧЕНКО СВІТЛАНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат культурології, доцент кафедри арт-менеджменту та івент-технологій Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.

ПОДГАЙКО МАРІЯ КОСТЯНТИНІВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології управління Донецького державного університету управління.

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

СЛЮЩИНСЬКИЙ БОГДАН ВАСИЛЬОВИЧ – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

СУКОВАТА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІЇВНА – професор кафедри теорії культури і філософії науки Харківського національного університету імені В. Каразіна, доктор філософських наук, професор.

СУРОВЦЕВА ПРИНА ЮРІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету.

ТАШКІНОВА ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат соціологічних наук, завідувачка кафедри соціології та соціальної роботи ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет».

ТОРМАХОВА АНАСТАСІЯ АНАТОЛІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ФЕДОРОВА ЮЛІЯ ГЕННАДІЇВНА – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, Маріупольський державний університет.

ЦЕБРО СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – студент, магістр 1 р.н. спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа», Маріупольський державний університет.

ЧІКАРЬКОВА МАРІЯ ЮРІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

ЯНКОВСЬКИЙ СТЕПАН ВЛАДИСЛАВОВИЧ – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету.

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BELOVA NATALYA – Candidate of Sciences (PhD, Philosophy), associate professor, associate professor of the Philosophical Sciences and History of Ukraine Chair of Priazovskyi State Technical University.

BRATERSKA-DRON MARYNA – Doctor of philosophy, Professor, Honored Worker of Culture of Ukraine, Full Member (academician) Ukrainian Academy of Science, Head of the Department of Film Studies, Kiev National University of Theater, Cinema and Television Karpenko-Kary.

BULGAKOVA SVETLANA – student Priazovskyi State Technical University SHE.

FEDOROVA JULIA – candidate of Philological Sciences, Associate Professor Head of the Department of English Philology, Mariupol State University.

GAIDUK NELLI ANATOLIIVNA – Associate Professor of Slavic Philology, Mariupol State University, Candidate of Philological Sciences.

GOLOVKO ALEXANDRA – Candidate of historical Sciences, Associate Professor department of the humanities and social sciences. Kharkiv State University of Food Production Technologies and Trade, Associate Professor.

GONTAR MARIA – student Priazovskyi State Technical University SHE

KYSLIUK KONSTIANTYN – professor of Cultural Studies Department of Kharkiv State Academy of Culture, Doctor of Science in Culturology, Philosophy Doctor, Professor.

KLYMENKO ELENA – PhD in Sociology, Professor at the Department of Economics, Entrepreneurship and Social Technologies, State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine.

KUDLAI VIACHESLAV – PhD in social communications docent, Cultural Science and Information Activity Department, Mariupol State University.

MANYAKINA ELENA – Ph.D. (candidate historically sciences), Associate Professor of culture studies and information activities chair of Mariupol State University.

MUZYKA OLENA – a fourth-year student of the Bachelor's School, majoring in Information, Library and Archival Affairs Mariupol State University.

NAUMENKO VICTORIA – master of information, library and archive business, Mariupol State University.

NIKOLCHENKO MARIA – Ph.D., associate professor of the Department of Ukrainian Philology Mariupol State University

NIKOLCHENKO TAMARA – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Slavic Philology and Translation Mariupol State University, Associate

Professor.

NIKOLCHENKO YUZEZ – Associate Professor of the Department of Cultural Studies and Information Activities of Mariupol State University, Associate Professor.

NYKOLAIEVA VALENTYNA – Associate professor of Department of Sociologie of Management, Donetsk State University of Mngement (Nariupol)? Candidate of Hedagogical Sciencs< Associate professor

ORIEKHOVA SVETLANA – assistant professor of cultural studies and information activities of the Mariupol State University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

PANCHENKO SVITLANA – PhD of Cultural studies, Associate Professor of the Art-Management and Event Technologies Chair, the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts.

PODHAIKO MARIIA – Cand. Sc. History, Associate Professor of Sociology of Management Donetsk State University of Management.

SABADASH YULIIA – Sc.D. (Cultural Studies), Professor of Cultural Studies and Information Activities Department at Mariupol State University.

SLYUSHINSKIY BOGDAN – Doctor of Sciences (Sociology), professor, Head of the Philosophy and Sociology Chair of Mariupol State University.

SUKOVATA VIKTORIYA ANATOLIEVNA – Professor of Theory of Culture and Philosophy of Science Department, V. Karazin Kharkiv National University, Habilitus Doctor of Philosophy, Professor.

SUROVTSEVA IRINA – Associate Professor of the Department of Sociology and Social Work, Priazovsky State Technical University, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor.

TASHKINOVA OKSANA – Candidate of sociology Sciences (Ph.D.)head of the Department of sociology and social work Priazovskyi State Technical University SHE.

TORMAKHOVA ANASTASIIA – PhD, associate professor of ethics, aesthetics and culture department Taras Shevchenko National University of Kyiv.

TSEBRO SERHIY – studentMaster Degree, field of study «Information, library and archival studies» of Mariupol State University.

CHIKARKOVA MARIA – Sc.D. (Philosophy), professor of the Department of Cultural Studies, Religion Studies and Theology at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

YANKOVSKIY STEPAN – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Culture Studies and Information Activities Chair of Mariupol State University.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Keywords: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 6 до 15 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт TimesNewRoman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliterations>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

Зразок оформлення статті

УДК 902'18(477.82)

Б. А. Прищеп

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ВОЛИНСЬКИХ МІСТ ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ У 1991–2010 РР.

У статті проаналізовані середньовічні археологічні джерела, здобуті за останні двадцять років під час розкопок літописних волинських міст. Розглянуті питання хронології культурного шару та комплексів, характеру житлового будівництва та планування поселень, їх історичної топографії. Намічені основні етапи розвитку цих поселень в епоху Київської Русі.

Ключові слова: Волинь, середньовіччя, археологічні джерела, городище, житло.

Текст статті

Список використаної літератури

1. Патlachuk В. Н. Роль старшинських рад у кадровій політиці Гетьманщини / В. Н. Патlachuk // Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право. – 2014. – Вип. 5. – С. 29-34; Patlachuk V. N. Rolstarshynskykhrad u kadroviipolitytsiHetmanshchyny / V. N. Patlachuk // VisnykMariupolskohoderzhavnohouniversytetu. Seriiia : Pravo.– 2015. – Vup. 5. – S. 29-34
2.
3.

Стаття надійшла до редакції __. __.20__

В. Prishchepa

MAIN RESULTS OF ARCHEOLOGICAL RESEARCH OF VOLYN CITIES OF KIEVAN RUS OF 1991–2010

The article highlights medieval sources obtained over the last twenty years at the time of excavations of Volyn cities described by chroniclers. The author dwells upon such issues as chronology of the cultural layer and related facilities, the character of construction of estates and planning settlements as well as the historical topography thereof. The author also describes the developmen tstages of those settlements in the epoch of Kievan Rus. Over the last twenty years expeditions of various research institutes and educational institutions have carried out magnificent archeological research on the territory of Busk of Lvov Region, Vladimir-Volynsky, Lutsk of Volyn Region, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog of Rovno Region. In combination with the results obtained by the previous researchers, the new archeological sources make it possible to analyses the processes of their genesis and development in the epoch of Kievan Rus as well as to typify the population's activities. The archeological sources obtained from the latest excavation of Volyn cities supplement the chronicler's short narratives and make it possible to tracet he early stages of their development. As a rule, the cities were formed on the territory that had been inhabited by the Slavs long before. In Busk, Lutsk, Dubno, Peresopnits, Dorogobush and Ostrog we found signs of the early Slavic settlements of the 8th – 9th century. Drastic changes had occurred in the 10th century: there was an increase in the populated area and in the density of those settlements. Hill-forts are also observed. It is quite evident that at that time they were much bigger tribal centers. The results of the research of Dorogobush make it possible to make a conclusion that the prince's fortress was built there.

Key words: Volyn, medieval times, archeologica lsources, fort-hill, estates.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Патlachук Віталій Володимирович, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету, кандидат історичних наук, доцент
<i>Російською мовою</i>	Патlachук Виталий Владимирович, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	<i>(Вказати відомості англійською мовою)</i>
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

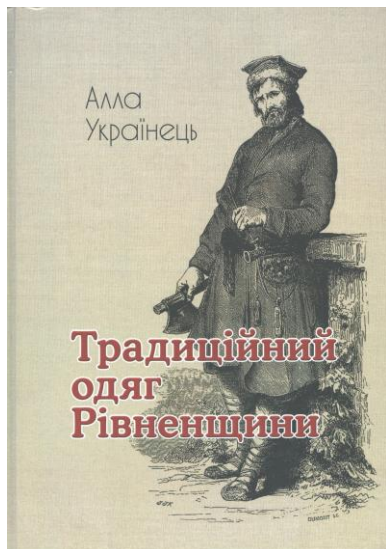
(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Українець А. М.
Традиційний одяг Рівненщини. У двох книгах. Книга 1. – Рівне: У фарватері істин, 2019. – 208 с.; іл.

У книзі вперше проведено дослідження особливостей народного одягу мешканців Рівненщини в різні історичні епохи, починаючи з періоду палеоліту і завершуючи 1940-ми роками. Здійснено загальну характеристику комплексів вбрання та його окремих елементів, приділена значна увага локальному розмаїттю, регіональним особливостям, способам декорування.

Видання адресоване етнографам, фольклористам, історикам, мистецтвознавцям, музеєзнавцям, всім, хто цікавиться культурною спадщиною українців.

ЗАПРОШУЄМО НА НАВЧАННЯ ДО МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ:

За 28 років розвитку МДУ напрацював власну модель міжнародної співпраці, що дає можливість студентам брати участь у стажуваннях різних країн світу, долучатись до міжнародних наукових та культурних проєктів. Після закінчення ЗВО випускники отримують диплом європейського зразка, який не потребує додаткового підтвердження при працевлаштуванні в країнах Європейського Союзу. Якісна освіта, заснована на кращих педагогічних методиках, оволодіння одними з найбільш затребуваних спеціальностями в Україні, які гарантують можливість успішного працевлаштування в державних і приватних установах, вивчення кількох іноземних мов.

Кафедра культурології та інформаційної діяльності здійснює підготовку студентів спеціальностей:

029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». Освітня програма: *інформаційна, бібліотечна та архівна справа*

Бакалавр:

Кваліфікація: *бакалавр з інформаційної, бібліотечної та архівної справи.*

Сфера майбутнього працевлаштування: *відділ кадрів і роботи з персоналом; служба економічно-аналітичного прогнозування підприємства, установи; архіви, бібліотеки, музеї; компанії з консалтингу бізнес процесів; органи державної влади та місцевого самоврядування; відділ маркетингу, рекламної діяльності та зв'язків із громадськістю; секретаріат, канцелярія; офіс-менеджер інформаційних агентств; науково-дослідні інститути; служба інформації, прес-служба; медіа-компанії; ЗВО.*

Магістр:

Кваліфікація: *магістр інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Викладач ЗВО.*

Можливість займати посади: *Керівні працівники апаратів місцевих органів державної влади (завідувач відділу, начальник відділу); Керівники підрозділів у сфері культури (головний бібліограф, бібліотекар, зберігач фондів, завідувач бібліотек); Керівники інших основних підрозділів (завідувач приймальні, завідувач відділу, завідувач архіву); Керівники адміністративних підрозділів (завідувач служби діловодства); Професіонали державної служби; Професіонали у сфері бібліотечної справи; Менеджери документно-інформаційних систем та ресурсів; Інформаційні аналітики; Менеджери інформаційно-бібліотечних проєктів.*

034 «Культурологія». Освітня програма: *культурологія*

Бакалавр:

Кваліфікація: *бакалавр з культурології, культуролог-організатор культурно-дозвілдової діяльності.*

Сфера діяльності фахівця з культурології: *заклади культури та мистецтв (театри, концертні організації, музеї, бібліотеки, кіностудії та клубні заклади); освітні установи; державні органи управління; органи місцевого та регіонального самоврядування; громадські організації; засоби масової комунікації.*

Можливість займати посади: *Куратори культурно-мистецьких проєктів з фаховим знанням двох іноземних мов; Екскурсоводи; Експерти з оцінки культурних цінностей та збереження культурної спадщини; Консультанти зі створення індивідуального та колективного іміджу.*

Контактні телефони та e-mail: Адреса: пр. Будівельників, 129а, Маріуполь, 87555, Україна.

Приймальна комісія: (0629)58-70-52, enrollment@mdu.in.ua Кафедра: (0629)58-75-66, csia@mdu.in.ua Деталі про вступ на офіційному сайті: http://mdu.in.ua/index/dlja_abiturienta/0-9

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 19

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – д. філос. н., доц. О. В. Попович
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова
Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел: (0629)58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2020